

NOTER

- 1 Foto fra Den slesvigske Kvindeforening 1922-1972, s. 49.

Zusammenfassung

Der Artikel ist von Annemarie Erichsen, einem Mitglied der dänischen Minderheit, geschrieben. In Flensburg geboren und aufgewachsen, sitzt sie seit vielen Jahren in den Vorständen verschiedener dänischer Vereine in Südschleswig. Wir haben sie gebeten, etwas über ihren persönlichen Hintergrund und ihren Werdegang innerhalb der Minderheit zu erzählen, und so berichtet sie in einem Rückblick auf die letzten mehr als vierzig Jahre Vereinsarbeit, wie alles begann und wie sie schnell immer mehr Aufgaben übernahm.

Sie hat selbst die dänische Schule besucht und später den Schulbesuch ihrer Kinder durch Mitarbeit in den jeweiligen Elternbeiräten begleitet, wurde Vorsitzende der Glücksburger Ortsgruppe des Slesvigske Kvindeforening, bald darauf auch Vorsitzende des SSF in Glücksburg. Seit nunmehr bald 20 Jahren leitet sie Den slesvigske Kvindeforening als Landesvorsitzende und engagiert sich sehr für "ihren" Verein. Sie beschreibt auch mit großen Respekt die Leistungen ihrer Vorgängerinnen und die Arbeit, die der Verein während seines fast hundertjährigen Bestehens ausgeführt hat. Nebenbei erzählt sie ein wenig über ihre privaten Interessen und ihre Familie.

Anmeldelser

Bendtsen, Bjarne S.: Mellem fronterne. Første Verdenskrigs aftryk i dansk litteratur og kultur 1914-1939.

Klim, 2018, 585 s.

Den 1. Verdenskrig fylder ikke meget i danskernes historiske bevidsthed. Det gælder både begivenhederne på slagmarkerne og Danmarks neutrale vej gennem krigen. En undtagelse er det dengang tyske Sønderjylland, hvor krigen har sat sig mange og varige spor både fysisk og i befolkningens hukommelse. Det kan ikke undre, da sønderjyderne på nærmeste hold kom til at opleve, hvordan det er at være borger i en stat i krig, mens det neutrale Danmark i det store hele slap med skrækken. Det betyder dog ikke, at krigen ikke satte sine spor i Danmark, hvilket Bjarne S. Bendtsen med al tydelighed viser i sin meget omfangs- og indholdsrige bog *Mellem fronterne. Første Verdenskrigs aftryk i dansk litteratur og kultur 1914-1939*.

Der er tale om en meget bred ramme såvel tidsligt som indholdsmæssigt og Bendtsen kommer vidt omkring med skiftende tilgange til stoffet. En i hovedsagen litterær præsentation af den lille håndfuld romaner, der i årene op til verdenskrigens udbrud beskæftigede sig med en kommende krig og Danmarks stilling i den, følges af en overvejende historisk beskrivelse af, hvordan krigsudbruddet blev oplevet i Danmark. Herefter følger en gennemgang af forskellige litterære personers (Georg Brandes, Karl Larsen, Johannes Jørgensen m.fl.) holdning til krigen og de avisdebatter deres skriverier medførte. I det hele taget trækker Bendtsen meget på det omfattende avismateriale, som de sidste års digitalisering har gjort til en tidsmæssigt håndterlig kilde. Begrebet Gullaschbaron underkastes, som et af de få varige spor verdenskrigen har sat sig i danskernes fælles bevidsthed, en grundig undersøgelse, der omfatter begrebets opståen, dets litterære brug og den virkelighed det udsprang af. Den danske sikringsstyrkes tilværelse i det fredelige Danmark og sømændenes møde med krigsvirkeligheden på havene behandles begge kort, men for sømændenes vedkommende med en så grundig historisk redegørelse, at der er gengivet to grafer over skibstab.

Af særlig interesse for læserne af en sønderjysk årbog er Bendtsens behandling af litteraturen om krigsoplevelsen, som fylder omkring en femtedel af bogen og overvejende hviler på de sønderjyske krigserfa-

ringer. Med fyldige citater, som i øvrigt præger hele bogen, gennemgås en række udvalgte værker, både mere eller mindre fiktive bøger, som tager afsæt i de sønderjyske krigserfaringer og i de sønderjyske krigsdeltageres egne udgivelser, særligt dem der fremstår mere som roman end som egentlig erindring. Med inddragelse af andre værker behandles blandt andet spørgsmålet om de sønderjyske soldaters pligtoplevelse, og mere litterært samtidens diskussion af hvor virkelighedsnære bøgerne egentlig var. Afsnittet giver et godt overblik over den sønderjyske krigslitteratur og biografiske oplysninger om forfatterne.

Bogens sidste del beskæftiger sig med krigen i dansk litteratur og kultur, og fremstår på mange måder noget leksikal selvom tilgangen er tematisk. Blandt andet behandles krigskritiske strømninger i Danmark, og i den sammenhæng gives et interessant indblik i hvor meget filmmediet betød i samtiden. Bogen er gennemillustreret både med samtidige fotos, vittighedstegninger og mange farve gengivelser af plakater og bogforsider, som giver spændende indtryk af forlagernes markedsføring. Det tjener forlaget til ære, at man har udgivet bogen i så flot et udstyr.

Det er et imponerende materiale Bendtsen har være igennem, og man kan ind i mellem næsten føle, at man blive præsenteret for det in toto. At det dog på ingen måde er tilfældet fremgår af sammenfatningen, der mest af alt fremstår som et katalog over, hvilke værker Bendtsen også kunne have inddraget. Man griber sig derfor under læsningen ind imellem i at ønske en mere stramt disponeret bog, men så var man på den anden side også kommet til at undvære de mange informationer og alle de interessante sidestier, og det ville have været trist. Men for den andet end meget interesserede vil det nok være en ide at følge forfatterens eget råd: at læse bogen med nedslag i forskellige kapitler.

Martin Bo Nørregård

Christensen, Claus Bundgård, Martin Bo Nørregård og Niels Bo Poulsen: Fra verdenskrig til borgerkrig, Østfronten 1914-1924 set med danske øjne.

Gyldendal, 2019, 343 s.

Det er tre garvede krigshistorikere, der har skrevet om Østfronten under "Den store krig." Claus Bundgård Christensen og Niels Bo Poulsen var begge med på *Under hagekors og Dannebrog* (1998) og *Waffen SS – Europas nazistiske soldater* (2015). Den tredje mand var historikeren Peter Scharff Smith. Martin Bo Nørregård, der er med i denne omgang, har blandt andet udgivet *Danske sydslesvigere i tysk krigstjeneste 1939-45*

(2009) og bidraget til *Sønderjyderne og Den Store Krig* (2006). Niels Bo Poulsen, der er russiskkyndig, skal desuden fremhæves for den fine bog: *Den Store Fædrelandskrig – Statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939-1955* (2007), der handler om den tysk-russiske krig og om forholdet mellem stat og samfund i Sovjetunionen.

Forfatterne påpeger i indledningen med rette, at Den 1. Verdenskrig eller Den Store Krig hidtil i historiografisk henseende har stået i skyggen af Den 2. Verdenskrig, samt at Østfronten under den første krig er langt mindre belyst end Vestfronten. Et eksempel er historikeren Nils Arne Sørensens værk fra 2005, hvor Østfronten får 10 ud af i alt 560 sider om den Store Krigs forskellige fronter. Årsagerne til det sidste diskuteres, og man mener, det skyldes, at Den Store Krig på Vestfronten dels var en moderne krig, som derfor i højere grad tiltrak opmærksomheden, dels at Vestfronten involverede flere mennesker og sidst, men ikke mindst, at Vestfronten blev kendt gennem blandt andre Erich Maria Remarques pacifistiske klassiker *Intet Nyt fra Vestfronten* (1929). I forbifarten skal det nævnes, at også Østfronten i Den 2. Verdenskrig er underbelyst i forhold til Vestfronten. Det er blevet forklaret med en slags "vesterlandsk chauvinisme", hvor slaverne ikke sættes lige så højt som os. Hvis det holder stik, kan det sikkert også bruges som forklaring på den beskedne interesse for Østfronten 1914-18.

De tre forfattere har ønsket at give emnet en dansk vinkel. Det sker på mindst tre måder. For det første i kraft af, at historikerne er danske. Det betyder naturligvis ikke, at de er objektive, men det sætter dem i stand til at gennemhulle nogle af de sejlivede myter, som stormagternes historikere har fremstillet til forskellige tider og til forskellig brug. For det andet handler bogen – om end i forholdsvis beskedent omfang – om danskere i krig, og her drejer det sig først og fremmest om nordslesvigere i tysk krigstjeneste. Der var tale om cirka 35.000, hvoraf 26.000 var dansksindede. For det tredje var og er Rusland, lige meget om vi vil det eller ej, et stort og vigtigt land i vores umiddelbare nærhed, hvis historie har stor betydning for os. Dengang var der store danske forretningsinteresser og investeringer. Et eksempel var storhandelsmanden og fantasen, Harald Plum med sit Transatlantiske Kompagni. Den sidste tsar, Nikolaj II, som krigen indirekte tvang fra tronen, og som bolsjevikkerne henrettede i 1918 sammen med dennes familie, var søn af den danske prinsesse Dagmar, så der var altså også dynastiske og politiske forbindelser. Det var også dengang Rusland grundlagde en lang tradition for at placere højtstående diplomater i Danmark. Sådan var det i

hvert fald dengang og også i dele af Sovjettiden. Ikke fordi Danmark i sig selv var synderligt interessant, men fordi Danmark havde samkvem med vigtige lande.

Allerede i forordet slås det fast, at der her er tale om krigshistorie i "trommer og trompettraditionen." Det er storpolitikken, der står i centrum, og det er store mænds store tanker og handlinger, der drejer sig om. Det næste niveau er generalernes, deres krigsplaner og strategier, taktikker og endelig selve slagene. Her punkteres myterne om, at tyskerne altid var de ufejlbarlige og overlegne, og at russerne altid var dårligt forberedte, dårligt udrustede, dårligt ledet og derfor altid tabte. Et eksempel er kapitel 6, der hedder: "1916: Ruslands vellykkede offensiv."

Forfatterne begrundet deres valg med, at de almindelige danske soldater kun havde tanker for pakker hjemmefra og for deres oplevelser med deres nærmeste kammerater: "De havde af gode grunde ikke væsentlig indsigt i den overordnede hensigt med de kampe, de var indsat i, og de havde heller ikke andel i planlægningen eller ledelsen af dem, ligesom de sjældent havde hjertet med i dem – fraset ønsket om, at de selv og deres nærmeste kammerater måtte slippe levende ud af krigen."

Indimellem høres der dog gennem de militærteoretiske overvejelser og kanonernes torden spinkle danske stemmer, der fortæller om, hvordan krigen var til hverdag. Herved knyttes der an til en moderne tradition for krigens socialhistorie eller kulturhistorie. Det er imidlertid en ganske anden historie, der fortjener en plads i sin egen ret og ikke bare som vedhæng til eller krydderi på en traditionel krigshistorie. Det er forfatterne sikkert ikke uenige i, og måske bliver temaet for deres næste bog: "Hvad fik russerne og tyskerne til at gå i krig?"

Tilbage til den foreliggende bog. Læseren transporteres fra politikernes og generalernes skriveborde rundt til de forskellige frontafsnit, offensiver og retræter. De fleste har sikkert hørt om slaget ved Tannenberg, men hvem har hørt om gennembruddet ved Gorlice-Tarnow eller erobringen af Lviv. Det kan være vanskeligt for den almindeligt interesserede læser at holde styr på det hele og på alle detaljerne, men for den krigsinteresserede er det næppe et problem. Det hele pakkes tilmed ind i overordnede analyser og diskussioner med anden forskning.

Bogen er skrevet i et godt og lettilgængeligt sprog, forsynet med fine oversigtskort og gode og velvalgte fotos. Det er den første faghistoriske bog på området og et fund for dem, der godt kan lide "trommer og trompet."

Erik Kulavig

Clemmesen, Michael H.: Sønderjyllands forsvar og Lembourns spionage. Om skiftet i 1928-29 tilbage til Tyskerkursen fra småflirt med fransk alliance.

Syddansk Universitetsforlag, 2019, 572 s.

Den myreflittige militærhistoriker, pensioneret brigadegeneral Michael H. Clemmesen, skriver bøger i murstensformat hurtigere, end de fleste kan nå at læse dem. Han har den seneste halve snes år navnlig beskæftiget sig med dansk sikkerheds- og forsvarspolitik fra ca. 1900 og indtil besættelsen i 1940, især med fokus på forholdet til Tyskland og meget ofte med Sønderjylland som omdrejningspunkt.

Bag den ikke særligt mundrette titel gemmer sig en bog, der med forfatterens egne ord egentlig er "tre-fire bøger i én." Kun få vil overkomme at læse bogen i ét stræk, tilføjer forfatteren, og giver anvisninger til, hvordan man uden tab kan fordøje ét hovedafsnit ad gangen. Det er sikkert klogt, for det er kildenært og faktamættet stof.

Men alt hænger sammen og kredser om det militære forsvar af det i 1920 genvundne Sønderjylland: Efterretningstjenesten, den militære planlægning af forsvaret af Sønderjylland og Jylland, flådens krigsspil, den ulyksalige titelpersons (kaptajn Harry Lembourn fra Tøndergarnisonen) skæbne som spionagedømt i Tyskland, Tysklands fantomsmerter bl.a. i det delte Slesvig efter 1919, myten om, hvordan Danmark slap igennem 1. Verdenskrig, den gryende danske nationalfascisme, venstrefløjens afrustningsutopi og de danske værns eksistenskamp efter ti års underfinansiering. Navnlig det sidste er et kardinalpunkt for forfatteren.

Det lykkes Clemmesen at knytte de mange udviklede tråde sammen på overbevisende måde. Danmark bevægede sig fra 1918 gradvist væk fra den tyskorienterede neutralitet ("tyskerkursen"), der havde præget landets udenrigspolitik siden århundredeskiftet. Set fra et dansk synspunkt gjorde genforeningen af Nordslesvig med Danmark i 1920 en gammel uret god igen, men sådan så Tyskland ikke på det: "1920-grænsen var for mange tyskere en voldsgrænse, et symbol på opportunistisk dansk udnyttelse af fransk tyskerhad", som forfatteren konstaterer. Grænsespørgsmålet skulle blive et kronisk problem i det dansk-tyske forhold i hele mellemkrigstiden.

1920'ernes danske regeringer skar alle ned på forsvaret, uanset om de var ledet af radikale, socialdemokrater eller venstrefolk. De to første partier som følge af pacifistiske principper, det sidste af tilbøjelighed til påholdenhed. Med stærkt beskårne danske stridskræfter måtte Danmark indrette sit forsvar på et vist samarbejde med

Vestmagterne. I begyndelsen af 1920'erne skete derfor en dansk-fransk tilnærmelse, både politisk, militært og efterretningsmæssigt. Allerede før krigsafslutningen i 1918 var der foregået en ret livlig spionage mod Tyskland i Danmark; bl.a. sønderjyden Oluf Wolf fra Hoptrup havde spioneret i både dansk og fransk tjeneste. Han blev imidlertid i foråret 1919 arresteret af tysk politi, og senere dømt (men fik amnesti). Frankrig kvitterede i 1922 for hans indsats med at tildele ham æreslegionens ridderkors. Denne franske forbindelse skulle senere få betydning også i Lembourns sag.

Med de store nedskæringer i det danske forsvar i begyndelsen af 1920'erne, blev der desuden rum for alternative måder at forsvare navnlig Sønderjylland på. Landsdelen grænsede op til det inflationshærgede og politisk urolige Tyskland, og mange frygtede, at tyske frikorps eller bevæbnede politiske bander kunne true den genvundne landsdel, måske ligefrem tage den tilbage ved et kup. Én af initiativtagerne til et dansk paramilitært frikorps i Sønderjylland var Max Arildskov, der hørte til den alleryderste højrefløj i Danmark. I samarbejde med pengemanden Aage Westenholz og senere også det danske militær (navnlig garnisonen i Tønder) byggede han et frivilligt rekylgeværskorps op efter forbillede i de tilsvarende korps i Danmark før 1. Verdenskrig. En samarbejdspartner i dette arbejde blev kaptajn Harry Lembourn, der ankom til garnisonen i Tønder i 1924. En anden, lokal samarbejdspartner var bankdirektør R.P. Rossen i Tønder, der allerede før 1. Verdenskrig havde været meddeler for den danske efterretningstjeneste og som indtil sin død efter alt at dømmes var en helt central skikkelse i efterretningsarbejdet i Vestslesvig. Det frivillige sønderjyske rekylgeværskorps fik navnet *Jydske Værn*. Det blev en integreret del af det militære forsvar af Sønderjylland og gennemførte øvelser sammen med de regulære styrker. Dette vil være helt nyt og ukendt stof for de fleste.

Fjenden var først og fremmest irregulære tyske bevæbnede korps. Disse korps talte i slutningen af 1920'erne op til flere millioner uniformerede og bevæbnede mænd, til dels veteraner med krigserfaring. Det var disse korps og deres formodede farlighed for den dansk-tyske grænse, som Harry Lembourn i foråret 1928 rejste til Berlin for at undersøge nærmere. Men der var også endnu et spørgsmål, som navnlig Frankrig var interesseret i: Om disse korps udgjorde et forsøg på at omgå Versaillesfredens bestemmelser om, at den tyske hær ikke måtte være større end 100.000 mand. Lembourns oplysninger gik således både til den danske og den franske efterretningstjeneste.

I Berlin blev Lembourn imidlertid anholdt og anklaget for at spionere for Frankrig. Han blev dømt og tilbragte adskillige år i tysk fængsel og fæstningsarrest. Imens turde eller ville den danske stat ikke understøtte hans familie økonomisk, ligesom enhver tanke om at genindsætte Lembourn i hæren eller give ham en pension blev afvist. Det var også i Danmark strafbart at spionere til fordel for fremmede magter, og det var slet ikke i dansk interesse, at Tyskland skulle finde ud af, at Lembourn i denne sag også havde spioneret til fordel for Danmark. Lembourn blev derfor ofret. Den tyske regering benyttede denne sag til at spille med musklerne, slå en kile ind i det spæde dansk-franske forsvarssamarbejde og skræmme Danmark tilbage til den tidligere tyskorienterede neutralitet – "tyskerkursen." Både socialdemokrater, radikale og et langt stykke af vejen også Venstre havde i forvejen en lang tradition for at afvise forsvarsvenlige kredsens idéer om, at Danmark burde have et stærkt forsvar, der i samarbejde med udenlandske magter (Frankrig og Storbritannien) skulle kunne tage kampen op mod en eventuel tysk invasionsstyrke. I den optik blev både det frivillige rekylkorps i Sønderjylland, dets nære samarbejde med hæren og ikke mindst den spionage, som Lembourn havde udført, tvært imod en provokation, der belastede Danmarks forhold til sin store, stærke nabo. Forsvarsforliget i 1932 fortsatte 1920'ernes drastiske beskæring af det danske forsvar og nedlagde bl.a. *Jydske Værn*. Clemmesen følger historien om Lembourn og hans forsøg på rehabilitering til langt ind i efterkrigstiden.

Det er en uhyre speget historie, og meget må bygge på spekulationer og antagelser, eftersom store dele af efterretningsarkiverne er gået tabt. Alligevel er det lykkedes Clemmesen at skrive en spændende bog, som hermed anbefales.

René Rasmussen

Danker, Uwe, Jens-Peter Steffen (red.): Jochen Steffen.

Ein politisches Leben.

Malente: Schleswig-Holsteinischer Geschichtsverlag, 2018, 725 s.

Hvem er Jochen Steffen? Og hvad har han gjort, der kvalificerer ham til en mursten af en bog? Som dansker behøver man ikke at skamme sig, hvis navnet i første omgang ikke vækker genkendelse. Man har ikke nødvendigvis sovet i historietimen. Kun dem der har været særligt interesserede i Slesvig-Holstensk regionalpolitik, vil lige så stille høre en klokke ringe. "Røde Jochen" eller Karl Joachim Jürgen Steffen var i 1960'erne og 1970'erne en prominent figur i Socialdemokratiet

SPD i Tysklands nordligste forbundsland. Fra 1965 til 1975 ledte han partiet, og hans politiske karriere toppede med landdagsvalget 1971, som Steffen både vandt og tabte. Han skaffede med 41 procent SPD sit bedste valgresultat, men han måtte alligevel se sig slået af Gerhard Stoltenbergs CDU, der vandt absolut flertal i landdagen i Kiel. Efter valgnederlaget slukkede Steffens politiske og parlamentariske stjerne, og 1977 nedlagde han sit mandat. To år senere trådte han endda ud af sit parti. Hans bemærkelsesværdige parti-exit markerer en modsætningsfyldt, kompliceret og interessant politisk personlighed.

Som sidetallet viser, kommer man i værket godt rundt omkring mange aspekter af politikeren, journalisten og samfundskritikeren Steffen. Titlen antyder, at vi er på kaldenavn med Steffen, men vi kommer tættere på endnu, for begge udgivere har en personlig relation til hovedpersonen. Uwe Danker er foruden historiker tidligere pressetalsmand for SPD i Slesvig-Holsten (1988-1994), og han førte som ung socialist valgkamp for Steffen ved skæbnevalget 1971. Jens-Peter Steffen er Jochen Steffens eneste søn, og han rejser med bogen en stele for faderens eftermæle. Steffen Junior er også bogens suverænt flittigste forfatter, idet han har leveret en over 200 siders biografi af sin far. Man kunne måske have forventet en meget personlig tilgang til faderens minde, men der er snarere tale om en mere traditionel og distanceret beskrivelse. Han forsøger blandt andet ved hjælp af afnazificeringsakter fra Landsarkivet at give svar på farens forhold til Nationalsocialismen og hans tid som Hitler-Jugend.

Foruden bidrag af udgiverne rummer bogen en række artikler af både historikere, meningsdannere og venner af Steffen, blandt andet hans tidligere medarbejder, den mangeårige landdagsmand, Gert Börnsen. Bogen er med andre ord en pose meget blandede bolsjer, hvilket Danker og Steffen Junior klart vedkender sig i den to sider (korte) indledning. Værkets samlede omfang taget i betragtning havde forordet været mere læsevenligt med en grundigere indføring både i emnet samt i den grundlæggende ide bag værket.

"Røde Jochen" var som navnet – og det senere brud med SPD – lader ane at finde på den socialdemokratiske venstrefløj. Han markerede sig med modstand mod gamle nazisters rolle i det nye Vesttyskland, blandt andet i forbindelse med Heyde/Sawade-skandalen i 1959. En af det nazistiske eutanasioprograms masse-mordere, SS-Standartenführer Dr. Werner Heyde, havde i årevis levet uforstyrret og praktiseret som psykiater i Flensborg under navnet Werner Sawade. I 1960'erne gjorde

Steffen sig til talsmand for dialog med det kommunistiske regime i DDR. Han mødtes i den forbindelse med den særdeles brogede SED-regionalfyrste i Rostock, Harry Tisch, og tilbragte tid i Centralkomiteens gæstehus "Haus Stolteraa" i Warnemünde og på statsyachten "Ostseeland". Med den politik bar Steffen og det slesvig-holstenske socialdemokrati ved til ændringer i Socialdemokratiet og Vesttysklands politik fra pure afvisning af den østtyske stat til den mere pragmatiske *modus vivendi*, som Willy Brandt realiserede med "Ostpolitik". I den sammenhæng bør historikeren Friederike Steiners bidrag om samspillet mellem det socialdemokratiske moderskib og den slesvig-holstenske aflægger fremhæves.

I den samtidige presse omtaltes Steffen som "en radikal marxist", og særligt mediehuset Springer gik til stålet og stemplede Steffen som "Ulbricht-mand", altså som tilhænger af den mangeårige østtyske diktator Walter Ulbricht. Med den datidige kritik in mente, kan det undre, at bogen ikke har taget tyren ved hornene og inddraget et kritisk bidrag om Steffens forhold til de kommunistiske diktaturer. Blandt skyggesiderne ved Steffens dialogpartnere i øst var efterretnings- og undertrykkelsesapparatet, som Steffens-medarbejder og den senere SPD-pressetalsmand (1976-1985) Bernd Michels gennem en længere år-række bijobbede for.

Uwe Danker fremhæver i sin artikel Steffen som en ærlig politiker, der ikke var bange for at tale sine vælgere midt i mod. Danker stiller i den anledning spørgsmålstejn ved, hvorvidt Steffen overhovedet ønskede at blive valgt til ministerpræsident i Slesvig-Holsten, hvilket han kandiderede til i både 1967 og 1971. Danker underbygger dette med Steffens agitation for en fælles nordtysk forbundsstat, altså en de facto nedlæggelse af Slesvig-Holsten som delstat og fokus på kraftcentret Hamborg. Det var der måske økonomisk ræson i, men det fremstår også politisk naivt. I samme kategori falder unægteligt Steffens trampen i valgkampsspindet, da han forklejnede den sovjetiske invasion af Tjekkoslaviet 1968 og sammenlignede den med de NATO-allieredes tilstedeværelse i Tyskland.

Danmark og danskere optræder enkelte steder i det digre værk, men har tilsyneladende ikke spillet den store rolle for Steffens politiske liv. Han kom ganske vist tidligt i sin karriere i berøring med det danske mindretal i Sydslesvig, idet han i 1956 flyttede til Flensborg, hvor han arbejdede for det socialdemokratiske blad "Flensburger Presse". Flere af værkets forfattere attesterer Steffen en åben holdning til mindretal-

let og fremhæver et senere citat, hvor han beskrev grænsekampen som "kalder Kaffee", altså som hørende fortiden til. Han havde også brug for mindretallets stemmer. Da han i 1957 blev valgt til landdagen, skete det blandt andet på bekostning af en markant tilbagegang for SSW.

Det lange værks bredde kommer klart til udtryk i den venstreorienterede filosof Frieder Otto Wolfs causerende overvejelser i essayet "Hvor Jochen Steffen nu en gang havde ret" og Gertruds Lenz systematiske 40 siders indblik over personalarkiverne fra ægteparret Jochen og Ilse Steffen i det socialdemokratiske Friedrich-Ebert Stiftungs arkiv. Værket byder også på et smugkig i familien Steffens fotoalbum. For læsere, der skulle have fået appetit på endnu mere om "Røde Jochen", rundes bogen af med en reklame for yderligere værker på over 500 siders originaltekster fra Steffens pen.

Thomas Wegener Friis

Fossat, Sissel Bjerrum, Rasmus Glenthøj og Lone Kølle Martinsen (red.): Konfliktzonen Danmark – stridende fortællinger om dansk historie.

Gads Forlag, 2018, 408 s.

Der synes at herske en forestilling i almenheden om, at historien er livets læremester; at fortiden følgelig har en umiddelbar nytteværdi, således at der ved et studium af fortiden kan gives entydige svar, der kan bruges til at afklare, hvordan man bør forholde sig til nutidens politiske og moralske udfordringer.

"Og hvad kan vi så bruge historien til i dag?" Det spørgsmål har mange historikere utvivlsomt oplevet at få stillet. Denne anmelder har i hvert fald. Og det kommer faktisk hver gang lige overraskende! Historikere synes nemlig oftest, at fortiden er rigeligt interessant i sig selv. De fælder kun meget nødtigt alt for håndfaste domme over fortiden og undgår helst at pege på de opbyggelige moraler til brug for nutiden, som mange efterspørger. For historikeren ved godt, at historien er en gråzone, skabt af en mangfoldighed af nuancer, og at historien i nutidig kulturkamp og aktuel politisk debat er en konfliktzone mellem stridende grundfortællinger og modfortællinger. "Fortiden er aldrig død", som William Faulkner har udtrykt det, "den er ikke engang fortid."

Fortiden kan instrumentaliseres – og bliver det. Der synes at herske den opfattelse, at man i historien kan finde tvingende argumenter for, hvordan nutidens politik skal føres. Hvis man kan få ét-eller-andet i nutiden til at "minde om Tyskland i 1930'erne", så er diskussionen alle-

rede halvvejs vundet. Eller er den? Kan flygtningestrømmene i vor tid sammenlignes med jødernes situation i nazitiden og bør europæerne derfor træde i karakter og hjælpe dem, på samme måde som danskerne hjalp jøderne i oktober 1943? Eller repræsenterer de tvært imod en folkevandring, der truer den vestlige civilisation på samme måde som Romerriget blev truet (og gik under) i 400-tallet og bør europæerne derfor afgrænse og om nødvendigt forsvare sig? Er samarbejdspolitikken under besættelsen 1940-1945 og fodnotepolitikken i 1980'erne nationale skamletter, som i vore dage passende bør soves med en aktivistisk udenrigspolitik og en fuldtone opbakning til NATO? Eller er de seneste års danske deltagelse i flere USA-ledede krige tvært imod et tegn på, at danskerne har glemt "læren fra 1864", nemlig at en småstat helst skal være afrustet og holde en lav udenrigspolitisk profil?

Historiens rustkammer har våben nok til mange og indbyrdes meget modstridende politiske holdninger. Det handler denne tankevækkende antologi om historie og historiebrug om. I antologien fremlægger og analyserer en række historikere et udvalg af Danmarkshistoriens grundfortællinger og modfortællinger, hvordan de opstod, hvordan de er blevet brugt i fortidens politiske kampe og ikke mindst, hvordan de stadig bruges i nutidens politiske kampe – eller blot udgør den mere eller mindre uanfægtede danske grundfortælling: Forestillingen om Danmark til Ejderen (Inge Adriansen og Peter Yding Brunbech), den danske konsensusfortælling om det lille, fredelige lands vej til demokrati og grundlov (Jeppe Nevers og Michael Bregnsbo), urtraumet: Krigen i 1864 (Rasmus Glenthøj), andelsbevægelsens og landbrugets rolle (og fraværet af godsejernes og industriens betydning) for den danske velstand (Per Boje), forfatningskampen (Jens Lei Wendel-Hansen), besættelsen (Nils Arne Sørensen), EF og EU (Michael Herslund, Kristine Kjærsgaard og Lone Kølle Martinsen), den kolde krig (Sissel Bjerrum Fossat) og meget mere. De i alt 12 bidrag er for det meste kompetente, klare, korte og præcise, hvilket vidner om en sikker hånd hos både bidragydere og redaktører. De er ofte populariserede versioner af forskningsartikler eller større afhandlinger, men kun få vil nu alligevel finde stoffet let tilgængeligt. Der jongleres nemlig med mange synsvinkler på fortid og nutid, og læseren skal forvente at blive rystet i sin grundfortælling – om man så må sige!

Men det er indsatsen værd. Konfliktzonen Danmark anbefales hermed på det varmeste. Den er god at blive klogere af – både på fortiden, men ikke mindst på nutiden.

René Rasmussen

**Hansen, Hans Schultz: De Danske Sønderjyders Førstemand.
H. P. Hanssen 1862-1914.**

Historisk Samfund for Sønderjylland og Sprogforeningen. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 113, 2018, 359 s.

Dette er første bind af en biografi om H.P. Hanssen, som historikeren Hans Schultz Hansen har skrevet. På trods af at H.P. Hanssen var en af samtidens kendteste sønderjyske politikere, og vel også i dag er den politiker fra perioden, som man først tænker på, er dette den første biografi i 30 år om ham. Og de tidligere står slet ikke mål med dette grundige værk. Det er derfor oplagt at udgive et sådant værk op til markeringen af 100-året for Genforeningen, som han i bogens periode havde som et overordnet mål, men ikke kunne virke officielt for uden at blive anklaget for højforræderi over for den prøjsiske stat.

Schultz Hansen har grebet opgaven grundigt an. Selv om bogen i høj grad bygger på trykt litteratur og trykte kilder (herunder H.P. Hanssens egne erindringer og brevudgivelser), har forfatteren også stedvis gået ned i arkivalske kilder i H.P. Hanssens store arkiv på Rigsarkivet i Aabenraa. Bogens styrke er, at den er velskrevet og velstruktureret. Umiddelbart er dispositionen kronologisk med tematiske underafsnit. Men disse følger ikke nødvendigvis en tidsmæssig rækkefølge: I stedet gør Schultz Hansen temaet færdigt inden for det kronologiske hovedafsnit – det er læservenligt. Ligeså er det, at hovedafsnittene indledes med en optakt til de vigtigste temaer, der behandles, ligesom der også konkluderes i slutningen.

Schultz Hansen følger H.P. Hanssen fra de første barneår på gården Nørremølle i Sundeved. I sine erindringer skildrer H.P. Hanssen, hvordan han i 1879 vaklede mellem om han ville udvandre eller blive og dermed underkaste sig den prøjsiske værnepligt. Han gik op i de nærliggende skanser ved Dybbøl og kom til den beslutning, at han ville blive og kæmpe, om det skulle være med blanke våben eller på anden vis. Som Schultz Hansen skriver var det "en beslutning, som ikke kun skulle blive vidtrækkende for ham selv, men for hele den sønderjyske landsdel."

Vi følger dernæst H.P. Hanssen gennem hans skoling på højskole (flere ophold på Askov) og hans møde med sin livsledsagerske Helene, som skulle opleve en 5 år lang forlovelse, før de i 1888 kunne gifte sig og bosætte sig i første omgang i Sønderborg, inden de flyttede til Aabenraa i forbindelse med købet af avisen Hejmdal i 1893.

H.P. Hanssens første politiske svendestykke var etableringen af Vælgerforeningen i 1888 som 26-årig. Den samlede de danske kræfter i

landsdelen som et politisk parti, der organiseredes med tillidsmænd, bestyrelse og forretningsudvalg. Han var Vælgerforeningens partisekretær i de første 8 år, og den fungerede som politisk fundament for hans virke som landdagsmand (1896-1908) og rigsdagsmand (1906-18) i Berlin.

At han formåede at samle sønderjyderne betyder ikke, at der ikke var uenigheder, modsætningsforhold og konflikter inden for det danske. Dem forbigår Schultz Hansen på ingen måde, idet han giver en vurdering heraf i de situationer, hvor de opstod. Et godt udtryk herfor er, hvor han s. 247 skildrer forskellen mellem H.P. Hanssen og den nordalsiske gårdejer Peter Grau: "Ordvekslingen afspejler tydeligt forskellen mellem Peter Graus sindelagsetik, hvor det gjaldt om at fastholde sit standpunkt rent og ubesmittet, og H.P. Hanssens ansvarsetik, hvor hensynet til at styrke danskheden som helhed og lette kårene for det enkelte menneske vejede tungere og i hvert fald tillod ham at gøre indrømmelser, hvor det ikke forandrede alverden i praksis." Anledningen var i 1907 og drejede sig om forholdet til den ensidige prøjsisk-østrigske ophævelse af § 5 i 1879. § 5 havde frem til 1879 sat en folkeafstemning i de indlemmede områder i udsigt, men prøjerne opfattede det som højforræderi, hvis man talte negativt om dens ophævelse. H.P. Hanssen valgte den pragmatiske vej, hvor han kunne arbejde for mange små forbedringer for de danske sønderjyder. I 1907 var det optantbørnskonventionen, som han havde været med til at forhandle igennem, og som gav børn af optanter mulighed for at blive tyske statsborgere og dermed også danske stemmer i de politiske organer. Man skal ikke glemme, at emnerne var meget følelsesbetonede og derfor kunne temperamerterne flyde over og resultere i stridbare konflikter, som H.P. Hanssen for det meste forstod at mestre og hvor han evnede at holde modstanderne fra fadet. Det var f.eks. Jens Jessen, redaktøren på Flensborg Avis og rigsdagsmand fra 1901 til sin død 1906, som gik ind for den uforsonlige protestpolitik og derfor var en af H.P. Hanssens skarpeste kritikere. S. 110 konkretiserer Schultz Hansen deres modsætningsforhold: "Overordnet var Jessens projekt nok logisk sammenhængende, men det hvilede på en urealistisk forudsætning om en hurtig udførelse af Paragraf Fem. I H.P. Hanssens strategi var genforeningshåbet også bundet op på udefra kommende indgriben, men hans syn på, hvad der skulle ske indtil da, var mere realistisk og stringent."

Schultz Hansen skildrer disse konflikter nøgternt og giver sine vurderinger, herunder også kritik af H.P. Hanssen i situationer, hvor han fejlede eller vurderede forkert. Schultz Hansen skriver f.eks. på s. 234,

at "måske var den fysiske og mentale afstand mellem H.P. Hanssen og de unge derhjemme blevet for stor". Ligeledes fremgår det tydeligt, at et af hans svage punkter var avisen Hejmdal, især dens redaktionelle og indholdsmæssige base, hvor der savnedes journalistisk håndværk.

Man kunne måske forvente, at bogen udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland og skrevet af dens formand om grundlæggeren af dens tidsskrift (Sønderjyske Årbøger) ville forholde sig ukritisk til hovedpersonen. Det er dog slet ikke tilfældet. Ganske vist kan man kalde skildringen varm og indlevet, men den er også indsigtfuld og åben for hovedpersonens svage sider og omtaler den kritik hans virksomhed og fremfærd affødte.

Ligeså skildrer Schultz Hansen ikke bare de rent politiske sider af H.P. Hanssens virke, men også de mere kulturelle aktiviteter, som var vigtige for at styrke danskheden. Således omtales de organer, der kunne styrke jordkampen som Landeværnet, eller opbygningen af Folkehjem som dansk samlingspunkt og etableringen af arbejdersekretariatet i 1908 – for at give dansksindede arbejdere et alternativ til fagbevægelsen og Socialdemokratiet. Ligeledes skildres også, hvordan H.P. Hanssen fungerede som personlig rådgiver for mange danske sønderjyder, der var kommet i klemme. Med sin baggrund i højskoleverdenens åndelige uddannelse og den parlamentariske skoling, hvor han satte sig grundigt ind i den tyske lovgivning med henblik på at påvirke lovgivningsarbejdet til danskernes fordel, kunne han også hjælpe enkeltpersoner – han var "befolkningens konsulent" (s. 86). Schultz Hansen skildrer ham som en bonde med stor social forståelse og ikke den storbondepolitiker, som hans opvækst på Nørremølle kunne tegne til. Og han fremhæver, at H.P. Hanssens "interesse for politik rettede sig ikke kun mod at drive politik, men også at iagttage og reflektere over politik og dele ud af sin viden."

Bogen giver også en indgående skildring af H.P. Hanssens kontakter med det københavnske intellektuelle og politiske miljø, som søgte at fremme den sønderjyske sag. Det gælder først og fremmest den for tidligt afdøde rigsarkivar A. D. Jørgensen (fra Gråsten), men også personligheder som historikeren og gymnasielæreren H.V. Clausen og historikeren Aage Friis.

Til sidst skal også fremhæves Schultz Hansens fokus på H.P. Hanssens oratoriske evner, som var fremragende og bundede i velforberedte taler, der blev fremført klart. En af de bedste taler var talen ved sønderjydernes todages årsmøde i 1914 i Haderslev, hvor han i over en time tryllebandt

tilhørerne med beundringsværdig kraft og klarhed. Schultz Hansen skildrer ham således som sønderjydernes førstemand med stærke politiske lederegenskaber, som førte ham frem til den position, han besad.

Et par kritikpunkter skal nævnes til sidst, som går på selve udgivelsen, det forlagsmæssige. Det fremgår klart af bogens indledning og opbygning, at det er første bind af en to-binds-biografi. Men ved annonceringen af bogen fremgår dette ikke – kun årstallene afslører det, hvis man kender til H.P. Hanssens liv. En anden konsekvens er, at et navneregister er udskudt til bind 2 – et sådant ville også have været nyttigt her til bd. 1, i hvert fald så længe bd. 2 ikke er udgivet. Men også af den grund ser jeg frem til det.

Per Grau Møller

Hedemann, Markus: Danmark, Slesvig og Holsten 1404-1448 – konflikt og konsekvens.

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 144, 2018, 351 s.¹

Dette er en vigtig, men også en meget problematisk, bog. Vigtig fordi det er den hidtil grundigste fremstilling af Erik af Pommerns skæbnesvangre kamp for at inkorporere hertugdømmet Slesvig som en ordinær del af kongeriget Danmark. En kamp som, direkte og indirekte, kom til at koste ham tre kroner samt blev enden på den konstruktion af Kalmarunionen, som Margrete 1. stod bag. Altså noget, som ikke blot skabte epoke i hertugdømmet Slesvigs historie plus grevskabet Holstens, men også i de tre nordiske kongerigers. Til overmål har forfatteren publiceret det meste mere grundigt før i artikler og (provokerende) debatindlæg. Skæbnen har villet, at det her behandlede forløb har kastet, for denne tid, helt usædvanligt meget bevaret kildemateriale af sig. Overleveringen af noget af dette er dog så korrumpet, at det kræver en skrap latinsk filolog at få hoved og hale på det. En sådan filolog er undertegnede ikke, men jeg føler mig ret overbevist om, at det er en opgave, Markus Hedemann forstår at løfte. Og han bør i høj grad krediteres for at have gjort en meget stor del af dette materiale tilgængeligt på den del af dokumentudgaven *Diplomatarium Danicum*, som findes på internettet. Forfatterens interesse for det overleverede og relevante beretningsmateriale er ikke helt så stor. Fx savner man i fremstillingen ofte den såkaldte *Presbyter Bremensis'* (på dansk kaldet Holstenerpræ-

¹ Forbrugeroplysning: Forfatteren af nærværende anmeldelse har tidligere fagfællebedømt den her omtalte bog som manus. At Markus Hedemann har taget meget lidt hensyn til dette, har gjort det forholdsvis let at skrive denne anmeldelse.

sten) stemme. Så vidt undertegnede kan se, findes der blot én henvisning til den plus en omtale, hvor det stort set blot fremgår, at den er frygtelig tendentiøs. Der er tale om en krønike, der er afsluttet i 1448, men af en eller anden grund er ufuldstændig, idet fremstillingen abrupt slutter i 1428. Ambitionen må have været at fejre den holstenske sejr over tre riger, og den er helt sikkert langt fra at være "neutral", men jo dog skrevet til et publikum, som kendte hovedtrækkene af begivenhedsforløbet. Den kræver kildekritik, men det gør dokumentmaterialet, som rummer et utal af mildt sagt tendentiøse beretninger så sandelig også. Så hvad er forskellen?

Hermed kom vi så ind på noget af det problematiske. Noget andet er, at det, som dokumentmaterialets beretningselementer forvrider og forvrænger, især er det, som allerede dengang var hertugdømmets fortid. At prøve at rede trådene ud, kræver således, at man forsøger at danne sig en nogenlunde ædruelig forestilling om den. Hertugdømmet var grundlæggende skabt af hertug og kong Abel og hans efterkommere fra 1232 i en stadig kamp med slægtningene på den danske trone; en kamp, som næppe var lykkedes uden opbakning fra i hvert fald Holsten. I 1360, i den såkaldte Landefred, som forfatteren kender, optræder daværende hertug Valdemar og hans søn Henrik, de sidste led i Abelslægten. De betegnes dér og optræder som Valdemar Atterdags "mænd" og vasaller, ligesom de indgår blandt hans undersåtter på linje med alle andre i Valdemars daværende rige, der, som det implicit fremgår, endnu manglede Skånelandene. Det fremgår så, at de, i modsætning til andre indbyggere, selv havde undersåtter, idet de som vasaller besad rettigheder, som Valdemar og hans søn garanterede for dem og deres arvinger. Dette må efter min mening opfattes som udtryk for den af alle parter anerkendte og besejlede retstilstand mellem kongedømme og hertugdømme i tiden kort forud for, at Abelslægten uddøde i mandslinjen. I hertugdømmet gjaldt, som i resten af Jylland, Jyske Lov fra 1241, og det var i øvrigt tilfældet til år 1900. Så der er altså ikke nogen grund til, som forfatteren gør, grundlæggende at problematisere, at dansk lov var gældende i hertugdømmet endsige, at hertugdømmet på det tidspunkt grundlæggende opfattedes som en bortforlenet del af Danmark. Når Erik af Pommern ønskede tingene afgjort efter dansk lov, havde han langthen rimeligheden på sin side i den sag. Han vidste så også i tilsyneladende modsætning til forfatteren, at store dele af middelalderlig ret ikke var nedskrevet, men beroede på sædvaner, som i sagens natur var og er en fleksibel størrelse.

Imidlertid uddøde Abelslægten i 1375, kort før Valdemar Atterdags død. Inden den barnløse hertug Henriks død havde kong Valdemar langt hen sikret sig den reelle magt i hertugdømmet, især i de nordlige dele af det. Herefter indtrådte der et 10-årigt magtvakuum i Danmark, som de holstenske grever benyttede til at sætte sig på hertugdømmet. Da det var overstået, i 1386, ønskede Margrete 1., som Holstenerpræsten skriver, ikke at optænde to brande på én gang. Hun prioriterede at vinde magten i Sverige, hvorfor hun indgik, hvad der nok bedst lader sig forstå som en art kompromis med de holstenske magthavere i hertugdømmet: De blev i samlet flok arveligt forlenet med hertugdømmet, men én af dem skulle bære hertugtitlen. Der skulle ydes krigstjeneste og alle var forpligtede til fred. Det var en art hybrid af systemet i Holsten og i det meste af Tyskland og det, som Holstenerpræsten betegner som sædvanen og dermed uskreven lov i Danmark, at yngre kongesønner kunne få et len i riget – som også nævnt i det såkaldte Unionsbrev fra 1397, som noget, der (fortsat) skulle være gældende i alle tre riger. I Holsten osv. havde alle sønner lige andel i det arvede territorium, som derfor ofte blev delt imellem dem; i Danmark herskede primogenitur i de såkaldte fyrstelen, som det reelt gjaldt for kongedømmet fra 1157 og frem, i det omfang kongemagten overhovedet ville acceptere en arveret til fyrstelen, hvad langtfra altid var tilfældet. Dette var altså dansk contra tysk ret, sidstnævnte også kaldet lensretten. Det ville have været klædeligt, hvis forfatteren havde gjort sig det klart og fortalt os om det, fremfor at betragte de nævnte juridiske kategorier som udelukkende opportunistiske standpunkter.

Ydermere fik den snu Margrete gennemført ved alle tre forleneringer i sin tid, at der ikke blev udstedt skriftlige, retsgyldige dokumenter – et trick som hun også brugte ved andre lejligheder, herunder også variationen med det såkaldte Unionsbrev fra 1397, som forfatteren har fået helt galt i halsen. Nu var det sådan allerede dengang, at mundtlige aftaler var gældende, hvis de kunne belægges med vidner, hvilket forfatteren også burde have gjort sig klart. Hvor grundlæggende dette princip var i det meste af middelalderen fremgår af, at man først hen mod 1450 endeligt og autoritativt fastlægger, at skriftlige vidnesbyrd i ejendoms-sager skulle nyde forrang for mundtlige udsagn (Danske Domme VII, 1984 s. 368f med henvisninger). Fordelen ved mundtlige aftaler var jo så, at hvis man havde styr på vidnerne, kunne ting og sager bøjes og ændres, når magtpositioner ændrede sig. Et synspunkt, Erik af Pommern i høj grad havde tilegnet sig, men som han åbenbart ikke var i

stand til at administrere med samme indføling i den politiske situation som sin fostermoder.

Forfatteren fremstiller det i sine indledende betragtninger som en art præmis, at retsafgørelser/-sager i datiden var en slags ceremoniel, der ingen reel juridisk betydning havde, blot afspejlede politiske forhold. Det er så egnet til at fremkalde en hel del undren over, at retsafgørelser spillede en så stor rolle i forløbet, som det i øvrigt gjorde generelt – også i 1300-tallet, og at parterne var villige til at bruge enorme mængder af krudt på at involvere sig i sådanne. Det fremgår af fremstillingen, at Hansestæderne som regel gjorde alt, hvad de kunne, for at undgå involvering i retslige afgørelser. Det giver jo ingen mening, hvis de var ligegyldige. Ifølge fremstillingen gjorde de det for at undgå at blive bundet til at deltage i eksekutionen af en sådan dom, altså var retsafgørelser ikke ligegyldige alligevel! Et antal af de mest fremstående holstenske stormænd gik over på dansk side efter den første kejserlige dom i striden – hvorfor? Præmissen synes altså ikke at holde i forhold til kildematerialet. Det er næppe vejen frem at opfatte fortidens aktører som dummere end de var. Selvom det ofte kan synes vanskeligt, må opgaven fortsat være at søge at finde rationaler og motiver bag deres handlinger.

Vi får også at vide i indledningen, at grænser – i modsætning til i skrivende stund – ikke var vigtige på daværende tidspunkt til dels vel sammenhængende med det også fremførte synspunkt, at nationale identiteter ikke spillede nogen nævneværdig rolle. Synspunktet om grænserne modsiges ofte i fremstillingen; ja der findes sågar vidnesbyrd afgivet i forbindelse med striden, som præcis beskriver hertugdømmets grænser! Men der findes også vidnesbyrd, som meget klart beskriver, hvad man forstod ved national identitet. Et dokument fra 4. august 1421 besejlet af jyske bisper, byer og stormænd fra både Nørrejylland og Sønderjylland lægger bl.a. vægt på, at "det almindeligste sprog i ... Sønderjylland ... er dansk" (gengivet af forfatteren som, at det hævdedes, at alle talte dansk!) samt at dansk ret er gældende dér. I et tilsvarende dokument fra Sjællands Landsting 2. juli samme år viser Sønderjyllands/hertugdømmet Slesvigs "sprog, sæder og love", at det er en del af Danmarks rige. Til overmål beskriver den førnævnte Holstenerpræst det store problem ved den danske indtagelse af Holsten under Knud 6. og Valdemar Sejrsom værende, at danskerne ikke kendte og respekterede holstensk lov og ret. Hans kendskab til begivenhedsforløbet er mildt sagt begrænset, så det er givetvis hans egen tids opfattelse han lægger ned over dette.

Lov, ret, sæder og skikke var i væsentlig grad konstituerende for national identitet, som det også fremgår af svensk og norsk materiale fra 1400-tallet – og altså sprog. Det lyder i og for sig ikke ret eksotisk set fra i dag, men gør det klart, at der også er nationale motiver på spil, og at kampen mellem dansk ret og tysk ret havde mere vidtgående implikationer end det fremgår af fremstillingen.

Det flere gange nævnte Unionsbrev fra 1397 stipulerer både arverige og valgrige for Kalmarunionen, kan vi læse os til, besynderligt nok. Førstnævnte hviler på en mildt sagt særpræget og selektiv tolkning af paragraffen om, at de kæmpemæssige områder, Margrete på forskellig vis havde skaffet sig egenhændigt herredømme over i Norden, ikke mindst i Sverige, ved hendes død skulle gå tilbage til kongedømmet/Erik af Pommern. Det burde være en selvfølge, men hvis hun overlod dem til andre, ville der være lagt en bombe under projektet. Samtidig får vi loyalt at vide, at dokumentet stipulerer, at konger fremover skal vælges! I modsætning til, hvad kilderne og altså Margrete gjorde, skelnes der heller ikke i fremstillingen mellem de områder i hertugdømmet, som hun via sine betydelige økonomiske ressourcer skaffede sig herredømmet over, så længe hun levede, og dem som kong Erik skaffede sig herredømmet over (jf. fx *Diplomatarium Danicum* nr. 14210422001 for et eksempel på, at der var forskel på Margretes økonomiske ressourcer og kong Eriks).

I det hele taget savnes der i store dele af fremstillingen et blik for, at der fandtes en realitet uden for kilderne – og uden for diverse nyere dekonstruktivistiske inspirationer – som var afgørende for parternes handlinger. Det fine ved dokumenter opfattet som levn og beretninger opfattet ligeså er, at de i bedste fald kan forklare, hvorfor de ser ud som de gør. Altså den virkelighed, som har skabt kilderne. Den vil oftest være skabt af interessevaretagelse på en bund af bl.a. sædvaner og retsforestillinger mere eller mindre belagt med skriftlig ret.

Hvis forfatteren havde præsteret en konsekvent analyse af kildematerialet ud fra sådanne retningslinjer m.v. plus et indgående kendskab til den fortidige virkelighed, som forvrænges mere eller mindre i de talrige kilder fra de talrige retssager, havde fremstillingen været langt mere oplysende end tilfældet er blevet. Det ville også have hjulpet, hvis forfatteren havde været lidt mindre selektiv i sin anvendelse af den foreliggende litteratur og i højere grad havde anerkendt i praksis, at historievitenskaben handler om at stille sig på skuldrene af sine forgængere og se om man kan se bedre eller længere end dem. Tidligere litte-

ratur præsenteres ofte som noget, som ikke længere kan tages alvorligt på grund af oftest national bias. Men sådant behøver jo ikke forhindre, at tolkning af enkeltkilder hviler mere på skarpsindighed end på forudfattede meninger.

I det foregående har jeg fokuseret mest på bogens præmisser eller mangel på samme og altså et stykke ad vejen på forudfattede meninger. Trods alle historikers tidsbundenhed, må den bedst mulige indføling i kildernes kontekst og sensitivitet for deres udsagn være det, historikeren skal måles på.

Undervejs i fremstillingen er der selvfølgelig meget, man kan tilslutte sig, og også nye resultater, som synes at kunne klare en trykprøve. Den væsentligste landvinding ved denne bog er, som nævnt, at der indgår langt mere kildemateriale og udsagn fra dette i denne fremstilling end før set. Dermed bliver den og forfatterens mange artikler og debatindlæg et uomgængeligt udgangspunkt for den, der med respekt for sine forgængere vil prøve at gøre det bedre. Sagt med andre ord, har forfatteren gjort det væsentligt lettere for andre at overskue det store kildemateriale og danne sig sine egne opfattelser af tingene. Og for dette skylder vi ham tak.

Anders Bøgh

Henningsen, Lars N.: Vojens viser vejen.

En sønderjysk stations- og industriby. Tiden 1864-2006.

Lokalthistorisk Forening for Vojens-området, 2018, 264 s.

Endnu engang lægger Lars N. Henningsen navn til en bog, der udmærker sig på sit felt. Den historiske skildring af Vojens er blevet til på initiativ af fonden bag Vojens-bogtrykkeriet P. J. Schmidt, der i 1977 også stod bag forgængerværket *Egnet omkring Vojens* af H. V. Gregeren, som skildrer den daværende Vojens Kommunes historie frem til grundlæggelsen af Vojens.

I 1864 kunne man i Haderslev med frygt se symbolet på den moderne tid, jernbanen, blive ført et godt stykke vest om den gamle købstad. Frygten var begrundet, for hvor banen blev anlagt, opstod der stationsbyer med driftige erhvervsfolk. Vojens blev en af disse byer, og i de første år blev driftigheden symboliseret ved P. N. Lagoni, der gennem jordopkøb og udstykninger lagde grunden til det hurtigtvoksende bysamfund. Vojens befandt sig i Nordslesvig og var dermed tysk frem til Genforeningen i 1920. En del af tilflytterne var tyske embedsmænd inden for jernbanen, post- og toldvæsenet, som bosatte sig i et overvejende dansksindet land-

distrikt. Lars N. Henningsen lader denne tysk/dansk-dikotomi være et underliggende tema i størstedelen af bogen og betegner Vojens som en dansk by med danske indbyggere, men med en fremmed tysk fernis (s. 36ff). Byens historie fortælles med andre ord gennem danske øjne.

Efter Genforeningen forlod de fleste tyskere Vojens og blev erstattet af danske embedsmænd. I mellemkrigstiden voksede Vojens stadig eksplosivt, fra 1940'erne efter en byplan, og de første ansatser til kloakering og brolægning fandt sted. Foreningslivet trivedes, og den store gruppe af selvstændige næringsdrivende blomstrede og levede gennem Handels- og Industriforeningen i stadig interaktion med sognerådet. Byens største virksomhed har gennem det meste af 1900-tallet været Brødrene Grams fabrikker, til hvilken Lars N. Henningsen meget velvalgt har tilegnet hele fire kapitler.

Under besættelsen kom de nationale stridigheder igen til overfladen. Der blev oprettet tysk skole, børnehaven og tyske foreninger, og byen blev hjemsted både for en afdeling af NSDAP-N og en modstandsgruppe, der imidlertid blev optrævet af Gestapo i 1944. Efter befrielsen forstummede igen modsætningsforholdet mellem dansk og tysk, og de påfølgende årtier kom i højere grad til at handle om byudvidelse, befolknings- og industriel vækst. Med anlæggelsen af flyvestation Skrydstrup udviklede Vojens sig ifølge Lars N. Henningsen til Sønderjyllands næstvigtigste industrielle center (s. 144). Denne status medførte et kontinuerligt behov for byekspansion, og sognerådet var fra 1940'erne til 1970'erne i stadig kamp for flere boliger og udstykninger – alt imens Haderslevs vækst stagnerede.

I midten af 1980'erne vendte udviklingen i Vojens, og fremtidsprognoserne blev gradvist nedjusteret. De gamle virksomheder levede endnu, men udstykningerne i de nyanlagte bydele blev frem til 1990'erne sværere og sværere at sælge. På samme måde stagnerede industrien og detailhandlen, men stagnationen vandt ikke på samme måde indpas på byens sports- og kulturliv. Fra midten af 1970'erne frem til 2001 markerede Vojens sig på den internationale scene med Vojens Speedway Center og Ole Olsen som trækplaster. Ligeledes blev der oprettet ishockeyfaciliteter, fritidscenter, teaterforening, turistforening, lokalradio og den årlige byfest, Vojens Høtte. De seneste årtier har været præget af afviklinger, bl.a. af Brødrene Grams fabrikker, og Lars N. Henningsen afslutter bogens sidste og ret nedslående kapitel med et optimistisk håb om fremgang, nu Vojens og Haderslev i den nye storkommune har bilagt gammel strid og slået de kommunale pjalter sammen til fælles gavn.

Formålet med udgivelsen var fra første færd "en let tilgængelig bog for indbyggerne i Vojens" (s. 7). Som sådan må *Vojens viser vejen* siges at være succesfuld. Bogen er skrevet med en beundringsværdig lokal- og personalthistorisk detaljerighed, som især ses i gennemgangen af brancher og næringsdrivende og i behandlingerne af sogneråds- og senere kommunalpolitikken. Lars N. Henningsen har formået gennem fremtrædende personer, virksomheder og foreninger at skabe en dynamisk skildring af et bysamfunds tilblivelse og udvikling. Lokalhistorikere og læsere med relation til Vojens vil frydes over, at kunne genkende det. Samtidig placerer *Vojens viser vejen* sig som et væsentligt bidrag til stationsbyforskningen. Den er stationsbyens pendant til den klassiske købstadsmonografi med byen som fokuspunkt og kontekstualiseringen afgrænset til, hvad der tjener til at belyse byens historie.

Alt i alt har Lars N. Henningsen lavet et gennemresearchet og veldisponeret værk, og det er herligt at se en så bred kildevifte formidlet på så kompetent og ubesværet vis.

Nicolai Falberg Jensen

Housted, Erik: Skanser.

Befæstningsanlæg Sønderborg-Dybbøl fra 1657 til i dag.

Historisk Samfund for Als og Sundeved og Museum Sønderjylland, 2018, 193 s.

Erik Husted har med baggrund i fundet af tegningerne til Festung Sønderburg-Düppel, som formentes gået tabt under 2. Verdenskrig, skrevet en bog om skanser og befæstningsanlæg på Dybbøl og omkring Sønderborg. Han har valgt, at lade bogen omhandle alle kendte skanseanlæg siden svenskekrigene i 1650'erne, og at beskrive deres tilblivelse og funktion.

Det er sjældent, at der gøres sensationelle fund i velordnede statsarkiver, men forfatteren har været så heldig at gøre sådan et fund. Ukendt for forskere vest for det tidligere jerntæppe var det lykkedes for de østtyske arkivmyndigheder at finde det preussiske krigsministeriums tegningsarkiv, som havde været en del af Heeresarchiv i Potsdam lige uden for Berlin. Arkivet blev ramt af bomber under 2. Verdenskrig og alle dets arkivalier var angiveligt brændt, men det har nu vist sig, at nogen havde nået at evakuere tegningsarkivet. Efter krigen blev tegningsarkivet fundet, i hvad der dengang var Østtyskland/DDR, og ført til Leipzig, hvor det henlå upåagtet, indtil det efter murens fald blev ført til Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz i Berlin. Atten

år efter var katalogiseringen kommet så langt, at man kunne udgive en registrant over samtlige fæstningstegninger. Den indeholder bl.a. 18 sider med optegnelser om tegninger af Festung Sønderburg-Düppel, hvilket kom til forfatterens kendskab og inspirerede ham til at skrive denne bog. Der var imidlertid det problem, at alle de tilhørende arkivalier med detailbeskrivelser og –beregninger ikke nåede at blive evakueret – de er brændt.

De preussiske og de danske skanseanlæg hænger visuelt sammen, fordi de tyske er bygget på de taktisk bedste steder i stillingsområdet; det var de danske før dem også, og der er bevaret dele af begge befæstningsanlæg, hvor dele af de danske skanser i dag ligger inde i de tyske. Det samme område hen over Dybbøhalvøen havde imidlertid også været befæstet på de samme steder nogle år før under den første slesvigske krig. Desuden har der været bygget enkelte skanser i området under englænderkrigene i begyndelsen af 1800-tallet og under svenskekrigene i midten af 1650'erne ved Alssund. Så det endte med, at forfatteren besluttede at skrive et samlet værk om lidt over to hundrede års befæstningsbyggeri inden for et meget begrænset, men for Danmark meget strategisk vigtigt, område.

Bogen indeholder beskrivelser af de nævnte fem perioders befæstningsanlæg, og herudover er der en beskrivelse af det militære kulturlandskab på den østlige ende af Dybbøhalvøen, som det fremstår i dag, samt en række bilag. Bilagene omfatter en spionrapport fra 1868, en oversigt over alle de preussiske tegninger fra den tyske registrant, fortegnelser over andre benyttede kilder og litteratur, en ordliste over militære fagudtryk, en forkortelsesoversigt og noter.

Hovedvægten i fremstillingerne af de fem perioder er naturligvis lagt på Festung Sønderburg-Düppel – de fire andre perioder er rimelig vel repræsenteret i den militære litteratur. Men forfatteren, der er vant til at grave dybt i arkiver og har en større bog- og artikelproduktion bag sig, bl.a. en bog om Fredericia Fæstning og et par omfattende artikler om dansk og preussisk artilleri i 1864, har fundet en del nye oplysninger om bygningen af de danske skanser i forbindelse med begge de slesvigske krige

De første skansebyggerier blev foretaget for at beskytte indsejlingen til Alssund og Sønderborg havn mod angreb fra fjendtlige skibe. I forbindelse med udbruddet af svenskekrigene 1657-60 var der ingen i den danske regering, som havde forestillet sig, at krigen skulle foregå på dansk jord, så der var ikke truffet nogen forberedelser til landværts for-

svar mod svenske angreb. Efter svenskernes erobring af Als i 1657 anlagde de en skanse på dybbølsiden af Alssund lige over for Sønderborg Slot for at sikre området omkring indsejlingen til sundet mod angreb fra den danske flåde. Tilsvarende byggede danskerne skanser ca. 150 år senere på kysten syd for Sønderborg under englænderkrigene 1801-13 for at holde den engelske flåde på afstand.

Den første slesvigske krig (1848-50) fik et noget rodet forløb med forskellige konstellationer af modstandere, stormagtsforhandlinger og våbenhviler, hvilket også kom til at afspejle sig i befæstningsbyggerierne i området. I 1848 byggede danskerne brohovedskanserne og en række små skanser hen over Dybbølhalvøen, men i 1849 kunne danskerne kun holde brohovedskanserne, mens den tyske forbundshær – primært Preussen – som nu var hovedmodstanderen, rev de danske skanser ned og byggede nye, større og tungere armerede skanser rettet mod Sønderborg. Våbenhvile og delvis fredsslutning medførte imidlertid, at forbundshæren allerede senere samme år desarmerede og forlod skanserne. De slesvig-holstenske oprørere overtog skanserne og satte vagter i dem, men åbenbart ikke nok, for kort tid efter blev skanserne erobret og delvist ødelagt af den hårdt plagede civilbefolkning fra Sundeved og omegn. I dette afsnit introducerer forfatteren nogle af de militære såvel som civile, der deltog i befæstningsbyggeriet, og det er ikke kun fra den militære vinkel deres liv beskrives. Her omtales også civile forhold, som relaterer sig til deres og egnens historie.

Den næste fase af befæstningsbyggeriet tog allerede sin begyndelse 1851, hvor en af Krigsministeriet nedsat kommission foreslog, at Dybbøl skulle befæstes permanent. Forslaget medførte efter en del forhandlinger, at Ingeniørkorpset udarbejdede en samlet plan for landets fæstninger, der omhandlede en ny befæstning omkring København, udbygning af Fredericia Fæstning og befæstning af Als-Sundeved. Planerne kom til forhandling på Christiansborg i 1857, hvor dog kun en lille del blev vedtaget – København fik bevilliget den søbefæstning, som man burde have haft i 1801. Resten af befæstningsanlæggene blev udskudt. Men da Preussen i 1861 begyndte at optræde truende, fik krigsministeren igangsat projektering, ekspropriering og befæstningsbyggeriet på Dybbøl. I beskrivelsen af denne fase af befæstningsbyggeriet har forfatteren et kapitel benævnt "Skansebyggerne", hvor vi igen præsenteres for officerer, entreprenører samt konduktører og får deres liv beskrevet. I fremstillinger af denne art ser man normalt blot de ledende officerer

ganske kort omtalt, men her – som i kapitlet om den første slesvigske krig – bliver beskrivelsen af skansebyggeriet mere levende på denne måde. Efter opbygningen af befæstningen bliver krigshandlingerne i 1864 kort omtalt i relation til de danske og de preussiske befæstninger sluttende med deres sløjfning.

Sidste fase af befæstningsbyggeriet blev den mest omfattende, idet Preussen i 1865 påbegyndte opbygningen af en række store skanser hen over Dybbølhalvøen og en komplet befæstning rundt om Sønderborg. I dette kapitel kombinerer forfatteren med stor dygtighed den mængde af oplysninger, som han har kunnet trække ud af den meget store samling af tyske kort, planer og detailtegninger, med alt hvad han har kunnet finde i den trykte litteratur samt militære og civile arkiver – herunder avisarkiver. Her får den grundige forsker lagt puslespillet så overbevisende, at man ved læsningen ikke fornemmer, at de preussiske militærarkivalier mangler. Fæstningen fik en ca. tyveårig funktionsperiode næsten i fuldstændig fred. Den blev kun i en ganske kort periode i 1870 sat i belejringstilstand under den fransk-tyske krig med alt den tumult en sådan krigstilstand bringer med sig. En fransk flådestyrke opererede i et par måneder i de danske farvande, og der var rygter om en eventuel landsætning af franske styrker, der skulle angribe Als og Sundeved. Der skete intet, og herefter var der atter fred og ro i Alssund og omegn. Fæstningen blev nedlagt i 1884, men store dele af fæstningsområdet på Dybbøl forblev tysk statsejendom lige til Genforeningen i 1920, hvor det overgik til den danske stat.

Skønhedspletter kan næppe undgås, men her er ikke mange. En del af de originale kort og tegninger ville have stået tydeligere både i de sorte og i de farvede streger, hvis de var blevet billedbehandlet, så den gullige grundfarve var blevet lysnet, f.eks. s. 89 hvor de lyserøde markeringer stort set er ulæselige. De fleste læsere vil nok slet ikke lægge mærke til deres eksistens. På s. 66-67 vises de danske skanser 1-7, men af uforklarlige årsager bliver læseren snydt for de tilsvarende tegninger af skanse 8-10, som eksisterer og er nævnt i billedteksten.

Erik Housted har skrevet en overordentlig læseværdig bog med flot billeddækning, som gør læseren vel rustet til at give sig i kast med krigslitteraturen om Dybbøl samt til at gå ud og se og forstå det militære landskab.

Peter Thorning Christensen

Kristensen, Henrik Skov: Gerningsmænd eller ofre? Erindringer i det tyske mindretal i Sønderjylland om nazismen, verdenskrigen og retsopgøret i komparativ belysning.

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 115, 2019, 399 s. I litteraturens verden taler man om "den svære to'er". Skov Kristensens nye bog kan med nogen ret ses som en faghistorisk version af det fænomen. Ganske vist har Skov Kristensen gennem sit snart lange historikerliv være flittig til at publicere, men det var med den massive *Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret* fra 2011, at han fik sit gennembrud uden for snævrere faglige cirkler med udførlige og stærkt rosende anmeldelser i medierne – og dertil flotte salgstal. Nærværende bog lægger sig i eksplicit forlængelse af *Straffelejren* (s. 6) og kan derfor med god ret ses som efterfølger – eller to'er – til denne.

Når det er skrevet, skal det straks fremhæves, at *Gerningsmænd eller ofre?* på to meget vigtige felter er meget forskellig fra *Straffelejren*.

For det første har Skov Kristensen skiftet genre. Hvor *Straffelejren* var skrevet med den alment interesserede læser for øje, er den nye bog skrevet med akademisk meritering for øje og overholder derfor de gængse krav til en videnskabelig afhandling omkring problemstilling, redegørelse for metodevalg og analysematerialer, argumenterende og transparent fremstillingsform og konklusion. Det kan lyde som opskriften på en kedelig læseoplevelse, men Skov Kristensen skriver godt, og den klart argumenterende stil befinder han sig godt i, så det er ikke tung, men tankevækkende læsning, vi får serveret.

For det andet er fokus flyttet fra historiefagets klassiske "wie es eigentlich gewesen" til analyser af, hvad fortiden har betydet og er blevet brugt til i eftertiden – som det med al tydelighed fortælles i den lange undertitel.

Teoretisk er Skov Kristensen inspireret af de sidste årtiers forskning i erindringshistorie og historiebrug, herunder forskellige forskeres arbejde om generationsperspektiver, franske Pierre Noras analytiske begreb erindringssteder og sidst, men ikke mindst Harald Welzers (videre)udvikling af begreberne kulturel og kommunikativ erindring. Hertil kommer komparation som afgørende metodisk greb: Skov Kristensen analyserer det tyske mindretal i Sønderjylland i sammenligning med dels udviklingen i (Vest)Tyskland og dels i andre tyske mindretal i Europa. Derfor består næsten en tredjedel af bogen af kapitler, der gennemgår "nationalsocialismens 2. historie" i Forbundsrepublikken" og omgangen med den brune fortid i mindretal uden for Tyskland. Det gøres

godt og grundigt – måske især for afdækningen af *Vergangenheitsbewältigung*'en for Forbundsrepublikkens vedkommende lovlig grundigt. Her kommer Skov Kristensen nemlig rundt i hjørnerne; også dem, hvis relevans for forståelsen af bogens egentlige emne: fortidsbearbejdelsen hos mindretallet i Sønderjylland er svær at få øje på.

Når det gælder bogens hoveddel – det næsten 150 sider lange kapitel om "Det tyske mindretal i Nordslesvig" – kan man imidlertid karakterisere det som godt og grundigt i dette udtryks egentlige betydning. På basis af omfattende studier i både trykt og utrykt kildemateriale (en hovedkilde er *Der Nordschleswiger*) afdækker Skov Kristensen, hvordan mindretallet konstruerede en offerfortælling, hvor behandlingen i forbindelse med retsopgøret helt overskyggede mindretallets nazificering før og under besættelsen, og hvor den forbundstyske udvikling i *Vergangenheitsbewältigung* nok blev fulgt i mindretallet, men først begyndte at blive indarbejdet i erindringskulturen med meget stor forsikelse. Skov Kristensen argumenterer overbevisende for, at erindringskulturen i mindretallet endog meget længe fulgte den fortælling, som Harald Welzers forskerteam afdækkede som dominerende i den private sfære ("Opa war kein Nazi"), selv efter opgøret med nazitiden var blevet hegemonisk diskurs i Vesttyskland. Men Skov Kristensens analyse følger udviklingen videre og viser, hvordan der fra 1980'erne er blevet overensstemmelse (eller samtidighed om man vil) mellem den vesttyske og mindretallets historiebrug og erindringspolitik.

Det erindringspolitiske bliver det centrale fokus i analysen af mindretallets erindringssteder, hvor det overbevisende dokumenteres, hvordan Knivsbjerg og Fårhus har været og er helt centrale erindringssteder for mindretallet, men også hvordan der har været kamp om, hvilke fortællinger, der skulle knyttes til disse steder. Den korte behandling af Ladelund, Neuengamme og Husum-Schwesing er langt fra så overbevisende, først og fremmest fordi Skov Kristensen skylder læseren en solid argumentation for, at disse steder faktisk har status af erindringssteder for mindretallet (at de har potentiale til at blive det, som det påpeges, er en helt anden sag).

Bogens konklusion lever op til sit navn, men skal især roses fordi de komparative tråde her samles overbevisende op. Før man når hertil, er der også spændende læsning i det korte kapitel 6 (Public History). Her får vi en afdækning af virkningshistorien af *Straffelejren*. Og her berøres med klædelig beskedenhed det i virkeligheden vigtigste resultat af Skov Kristensens omfattende arbejde med Fårhuslejrens og det tyske

mindretals historie: At arbejdet ikke blot er blevet læst og diskuteret i en snæver kreds af akademiske fagfæller, men er indgået i en større befolkningsgruppes refleksioner over sammenhænge mellem fortid, nutid og fremtid. Det er ikke en ringe rune at kunne riste over egen indsats.

Nils Arne Sørensen

Kühl, Mikkel: Smugleri, skippere og langfart.

Ærøskøbings søfart 1750-1920.

Ærø Museum, 2018, 184 s.

Når man tidligere har talt og skrevet om Ærø søfart, har man altid ment Marstals søfart. Den driftige flække, der tog kampen op mod øens etablerede købstad og vandt i kraft af en søfart, der gik vidt omkring. Derfor har det været en godt bevaret hemmelighed, at også Ærøskøbing har en særdeles stolt søfartshistorie. Denne opfattelse har Mikkel Kühl nu gjort op med efter alle kunstens regler.

Der indledes med en grundig litteraturoversigt, der sætter den yderst sparsomme litteratur om Ærøskøbings søfart ind i et større perspektiv. Forskningen i søfartshistorien er meget forskelligartet, og Mikkel Kühl betoner opdelingen i "en klassisk historisk tilgangsvinkel med forkærlighed for toldhistorie og økonomiske kilder" og "en mere etnologisk indfaldsvinkel". Ambitionen med denne bog er at favne begge dele. Man kunne også påpege den omfattende lokalhistoriske tradition, primært udført af pensionerede søfolk, over for en moderne tradition, der arbejder nationalt eller regionalt og er metodisk forankret i den historiefaglige eller tilgrænsende discipliner. Denne bog placerer sig også i dette perspektiv et sted midt imellem, idet vinklen er lokal, men undersøgelsen er udført af en faghistoriker, der arbejder systematisk og kildekritisk.

Selve fremstillingen begynder kronologisk fra middelalderens privilegier og op til prospektet i Resens Atlas fra 1677, der giver et tidligt indtryk af købstadens fine naturhavn. Ved midten af 1700-tallet havde Ærøskøbing en betydelig flåde, dog primært bestående af småskibe på under fem commercelæster. En stor del af dem sejlede på Slien, hvor de blev registreret ved godset Røst – Ærø var jo en del af hertugdømmet Slesvig, så gode kontakter syd og vest over var en selvfølge. Ved folketællingen i 1769 boede der i byen 247 personer, som ernærede sig som enten skippere eller fiskere, deres børn var opgjort til 227 personer. De i alt 474 personer var således en temmelig stor gruppe, der udgjorde

ca. 40 % af byens 1.138 indbyggere. Efterhånden kom jagterne fra Ærøskøbing stadig længere væk. Nu møder man dem ofte i byerne langs Østersøens sydlige bred og i Norge. Som i resten af det danske monarki toppede søfarten i tiden omkring 1800. Ærøskøbings fantastisk velbevarede kulturmiljø afspejler i høj grad denne tids velstand, som altovervejende var baseret på handel og søfart.

Englandskrigens udbrud i sensommeren 1807 var en katastrofe for den slesvigske søfart. Frem til freden i 1814 mistede hertugdømmet omkring halvdelen af sin tonnage, først og fremmest store langfartssejlere, som blev opbragt af englænderne. Ærøskøbing blev også ramt, men ikke så hårdt. Fra 870 commercelæster ved krigsudbruddet landede man på 573 commercelæster i 1814. De mange småskibe blev nemlig ikke ramt så hårdt, og i Ærøskøbing ser det ud til, at man decideret satse på et omfattende skifte til helt små skibe – de 53 skibe ved krigsudbruddet blev nemlig til 81 skibe ved fredsslutningen. Nu var den mindre tonnage altså fordelt på et langt større antal mindre skibe.

Der gik et årti, før byen rigtig fik gang i en langsom genopbygning i anden halvdel af 1820'erne, 30'erne og 40'erne. Omkring midten af 1800-tallet nåede Ærøskøbings handelsflåde sit hidtil højeste niveau, både hvad angår tonnage og antal skibe – og skibene var blevet noget større end tidligere. Selvom havne i Østersøen fortsat var deres primære destinationer, anløb skibene nu oftere havne i Storbritannien. Det store rederi i Ærøskøbing i denne periode var Rederiet Brandt, stiftet af Niels Hansen Brandt og videreført af hans enke og tre sønner. Enken hed Anna Catharine Stryn og blev tituleret skibsrederinden – hun var altså en af de forholdsvis mange rederenker i de mindre søfartssamfund, der vidner om, at kvinder også kunne være involveret i søfarten på en række områder.

Efter højdepunktet i begyndelsen af 1850'erne rammes Ærøskøbings søfart af krise i 1850'erne. Men derefter gik det atter fremad, og interessant er det, at krigen i 1864 og dens politiske følger ikke fik nogen videre negativ betydning for Ærøskøbings søfart. I denne periode steg tonnagen jævnt og lå på et stabilt højt niveau frem til 1890'erne, vel nærmest til trods for, at det ikke var nogen let tid for Ærøskøbing. Herefter reduceredes byens sejskibsflåde langsomt frem til et brat dyk under 1. Verdenskrig. Tabte og solgte skibe blev ikke erstattet af nye. Nogen overgang til damp fandt ikke sted, og de få motorskibe, byen fik op til 1. Verdenskrig, ændrede ikke udviklingen. Ærøskøbings stolte søfartstradition var nu historie.

Udover at tegne de store linjer i udviklingen indeholder bogen et stort antal illustrative eksempler på konkrete skibes sejlads, og vi præsenteres for en række enkeltpersoner, der på forskellig vis var involveret i Ærøskøbings søfart og skibsbygning. Bogen er rigt illustreret med bl.a. skibsportrætter og fotografier, hvoraf mange er fra Ærø Museums samling. En kritik vil jeg dog rette mod bogen, eller rettere dens hovedtitel. Her er det kun "skippere", der giver rigtig god mening. Ærøs søfart var nemlig kun i meget begrænset omfang præget af "smugleri" og "langfart" – det var klart handels søfart og småskibsfart til nære destinationer, der dominerede. Smugleriet i egen ret fylder kun halvanden side i bogen og her læser man: "Midten af 1700-tallet var dog en brydningstid. Det økonomiske opsving som det neutrale Danmark fik glæde af nåede alle rigets dele. For Ærøskøbings handelsflåde gik det ligeså, og efterhånden synes det som, at det ligefrem kunne betale sig at transportere varer ganske lovligt. Borgerskabet i Ærøskøbing kunne efterhånden fremvise en yderst konkurrencedygtig handelsflåde, der begyndte at vokse" (s. 29). Det skal erindres, at bogens fokus ligger på netop tiden efter 1750.

Denne lille anke skal dog ikke stå i vejen for den overvejende vurdering, at Ærøskøbings søfart nu endelig har fået en historisk fremstilling, der spiller op til de talrige bøger, der belyser Marstals søfart – ikke mindst Karsten Hermansens mange fine bidrag om både de lange linjer og centrale enkeltpersoner. Bogen viser, at selvom Ærøskøbing og Marstal var rivaler i spillet om handel og søfart, og selvom denne modsætning stadig præger nogle miljøer på øen, skal Ærøs søfartshistorie ses under et. Vi har stadig til gode at se en systematisk sammenligning af de to udprægede søfartssamfund, og hvordan de udviklede sig i forhold til hinanden. Nu ved vi dog, at Ærøskøbing skal have en større rolle i denne fortælling end hidtil antaget.

Mikkel Leth Jespersen

Nissen, Mogens Rostgaard: Karl Otto Meyer – Politiker, publicist, polemiker.

Syddansk Universitetsforlag, 2018, 359 s.

Karl Otto Meyer (1928-2016) var fra 1960 og flere årtier frem en hovedskikkelse i det danske mindretal i Sydslesvig. Han blev valgt til formand for Sydslesvigsk Vælgerforening i april 1960 og tre år senere blev han chefredaktør på Flensburg Avis, der ved samme lejlighed blev slået sammen med Südsleswigsche Heimatzeitung. Efter valget i 1996 trådte

han ud af Landdagen efter at have været mindretallets repræsentant i Kiel i 25 år. I Meyers tid udviklede SSW sig til en regional politisk magt, som man måtte regne med. Det blev tydeligt efter landdagsvalget i 1987, da Meyer reelt var – eller kunne have været – kongemager i Kiel. Han var antagelig på dette tidspunkt sin tids mest betydningsfulde danske parlamentariker – de 179 på Slotsholmen iberegnet. Situationen blev dog hurtigt overskygget af den såkaldte Barschel-affære, så Meyer blev aldrig tungen på vægtskålen, men han kom til gengæld ud af krisen med et image som "der unbestechliche", hvilket gav SSW en styrket position over for både CDU og SPD.

Meyer var slet ikke af gammeldansk familie. Hans far var fra Heidelberg og kom til Flensburg i 1911, hvor han blev ansat i trykkeriet på Flensburg Avis, hvor han virkede til han i 1956 gik på pension. Meyers mor var fra en nationalt indifferent familie i Oversø. Det var antagelig faderens beundring for redaktør Ernst Christiansen, der førte til at familien blev danskorienteret og børnene kom i dansk skole. Karl Otto blev indkaldt til den tyske hær i 1944. Han deserterede imidlertid og dermed vægrede han sig også mod den strategi, som mindretallet i almindelighed anlagde, nemlig at opfylde værnepligten og dermed ikke give den tyske stat anledning til at forstøde dem fra Sydslesvig. Meyer fortolkede siden sin handling som et oprør mod den nazistiske stat, fordi det ikke kan være en pligt at adlyde en tyrann, som han formulerede det i sine erindringer. I Danmark kom han i kontakt med en modstandsgruppe, og det gav ham sidenhen en særlig troværdighed både i Danmark og i Tyskland, som Nissen formulerer det, at han havde været aktiv modstandsmand. Efter krigen tog Meyer en læreruddannelse fra Skaarup Seminarium på Fyn, og han blev lærer og leder af skolen i Skovlund endnu før han fyldte 22 år. Han gjorde sig også bemærket i offentligheden især som modstander af fornyet (vest)tysk oprustning, og han mente ikke, at dansksindede sydslesvigere skulle aftjene værnepligt for en stat, hvis militær han betragtede som en fortsættelse af det nazistiske. Hans holdning skyldtes også, at forbundsrepublikken ifølge ham savnede demokratisk legitimitet, fordi den ikke anerkendte mindretallets selvbestemmelsesret.

Meyer bevarede forestillingen om, at Sydslesvig en dag ville kunne stemme sig hjem til Danmark. Hans udtalte kritik af den unge forbundsrepublik førte til, at han i 1952 blev frataget sin ret til at udføre lærergerningen. Det var en meget omstridt beslutning af kultusminister Pögel i Kiel, der imidlertid uafvidende gav Meyer en platform, som

han i kraft af sin åbenlyse begavelse og politiske tæft udnyttede til i en meget ung alder at nå sin sags højeste embeder. Han havde f.eks. så godt som ingen journalistisk eller redaktionel erfaring, da han overtog Flensborg Avis.

Meyer var ikke af natur en samlende skikkelse. I tysk politik – regionalt såvel som nationalt – graviterede hans sympatier klart mod venstre. I europæisk politik var han ikke særlig begejstret for EF/EU. Det forblev et problem eller en udfordring for Meyer, at han i lige så høj grad udnyttede sit parlamentariske mandat til at fremføre et politisk synspunkt som til at repræsentere et nationalt mindretal. Han kom f.eks. aldrig godt ud af det med den jævnaldrende Gerhard Stoltenberg, Slesvig-Holstens ministerpræsident for CDU 1971-1982. Selv om den konflikt næppe har været produktiv for det danske mindretal, må hovedkonklusionen blive, at Meyers integritet vejede tungere end hans stridbarhed.

Mogens Rostgaard Nissen har skrevet en biografi, der grundigt holder sig til det kildemateriale, der findes. Det fungerer fint, at han næsten helt har udeladt at portrættere privatpersonen Karl Otto Meyer. Der er for megen utidig nyfgenhed i den biografiske litteratur i forvejen. Man kunne til gengæld godt have ønsket sig, at Nissen i større grad havde gjort sig til herre over stoffet og havde forfulgt nogle af de mest åbenlyse spørgsmål lidt mere ihærdigt. Hvordan lykkedes det f.eks. Meyer rent praktisk at undslippe militærtjeneste og flygte til Danmark? Værnemagten forfulgte og straffede på dette tidspunkt desertører ihærdigt og nådesløst. Eller hvordan forholdt Meyer sig til København-Bonn erklæringerne 1955?

Kilderne tier muligvis, men det er da ulejligheden værd at reflektere over. Det samlede indtryk er, at den der ønsker at informere sig om politikeren, publicisten og polemikeren Karl Otto Meyers gerning og betydning, næppe bliver bedre og mere sagligt hjulpet end med denne bog.

Jes Fabricius Møller

Petersen, Marco L. (red.): Sønderjylland – Schleswig Kolonial. Kolonialismens kulturelle arv i regionen mellem Kongeåen og Ejderen. Das kulturelle Erbe des Kolonialismus in der Region zwischen Eider und Königsau.

Syddansk Universitetsforlag, 2018, 483 s.

Det er noget af en moppedreng, man har for sig med *Sønderjylland – Schleswig Kolonial*. Som antydet i titlen er bogen tosproget, men den er

faktisk tresproget, idet artiklerne ved siden af sit hovedsprog dansk/tysk har et resume på det andet hovedsprog samt engelsk. Indledningen, skrevet af redaktøren Marco L. Petersen, er endda sat i fuld tekst på alle tre sprog. Det giver tilsammen 483 sider i stort format på halvglittet papir og med mange, flot gengivne illustrationer. Det er godt og fornemt, men det gør tillige bogen stor og tung. Det betyder også, at læseren skal helt frem til side 87, før den første indholdsartikel begynder. Det er måske vel langt, men kunne have været endnu længere. Den tresproglige indledning har nemlig affødt det valg, at fremfor at gengive illustrationerne tre gange (eller traditionelt lade de to spalter stå i hvert sit hovedsprog), lader man billedmaterialet bringe samlet til sidst i bidraget. I teksterne optræder så nogle henvisninger til illustrationerne i form af små nærmest *smart-phone*-agtige ikoner, som ærlig talt ikke forekommer denne anmelder vellykket, og som i hvert tilfælde medfører en idelig bladren frem og tilbage i den ganske digre bog. Alt dette være nævnt for at nå frem til, at læseren altså ikke skal forestille sig en lille, nemt håndterlig sag at sidde med i lænestolen. Der skal arbejdes for sagen.

Når det er sagt, så er illustrationerne hele vejen igennem velvalgte, og de er fint gengivne, hvad det store format jo også rummer mulighed for. Undervejs er der ofte forbilledligt gode tabeller, hvilket ellers ikke sjældent kan være en ørkenvandring at komme igennem, og der er fine kort, indledt på forreste og bageste forsats med verdenskort, der angiver de for Slesvig relevante koloniale forbindelsesområder gennem århundrederne. Bogen har fuldt akademisk apparat i form af fodnoter, litteraturlister til de enkelte bidrag, et endog meget godt steds- og personregister og femogtyve forfatterbiografier til de i alt toogtyve bidrag. Man fornemmer virkelig en grundig redaktør bag alt dette.

Den akademiske omhu spiller også ind på sproget. Der er et relativt højt abstraktionsniveau i bidragene – særligt, men ikke kun, i indledningen. Det er, medgivet, et stort og svært stof, der både i det tyske og danske er grundigt behandlet i den historiske og anden forskning de seneste tiår, og som både indledningen og bidragene kommer godt rundt i og om, og det er jo en udgivelse fra et universitetsforlag og ikke en pixibog, så måske er det forventeligt, men bør dog nævnes i en anmeldelse.

Antologien rummer enogtyve kapitler, ved siden af indledningens oversigt både over feltet, tilgangen i antologien og en præsentation af de enkelte bidrag. De er en blanding af oversigter – f.eks. skrevet af

Detlev Kraak eller Erik Gøbel – eller behandling af enkelttemaer, som f.eks. flensborgsten, der sin beskedne herkomst i den sønderjyske ler til trods er et af de elementer, der bandt det beskedne danske kolonirige sammen. Forter på Guldkysten, hele byer i Dansk Vestindien og flere bygninger i Indien er opført af de lange, tynde, gullige teglsten, som Torben Vestergaard og Jørgen G. Berthelsen skriver indsigtfuldt om med vægten lagt på Jomfruøerne. Påvirkningen af møbelkulturen, særligt den amerikanske mahogni, behandles ligeledes pænt af Susanne Grigull, for nu blot at nævne enkelte af bidragene. Det for et dansk publikum mere ukendte om det Tyske Kejserriges kolonier, som behandles i antologien af både danske og tyske forfattere og i de forskellige emner, vækker måske særlig opmærksomhed, og her træder Mikkel Leth Jespersen frem med fornemme, indsigtfulde kapitler. Museumssamlinger, racelære og en runde på kolonierne og synet på kolonialismen i vor egen tid, herunder den politisk-akademiske tilgang postkolonialisme eller mere afdæmpet og neutralt blot og bar kolonihistorie, mangler ikke, og er jo også antydnet med antologiens undertitels ord: arv. Som nævnt et omfattende og grundigt værk, men, som det jo ofte er tilfældet i sådanne samleværker, med svingende niveau i kapitlerne. Det kan næsten ikke være andet; redaktøren har fået en pæn helhed ud af det.

I Indledningen angiver antologien selv sit formål, som er flersidet. "Ikke blot mangfoldigheden af de valgte emner og deres forskellige perspektiveringer, men især forfatternes mange forskellige, metodiske tilgange viser, i hvor høj grad (post-)kolonialistisk historieskrivning er under forandring. Det, som bidragene har til fælles, er på den ene side, at de vil synliggøre, hvad der for længst er blevet glemt, og på den anden side, at de stræber efter at fremstille velkendte fænomener i et nyt lys. For Sønderjylland-Schleswig udgør denne antologi dermed den første, om end fragmenterede, mosaik, der omhandler den regionale kolonihistorie". Bedre kan bogens ambition næppe beskrives, men man må som anmelder jo spørge: lykkes det? Ja! – det gør det. Så kan læseren leve med et til tider akademisk tungt sprog og gymnastiske øvelser undervejs i læsningen for at holde bogen oppe i de tiltagende svage arme, så får samme læser en stor belønning. I forordet takker Petersen familien for kærlighed og tålmodighed under tilblivelsen af værket, hvilket man godt kan fornemme har været tiltrængt, men også lønnende i den grundige og givende udgivelse. Man bliver klog på en region i verden og verden i regionen. Emnerne er: Erfaringshorisonter, den flensborgske kobbermølle, baron von Geltingen, søfarten fra Slesvig, flensborgsten,

kolonialvarer, møbler, salget af Dansk Vestindien og Genforeningen, de tyske afrikakolonier, Den kejserlige Marine, missionsvirksomhed, race-lære i kunst og reklamer, kvindeskolen i Rendsborg, exotica i museer, erindringskultur og dens elementer ude og hjemme.

Mikkel Venborg Pedersen

Rasmussen, Carsten Porskrog: Hertugdømmet 1232.

Aarhus Universitetsforlag, 2019, 100 sider.

I et samarbejde med Folkeuniversitetet har Aarhus Universitetsforlaget taget initiativ til serien »100 Danmarkshistorier.« Det er hensigten, at 100 forskere fra universiteter, museer og arkiver i 100 bøger på hver 100 sider med en månedlig udgivelse i de næste otte år tager et centralt tema under behandling i fortid og nutid. Initiativet er prisværdigt og må hilses velkomment som et fornemt stykke formidlingshistorie, hvor forfatterne holder foredrag om deres respektive temaer, og de trykte publikationer tillige foreligger som e-bøger og lydbøger. Eftersom Sønderjylland har sin egen komplicerede historie, men samtidigt i århundreder var forbundet med det danske kongerige, er det en selvfølge, at landsdelen er inddraget i den nye serie.

Enhedsleder og overinspektør Carsten Porskrog Rasmussen er i kraft af et omfattende forfatterskab og sin aktive virksomhed ved Museum Sønderjylland med sæde på Sønderborg Slot en erfaren kender af Sønderjyllands historie. I den foreliggende bog behandler han områdets historie fra begyndelsen af 1200-tallet frem til Mageskifte-traktaten af 1773. At han besidder overblik og stor fortrolighed med landsdelens historie har han med denne publikation, som i syv kapitler sætter fokus på centrale aspekter gennem 600 år, endnu en gang bevist.

I indledningsafsnittet understreges det med rette, at det danske rige i højmiddelalderen havde karakter af et konglomerat bestående af landskaber, hvoraf flere blev overgivet som feudallen til kongemagtens yngre og uægte sønner. Disse landskaber såsom Lolland, Blekinge og Halland blev dog atter dele af riget, hvorimod landet mellem Kongeåen og Ejderen udviklede sig til en selvstændig politisk størrelse med en særstilling i forhold til kongeriget. Carsten Porskrog sammenligner velgørende situationen med Norge, som i det lange løb tilnærmede sig Danmark, hvorimod Sønderjylland voksede bort fra riget under den fælles konges styre. Der er en god pointe i at understrege, at Sønderjylland voksede mod Holsten, som det blev forbundet med i det 14. århundrede. Tysk kultur og sprog vandt frem i landsdelen, hvilket også

fortsatte efter 1460. Opbruddet af konglomeratstaten og fremvæksten af nationalstaten i tiden efter Den Franske Revolution, satte i Norge gang i en udvikling, som 1814 og 1905 endte med statslig selvstændighed, hvorimod Sønderjyllands stilling mellem Danmark og Holsten førte til to slesvigske krige og 56 års tysk styre, førend landsdelen blev delt efter folkeafstemningen 1920.

Foruden det komparative aspekt understreges det med rette, at kampen om Sønderjyllands fremtid i det 19. århundrede var tæt forbundet med striden om landsdelens fortid. Både fra dansk og tysk side søgte man efter argumenter til at underbygge den historiske – og moralske ret til området. Det slesvigske spørgsmål blev, som det præcist er formuleret, »en central politisk mobiliseringsfaktor – både for det unge danske demokrati og den tyske samlingsbevægelse.« Forskellene mellem de danske og tyske fremstillinger af landsdelens historie, hvor sidstnævntes helte var den danske histories skurke, er i dag vejet for frugtbart samarbejde om udforskning af områdets komplicerede historie dog med den forskel, at danske historikere skriver om Sønderjyllands eller Slesvigs historie, mens de tyske kolleger skriver om Slesvig-Holsten.

Det har i bogen ikke været intentionen at gå i detaljer med det komplicerede spørgsmål om Sønderjyllands oprindelige danskhed. Det centrale gennemgående tema er den politiske historie med udgangspunkt i året 1232, hvor kong Valdemar Sejf forlenede landsdelen til sin yngre søn Abel. Området havde mange ligheder med andre danske landsdele, men der var flere tegn på, at Sønderjylland som grænseland var noget for sig selv. Kampen mellem Abel- og Christoffer-linien, de holstenske grevers indflydelse samt droning Margretes og Erik af Pommerns kamp for Slesvig danner hovedlinierne i områdets historie frem til 1460. Det lykkedes ikke Erik af Pommern at sikre, at Slesvig var en del af Danmark. Hertugslægternes lange kamp førte til, at Sønderjylland i praksis var uafhængigt af kongeriget.

Christian I's valg til landsherre i Slesvig og Holsten i 1460 og dermed etableringen af en personalunion med Danmark indtager en vigtig milepæl i den fælles historie. At Ribebrevet har karakter af håndfæstning er en vigtig understregning i bogen, hvilket blev udbygget med det efterfølgende privilegiebrev, »den tapre forbedring.« Kongens stridigheder med sin broder Gerhard og de økonomiske problemer kunne have fortjent et par linier, men er velsagtens udeladt på grund af pladmangel. Udførligt skildres delingerne efter Christian I's død, hvor enkedronning Dorothea indtog en overordentlig stærk position

over for rigsrådet. Delingerne og de fælles forvaltede områder giver Carsten Porskrog Rasmussen mulighed for velgørende blandt andet at understrege, at territorier og politisk suverænitet ikke er enkle og enlydige størrelser.

Trods hovedvægten på det politiske har Reformationen fået sit eget kapitel (s. 54-62) med betoning af to kirkesprog-, tale- og administrationssprog. Det er der god grund til, eftersom kirkesprogsgrænsen og den nuværende grænse er omtrent sammenfaldende.

Samarbejdet mellem kongemagt og hertugmagt afløstes i det 17. århundrede af en voksende konflikt mellem de danske konger og Gottorperne affødt af – og forstærket af – tidens storpoltiske konflikter. Den Store Nordiske Krig gav ikke Danmark de tabte landsdele til Sverige tilbage, men Frederik IV fik derimod den gottorpske del af Slesvig 1721 overladt, og Ejderen blev en vigtig politisk skillelinie. I administrativ henseende forblev Sønderjylland/Slesvig dog et »kludetæppe« med indre kontraster. Kontrollen med Holsten, og her især de gottorpske dele, kom i stand med Mageskifte-traktaten af 1773. Bogen afsluttes med et kort udblik over den fungerende helstatspatriotisme med tiltagende indre social uro, hvor modsætningerne ikke var nationalt betonet.

Sammenfattende har Carsten Porskrog Rasmussen med den foreliggende bog leveret en både velskrevet og fint formuleret oversigt over centrale temaer til Sønderjyllands politiske historie fra 1232 til 1773. For den, som vil vide mere, er der nogle velvalgte forslag til videregående læsning. De komparative aspekter med udblik til bl.a. Norge og andre territorier er vigtige og vil give inspiration til fremtidige studier. Af pladshensyn findes på 100danmarkshistorier.dk den omfattende litteratur, som er anvendt, ligesom der er oplysende noter til fremstillingen. For interesserede i de ældre dele af Sønderjyllands historie og som optakt til – og forståelse for det 19. århundredes stridigheder om landsdelen – kan bogen anbefales på det varmeste.

Jens E. Olesen

Schovsbo, Per Ole: Landtransport i Danmark.

Vogne og veje fra 1100 til 1800.

Slesvigske Vognsamling, Museum Sønderjylland, 2018, 328 s.

Næppe nogen nulevende dansker ved mere om de heste-, okse- eller studetrukne vogne, danskerne kørte med fra sen stenalder frem til 1800-tallet, end arkæologen Per Ole Schovsbo. Og ingen ved mere om det træ og de teknikker, fortidens vognmagere brugte. Schovsbo har le-

vet et fagligt liv med vogne og veje fra disputatsen om oldtidens vogne i Norden i 1987, over virket først som tilknyttet Slesvigske Vognsamling i Haderslev, Bangsbo Museum i Frederikshavn og senere i en årrække som leder af det nu sørgeligt hedengangne Dansk Vejmuseum. Efter lederposten har han bevaret tilknytningen til Slesvigske Vognsamling og kastet sig over sit speciale og skrevet om Dejbjergvognene, om hestevogne på landet og altså senest om landtransport fra 1100 op til 1800. I øvrigt er han også en flittig anmelder til historie-online.dk

Når man læser titlen på den mørkt anonyme forside, kunne man tro, at man her får en udredning af transportmønstre og varetrafik i det danske monarki fra 1100-1800. Men det, man får, er en gennemgang af tidens vogne koblet til udviklingen af infrastrukturen i perioden. Bogen er et ambitiøst forsøg på at samle både materielle og litterære udsagn om vogntyper og deres funktion gennem de 700 år. Det sker i et tydeligt og klart sprog og med et fint illustrationsmateriale. Hvis der er en større mangel er det, at bogen ikke i lidt større omfang relaterer veje og vogne til skibstrafikken.

Kapitel 1 starter med "Middelalderens Samfund", omend med et kig frem til højmiddelalder og renaissance (1330-1600) og enevælde og nyere tid (1600-1800). Kernen i bogen er således danske vogne fra 1100 til slutningen af 1500-tallet. Schovsbo vælger dog ifølge forordet at gå frem til 1800, "...", hvor det virkelige brud med transportens middelalder finder sted." Schovsbo mener, at vejreformerne sidst i 1700-tallet førte til veje, der fordoblede kørehastigheden og tillod nye vognkonstruktioner. Da Schovsbo dertil henter en del skriftlige udsagn fra 1600-tallet undgår han ikke en vis ubalance i bogens kronologiske disposition.

Vi introduceres i kapitel 1 til landskabslovenes og Danske Lovs vejbestemmelser. Schovsbo ser en udvikling fra et samfund, der mest havde behov for lokale transportopgaver, frem til en reguleret trafik, hvormed han synes at mene det differentierede tre-ledede vejnetværk med hovedlande-, (amts)lande- og sogneveje, der blev cementeret i vejforordningen af 1793.

I kap. 2 beskrives "Vejenes netværk". I begyndelsen var det ifølge Schovsbo sognevejene, der forbandt de mange landsbyer, der voksede frem i 11-1200-tallet. Da sognevejene ikke kunne tilfredsstille behovet for regional trafik, voksede et fjernvejssystem ud af sognevejene, alfarvejene. I øvrigt undlader Schovsbo at begive sig ud i længere overvejelser om andre tidlige vejbetegnelser: Hærveje, kongeveje (via

regis), hærstræder, adelveje etc. Det er næppe muligt med sikkerhed at indkredse, hvad disse betegnelser indebar. Han glider også forholdsvis let hen over den omdebatterede jyske hærvej.

Schovsbo er ganske optaget af de forsøg, renæssancekongerne gjorde på at få øget vognenes sporvidde, så der kunne køres med større og tungere vogne på de veje, der var sporkørte af smalle bøndervogne. Frederik II og Christian IV prøvede at overkomme kapacitetsproblemet ved at lade udføre et privat kongeligt vejnet. Schovsbo lægger vægt på, at der var tale om kunstveje – tildannede veje, hvor to vogne kunne mødes. De skulle ikke kun dække private kongelige transportbehov, men også fæstebøndernes transport af krongodsets produkter. En anden løsning på sporkøringen var at indføre styrthjul, de tillod vogne med større kapacitet at køre i de gamle smalle vejes spor.

Der bruges en del plads på forsøg sidst i 1600-tallet på at få anlagt et hovedvejsnet. Ikke mindst på den af astronomen Ole Rømer foranstaltede opmåling af de alfare veje og de milesten, der længe efter opmålingen blev opstillet.

I kapitel 3 er det vogneksperten Schovsbo, der beskriver de mest udbredte typer vogne i det europæiske rum. Det er næsten alle typer, der finder vej til det danske rige: landbrugsvogne, rejsevogne, karosser, den ungarske 'kocsi' (eng. Coach). Vi skal også vejen rundt om vognmagerfaget og dets teknikker, ligesom Schovsbo definerer, hvad han kalder vognprovinser. Der var tre i det europæiske område. Lidt omstændeligt skal vi høre om polske vogntyper. På kejserborgen Veste Coburg i Coburg i Sydsachsen findes tre imponerende vogne: to brudevogne fra 1560 og 1586 samt en karosse fra 1650. Den ældste er bygget på et vognmagerværksted ved Koldinghus. De to brudevogne har fulgt danske prinsesser i deres giftermål i Sachsen og er udstyret med kongelige danske våbenskjolde.

Lige så fascinerende er en række håndværkerportrætter, især i to såkaldte Nürnberger Hausbücher, tegninger af håndværkere, der i deres alderdom blev optaget på en stiftelse og fik deres portræt tegnet. Alle er under udførelse af deres profession og billederne ganske oplysende og præcise. Kapitlet fører frem til kapitel 5, "Vogne i Danmark", hvor de mest udbredte vogntyper i kongeriget skitseres sammen med en redegørelse for udgravne vogndele fra Boringholm, en borgruin nær Horsens. Her fandt Nationalmuseet fire hjul til en fruervogn fra middelalderen med styrthjul samt et hjul til en lille transportvogn. Nuti-

dige ville kalde fruervognen for en prærievogn med dens buede lærredsoverdækning. Disse vogne var beregnet til fornemme kvinder og ældre mænd i høje positioner.

Schovsbo finder tre hovedtyper af vogne i Danmark 1100-1800: 1: Landbrugsvognene, der ændrede sig relativt lidt, men dog fik styrthjul. 2: Transportvogne, der især var købstadsvognmændenes vogn samt militære rustvogne. De voksede i størrelse og lasteevne. 3: Endelig rejsevognene, de teknisk mest avancerede vogne. De var især adelens og hoffets vogne, hvor bl.a. en vis affjedring dukkede op i form af ophængte karme og siden med fadinger ophængt i stålfejere. Schovsbos pointe fra gennemgangen af de typer vogne, der er evidens for i den 700-årige periode, er at typerne havde vidt varierende tidshorisonter. Bøndernes og borgernes vogne var teknisk langt efter de fine adelsvogne. Kongelige og adelige vogne kom i løbet af 1500-tallet på højde med de bedste europæiske eksempler. Borgernes vogne, både transportvognen og private vogne indhentede i det 17. og især 18. århundrede den europæiske standard og efterlignede naturligvis elitens vogne. Schovsbo anfører, at der senest lige før jernbanen meldte sig, kom en trafik mellem landsdelene i stand. Her må han tænke på dagvogne, postvogne og ekstraposter, der etablerede et fast rutenetværk. Og hvor bliver det sene 1700-tals raffinerede kareter af?

Tilbage i kapitel 4 finder man "Vognene i teksterne". Det er et ambitiøst forsøg med at uddrage oplysninger om vogne i middelalderlige litterære tekster: Det rækker fra Bjovulf-kvadet, over tekster som Nestorkroniken, Adam af Bremen, Svend Aggesen, Saxo og nogle krøniker. Det giver en kolorit i teksten, men ihærdigheden bærer ikke nogen stor løn. Schovsbo taler sammenfattende om teksternes "sagnagtige karakter". Det samme gælder fire folkeviser, mens missiver og breve fra 15-1600-tallet, toldregnskaber og andre regnskaber har betydeligt mere at sige om godsernes og hoffets vognpark og vognmagere. Slotte og avlsgårde havde vognparker, nogle steder vedligeholdt af værksteder, eller ligefrem vognfabrikker.

Kapitel 6, 7 og 8 er henholdsvis et langt tysk resume, litteratur og bilag.

Bogen er fyldt med detaljerede iagttagelser og forfatterens viden om vogne og veje fører ham ud i en hel del ræsonnementer. Når han ser bestræbelserne sidst i 1600-tallet på at starte anlæg af hovedveje, ser han oplagt årsagen i den beskrevne sporkøringsproblematik. Den gjorde vejnettet alt for ufremkommeligt.

Effektivt blev der først handlet med styrets indkaldelse af franske vejingeniører i 1763 og starten på anlæg af et dansk, planlagt hovedlandevejsnet, som det tog næsten 100 år at fuldføre. Interessant er det, at Schovsbo vil tolke den lange tøven med de erfaringer, som svenskehærens overgang over Storebælts is i 1658 havde givet. Det kunne nok tale en efterprøvning.

Bogen vil uden tvivl blive standardværket om vejnettet og vognene i Danmark frem til reformperioden – lige så meget håndbog som monografi. Den kan ses som slutstenen på en forskerkarriere, hvor Schovsbo har været ret alene og haft en del odds imod sig, men ufortrødent har arbejdet videre med sine vogne og troet på sit projekt.

Steffen Elmer Jørgensen

Forfatterliste

Anders Bøgh, lektor emeritus, dr.phil., Afdeling for Historie og Klassiske Studier, Aarhus Universitet, tlf. 26178592, e-mail: hisab@cas.au.dk.

Peter Thorning Christensen, pens. orlogskaptajn, e-mail: peter.thorning.christensen@gmail.com.

Annemarie Erichsen, fhv. bygningskonstruktør, formand for Den slesvigske Kvindeforening, tlf. 0049 4631 1478, e-mail: K-K.Erichsen@t-online.de.

Thomas Wegener Friis, lektor, ph.d., Institut for Historie, Syddansk Universitet, tlf. 65 50 22 68, e-mail: twfriis@sdu.dk.

Nicolai Falberg Jensen, arkivar, cand.mag., Rigsarkivet Viborg, tlf. 41 71 72 89, e-mail: nfj@sa.dk.

Mikkel Leth Jespersen, museumsinspektør, ph.d., Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, tlf. 40 31 16 17, e-mail: mije@msj.dk.

Steffen Elmer Jørgensen, fhv. arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet, ph.d., e-mail: elmerjorg47@gmail.com.

Erik Kulavig, lektor lic.phil., Institut for historie, Syddansk Universitet, tlf. 65 50 34 16, e-mail: kulavig@sdu.dk.

Anton Marckmann, fhv. overlæge, dr.med., Vesterbakken 45, Høruphav, 6470 Sydals, tlf. 74 41 53 32. e-mail: anmarck@privat.dk.

Jes Fabricius Møller, lektor, ph.d. og dr.phil., Afdeling for historie, Københavns Universitet, tlf. 35 33 53 36, e-mail: jesfab@ku.hum.dk.

Per Grau Møller, lektor, lic.phil., Kartografisk Samling, Institut for Historie, Syddansk Universitet, tlf. 65 50 21 04, e-mail: pgm@sdu.dk.

Leif Hansen Nielsen, arkivar, seniorforsker, ph.d., Rigsarkivet Aabenraa, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 41 71 74 42, e-mail: lhn@sa.dk.

Kasper Nissen, cand. mag. i historie og engelsk, underviser ved Rysensteen Gymnasium i København, e-mail: kasper04a@gmail.com.

Mogens Rostgaard Nissen, arkiv- og forskningsleder, ph.d., Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, tlf. 23 61 65 67, e-mail: mrn@dcbib.dk.

Erik Nørr, seniorforsker, dr.phil., fhv. arkivar på Landsarkivet for Sjælland, tilknyttet studiecentrum for Sønderjyllands Historie ved Rigsarkivet, Aabenraa. e-mail: erik.norr@mail.dk.

Martin Bo Nørregård, historiker, cand.mag., Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, e-mail: mbn@dcbib.dk.

Jens E. Olesen, professor emeritus, Greifswald Universitet, Lehrstuhl für Nordische Geschichte, tlf.: +49 38 34 420 3330, e-mail: olesen@uni-greifswald.de.

Mikkel Venborg Pedersen, seniorforsker, ph.d. og dr.phil., Nationalmuseet, tlf. 41 20 62 52, e-mail: mikkelsenvenborg.pedersen@natmus.dk.

René Rasmussen, museumsinspektør, Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, tlf. 73 12 14 05, e-mail: rera@msj.dk.

Nils Arne Sørensen, professor, lic. phil., Institut for historie, Syddansk Universitet, tlf. 65 50 31 08, e-mail: nils@sdu.dk.

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner 2018

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig

Mine arbejdsopgaver for 2018 kunne ikke gennemføres i det planlagte omfang, da sygdom og indlæggelse påvirkede min arbejdsindsats. Som arkiv- og forskningsleder uden yderligere fagligt personale blev det desværre meget mærkbart.

Glædeligt var det, at et online-kursus i temaet "1920", der siden sommeren 2017 var blevet forberedt i samarbejde med Carsten Porskrog Rasmussen, Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, i februar 2018 kunne lægges på internettet af det dansk-tyske museumsnetværk Nordmus.

I forbindelse med hundredårsjubilæet for folkeafstemningen 1920/2020 foregik der i 2018 en række indledende samtaler og planlægning af møder, seminarer og foredrag. Allerede i 2018 lancerede Archiv/Historische Forschungsstelle sammen med Sozialdienst Nordschleswig en foredrags- og debatserie, der i løb rækkerfølge skal gennemgå årene 2018 til 2020 og især er møntet på, at de ældre deltagere kan bidrage med deres egne livshistorier.

Den lange foredragsrække, *Schleswigsche Gespräche – deutsch-dänische Begegnungen*, har nu været udbudt i mere end 25 år og er stadig populær hos publikum.

Med hensyn til arkivindleveringerne er der denne gang kun lidt at sige, idet tilgangen af nye arkivdele var mindre i 2018.

Samarbejdet med bestyrelsen i HAG, Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, fungerede som altid godt. Derudover foregår der selvfølgelig et tæt, kollegialt samarbejde med alle grænseregionens tyske og danske historiske institutioner. For det takker jeg alle samarbejdspartnere!

Frank Lubowitz

Center for Grænseregionsforskning, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet

Antologien *Europas Grænser*, der har været længe undervejs, udkom endelig i 2018. Redigeret af Dorte Jagetic Andersen og Steen Bo Frandsen samler den bidrag fra nuværende og et par forhenværende forskere ved Center for Grænseregionsforskning. Antologien giver en række eksempler på forskel-

lige grænser og grænserelaterede emner, nutidige og historiske, der tilsammen afstikker centerets profil i de senere år. For alle centerets medarbejdere var bogen en lejlighed til at være sammen om et projekt, der gerne skulle være et fundament for flere – og forhåbentlig også udgivelser med et bredt informativt sigte.

Antologien er blevet fint modtaget med gode anmeldelser, optræden i TV, bogmesse – og med mange afledte interviews og forespørgsler om foredrag. Det er – som en anmelder så fortrinligt skrev det – et eksempel på, at «man skal unde sig selv den luksus at fordybe sig i en bog, der på forbilledlig vis, både i fugle- og frøperspektiv, giver nye perspektiver på, hvordan brug af fortid kan aktualiseres og genaktualiseres i nye sammenhænge.»

Antologien var måske den mest spektakulære publikation, men ikke den eneste udgivelse af centerets medarbejdere i dette år. Internt på vores institut placerede centeret sig højt i produktivitet og output i danske og internationale tidsskrifter.

Årets store internationale begivenhed var Association of Borderland Studies' 2. verdenskongres, der blev afholdt i juli i Wien og Budapest med deltagelse af næsten alle ansatte på centeret. Et særligt fokus var naturligvis grænsedragninger og grænseforhold i det habsburgske imperium, og ikke mindst det tidsmæssige sammenfald med forandringerne i den dansk-tyske grænseregion gjorde vores deltagelse både relevant og åbnede øjnene for nye perspektiver og diskussioner – en slags forberedelse til hundredåret for grænsedytningen, der allerede nu sætter sig spor i centerets arbejde og prioriteter.

Overordnet set var 2018 et langt fredeligere år med færre forstyrrende og omvæltende begivenheder end i de foregående år. Centerets stab er uforandret og det er efterhånden lykkedes at rykke de ansatte fysisk endnu tættere sammen på Alsion. Året var dog præget af nybyggeri – en ny blok er under opførelse – med støjgener og et stadig mindre udsyn mod Sønderborg.

Steen Bo Frandsen

Danevirke Museum

UNESCO's Verdensarv

Under titlen "The Archaeological Border Landscape of Hedeby and the Danevirke" er Danevirke og Hedeby blevet optaget på listen over UNESCO's verdenskulturarv. Den 30. juni 2018 kl. 16.30 faldt hammerlaget på UNESCO's kongres i Bahrain, og herefter ringede nyhederne gennem de danske og de tyske medier.

Blandt de mange gæster på det efterfølgende pressemøde den 1. juli på Danevirke Museum var Slesvig-Holstens kulturminister, Karin Prien, tidligere kulturminister Anke Spoorendonk og Danmarks forhenværende ge-

neralkonsul Henrik Becker-Christensen med flere, som i årenes løb var med til at støtte ansøgningen. En stor tak til alle samarbejdspartnere i projektet; men især til medarbejderne fra Verdenskulturarvs-kontoret på Archäologisches Landesamt i Slesvig, der har trukket det tungeste læs.

Nye tiltag

Nu presser nye forventninger og opgaver sig på, og mange nye projekter vil blive søsat i forbindelse med udnævnelsen. Kreis Schleswig – Flensburg har derfor afsat midler til at kunne ansætte en projektmanager, der skal varetage kommende opgaver, såsom at koordinere forslag og ideer – og ikke mindst at rejse midler, der skal komme den gamle vold og de besøgende til gode.

Danevirke Museum har indgået et samarbejde med Archäologisches Landesamt, Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen og turistforeningen Ostseefjord Schlei omkring markedsføringen af Danevirke og Hedeby. Det drejer sig om et tostrengt turistfremstød i Nordtyskland og Danmark, som AktivRegion Schlei-Ostsee bidrager økonomisk til.

Besøgstjeneste

Interessen for besøg på Danevirke er voksende, og det seneste års tid har vi i stigende grad modtaget elever og studerende ikke bare fra kernegruppen i Danmark, men også fra mindretallets skoler og fra tyske skoler. Vores skoleprogram kombinerer rundgang på volden med arbejde i mindretalsudstillingen og forbinder det historiske med det nutidige under temaet »grænse«. Flere skoleklasser, firmaudflugter, vennegrupper og andre går også den guidede tur langs volden fra Hedeby til Danevirke. Det er som regel en positiv øjenåbner at få volden under fødderne og helt konkret fornemme dens længde og forskelligartethed, og hvordan den er integreret i kulturlandskabet. Også i år har vi haft besøg af Bundeswehr, der i forbindelse med deres fag, Politische Bildung, kommer til Danevirke for information om de dansk-tyske krige og for at se fæstningsværket.

Vores samarbejde med Historiecenter Dybbøl Banke i regi af Kulturakademi under Regionskontoret Sønderjylland-Schleswig er nu udmøntet i publikationen *Hvor går grænsen?/ Wo verläuft die Grenze?* Hæftet introducerer på dansk og tysk de to besøgssteder Danevirke og Dybbøl Banke og indeholder opgaver, som skolerne kan benytte sig af både før og efter besøget. Projektet blev støttet af Interreg.

Vi har desuden været involveret i både tyske, danske og grænseoverskridende samarbejdsprojekter, herunder «Klasse Aktion – Lernorte rund um den Schlei» – <https://www.klasse-aktion.de> – som henvender sig dels til slesvig-holstenske skoler og elever, dels til lejrskoleelever fra hele Tyskland. Samtidig er der tale om et netværk bestående af formidlere fra større

og mindre institutioner i Slien-området og Angel, der jævnligt mødes og udveksler erfaringer, både internt og med eksterne partnere. Som led i Klasse Aktion har vi åbnet op for, at tyske 10. klasser kommer til os og giver deres bud på museumsformidling, som de kunne tænke sig det. I forbindelse med programmet har vi deltaget i "Openion, Demokratiebildung unter Jugendliche" med Deutsche Kinder- und Jugendstiftung som arrangør. Også her er der tale om netværksdannelse i forhold til tyske skoler og elever og museumsformidlere.

"Det er så yndigt at følges ad"

Efter veloverstået kursus som giftefoged har Dannevirkes borgmester Anke Gosch erhvervet ret til at gennemføre vielser. Tidligere kunne bryllupper kun finde sted i en forholdsvis nøgtern administrationsbygning, men nu er det også muligt på en mere speciel lokalitet i kommunen. I godt 800 år har kong Valdemar den Stores teglstensmur oplevet medgang og modgang, så hvad kan være mere nærliggende end at sige ja til hinanden ved den gamle mur?

Nis Hardt

Deutsches Museum Nordschleswig

År 2018 var absolut præget af den forestående renovering, udvidelse og nyindretning af Deutsches Museum Nordschleswig. Dette arbejde begynder i sommeren 2019 og vil formentlig være afsluttet i løbet af jubilæumsåret 2020.

På baggrund af de nævnte planer blev aktiviteterne noget nedtrappet allerede i 2018. Museet kunne ikke desto mindre melde om sit næstbedste resultat, hvad besøgstallet angik. Der kom lidt over 1.200 besøgende på museet. Det sås, at de besøgende fortsat består af mindretal, flertal og tyske turister i omtrent lige store antal. Desuden er det positivt at konstatere, at andelen af elevgrupper er stigende.

Skoleelever spillede også en hovedrolle i projektet »Schüler führen Schüler«, der blev gennemført i sensommeren 2018. I projektet blev frivillige elever fra Deutsche Schule Sonderburg uddannet til museumsguidere. Med henblik på dette udsøgte eleverne sig otte til ti museumsgenstande, hvis historie de indprentede sig. Til skolens sommerfest tog de så bedsteforældre, forældre og skolekammerater på en opdagelsesrejse gennem museet. Denne ide skal genoptages efter færdiggørelsen af museet i 2020 og tilbydes som valgfag i skolen.

En begivenhed, der allerede har fundet sin gentagelse, er den årlige historiske cykeltur. Denne gang gik den fra Alnor til Sønderborg. Der blev gjort holdt på cirka ti stationer og fortalt korte historiske beretninger om de respektive stationer.

For første gang blev der også tilbudt en rundvisning gennem byen Sønderborg. Det tilbydes selvfølgelig også af andre personer og institutioner, og derfor var det vigtigt for os undervejs at fokusere på steder og bygninger, som især er knyttet til det tyske mindretals historie. Både cykelturen og byrundturen vil også i fremtiden blive tilbudt af museet for at skabe en sammenhæng mellem museet og det historiske miljø i og omkring Sønderborg.

Selvom der i det forgangne år ikke fandt nogen aktiv indsamling af materialer sted, så fandt nogle genstande vej til museet. Der kom især mange ting fra klubhuset for Tønders tyske sportsforening, SG West (Spielgemeinschaft West). Baggrunden for indleveringen af en del genstande var salget af klubhuset på Kongevej i Tønder. Bygningen blev indviet i 1938, efter at Tønders tyske idrætsforening, Männerturnverein og Kaufmännische Turnverein i 1936 havde sluttet sig sammen til Turnerbund Tønder. I 1970'erne blev så endnu flere sportsforeninger fra det tyske mindretal lagt sammen, og SG West opstod. Klubhuset huskes af mange tøndringer som skolebygning, idet der i efteråret 1946 manglede passende bygninger til det genstartede tyske skolevæsen i Tønder. Her blev der derfor undervist indtil 1953, hvor en del af den nuværende Ludwig Andresen Schule blev indviet. Foruden mange pokaler er museets samling blevet tilføjet enkelte egetræsmøbler og tre blyglasruder, hvoraf møblerne stammer fra husets byggeår og har indgraveret forkortelsen »TT« for Turnerbund Tønder. Blyglasruderne viser et bybillede af Tønder, byvåbenet og de slesvigske løver.

En anden spændende indlevering var et par ringriderbukser fra Tønderområdet, hvorom det blev os fortalt, at de især var blevet brugt til ringridning i Tønder og Ubjerg/Sæd. Ved et nærmere eftersyn undrede vi os dog over, at en af lommerne havde facon som en pistol, men det kunne givener hurtigt opklare. Manden havde fået bukserne af en politimand og derpå benyttet dem til ringridning.

Udstillingen i Deutsches Schulmuseum Nordschleswig i Aabenraa havde vi allerede ved udgangen af 2017 demonteret og bragt til Sønderborg. I løbet af det forgangne år forestod så arbejdet med ligeledes at bringe genstandene fra depotet i Aabenraa til Sønderborg. Disse bliver nu indarbejdet i Deutsches Museum Nordschleswig's samling og kan således også indgå i planlægningen af den ønskede nye indretning.

Hauke Grella

Forskningsafdelingen (FA) og Den Slesvigske Samling (DSS) ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Det seneste år har været præget af en række formidlingsprojekter og udgivelser. Vi har desuden modtaget en lang række bogdonationer til Den Slesvigske Samling samt arkivalier til arkivet, hvilket vi er yderst taknemmelige for.

Forskning

I november 2018 udkom Mogens Rostgaard Nissens biografi om Karl Otto Meyers virke og betydning som dansk mindretalspolitiker og redaktør ved Flensborg Avis i perioden efter 2. Verdenskrig. Titlen er *Karl Otto Meyer politiker, polemiker, publicist*. Biografien tegner et anerkendende, men samtidigt kritisk portræt af politikerens Karl Otto Meyer og er blevet vel modtaget af anmelderne.

Ligeledes i november udgav DSS antologien *Sønderjylland-Schleswig Kolonial – kolonialismens kulturelle arv i regionen mellem Kongeåen og Ejderen*, redigeret af Marco Petersen. Antologien omhandler grænseregionens forbindelser til de danske og tyske kolonier og afslutter projektet "Sønderjylland-Schleswig Kolonial", som blev gennemført i samarbejde med Søfartsmuseet i Flensborg og Museum Sønderjylland / Kulturhistorie Aabenraa. Bogen er på cirka 500 sider og rigt illustreret i atlasformat. 25 forfattere fra Danmark, Tyskland og Jamaica har bidraget til antologiens 22 artikler.

Merete Bo Thomsen afsluttede i maj 2018 sit ph.d.-projekt med titlen *Dansksindede i udvalgte sydslesvigske landdistrikter – nationale praksisser 1919-1933* og er nu godt i gang med at skrive SSF's hundrede års jubilæumsbog. Det forventes, at bogen udkommer i sommeren 2020.

Rejhan Bosnjak er godt undervejs med sit ph.d.-projekt om det danske mindretals selvopfattelse. Han er i gang med at analysere dataene fra en stor spørgeskemaundersøgelse samt fra interviews med mange sydslesvigere.

I samarbejde med ECMI er vi ved at forberede en videnskabelig konference i juni 2020 med overskriften *Minorities and Self-determination – 100 Year Anniversary of the Post-World War I Plebiscites*. Vi forventer, at 15-20 forskere indsender papers, samt at 50-100 vil deltage i konferencen. Som en del af det samme projekt er Klaus Tolstrup Petersen i gang med at skrive artikler til danmarkshistorien.dk relateret til afstemningstiden i Mellemslesvig i 1920, ligesom der i samarbejde med Aarhus Universitet er blevet lavet et par korte film med tilknytning til disse artikler.

Formidling

I løbet af året har medarbejderne i de to afdelinger afholdt mere end 25-30 foredrag i Sydslesvig og i Danmark, ligesom der er afholdt 20-25 oplæg på Dansk Centralbibliotek for forskellige danske og tyske besøgsgrupper. Derudover har FA og DSS afholdt eller deltaget i en række større formidlingsarrangementer og -projekter.

I foråret 2018 præsenteredes en ny dokumentarfilm om Karl Otto Meyer på biblioteket med titlen *Karl Otto Meyer – i kamp for frihed, sandhed og ret*. Dokumentaren er produceret i samarbejde med filmproducent Lars Feldballe Petersen og dokumentarist Jesper Clemmensen.

I august 2018 var der Dansk Historikermøde i Helsingør. Her deltog DSS med en session om kolonialismens betydning i Sønderjylland.

I slutningen af august 2018 afholdtes som de foregående år en sommerskole for universitetsstuderende, hvor emnet denne gang var *War and revolution: The German-Danish border region after the First World War*. Sommerskolen havde deltagelse af cirka 50 studerende og blev afholdt i samarbejde med Christian-Albrechts-Universitet, Syddansk Universitet, Konrad Adenauer Stiftung, Johannes Gutenberg-Universitetet samt Bund Deutscher Nordschleswiger.

Hvor er du fra? var titlen på den store dansk-tyske slægtsforskerdag, som blev afholdt af DSS for tredje gang den 27. oktober 2018. Her præsenterede slægtsforskningsforeninger, arbejdsgrupper og private slægtsforskere deres arbejde på cirka 20 stande, og derudover var der foredrag og workshops for både garvede og grønne slægtsforskere.

Vanen tro deltog FA og DSS på en fælles sønderjysk stand ved de Historiske Dage i København i marts måned 2019. I årets udgave af Historiske Dage havde vi valgt at fokusere på "æ sproch" og vise grænselandets sproglige særpræg på sønderjysk, frisisk og plattysk. På vores stand var der rig lejlighed til at deltage i konkurrencer, få smagsprøver, se filmklip og andet godt, som illustrerede de forskellige sprog og dialekter. Derudover var der gode tilbud på bøger om sønderjysk og slesvigsk historie samt mu-

Fra Historiske Dage 2019. Fotograf: Marco Petersen.

lighed for at lære at lave stenøkser og få en god snak med nogle af områdets historikere og arkæologer. Cirka 8.500 personer deltog i arrangementet.

Sidst men ikke mindst markerede vi i maj-juni 2019 Dannebrogss 800-års jubilæum med en udstilling med plakater og genstande, der fortalte om Dannebrogss historie og betydning.

Klaus Tolstrup Petersen

Frøslevlejrens Museum

Besøgstal

Museet havde i 2018 23.588 gæster, hvilket er et hundrede færre end i 2017. Både påsken med usædvanlig kulde og juli med ekstrem varme var ugunstige for museet, som ikke havde den fremgang i besøgstallet i 2018, som vi havde både håbet på og forventet.

Antallet af forudbestilte foredrag og omvisninger for større grupper steg derimod til 186 mod 152 i 2017. Fremgangen kan formentlig forklares med, at vi i 2018 indførte en grupperabat. Museet vil de kommende år have fokus på at øge entréindtægten, idet øget egenindtægt fremover er forudsætningen for øget faglig aktivitet, herunder ikke mindst nye formidlingsaktiviteter, som kan tiltrække publikum.

Formidling, forskning, publiceringer og andet

Museumsinspektør Dennis Larsen holdt i 2018 ti eksterne foredrag med afsæt i sin forskning om danskere i Waffen-SS. Museumschef Henrik Skov Kristensen holdt 26 foredrag, hovedsageligt med udgangspunkt i egen forskning og egne publikationer over årene. De 186 interne foredrag og omvisninger blev primært varetaget af Marianne Kröger og Tonni Fischer, sekundært af Dennis Larsen.

Marianne Kröger har været museets tovholder og formidler i et grænseoverskridende projekt, "Kulturakademie", som er gennemført i regi af Region Sønderjylland-Schleswig og finansieret af Interreg-midler. Museets bidrag har været – sammen med Gedenkstätte Husum-Schwesing – at gennemføre tosprogede undervisningsforløb for skoleelever på de to lejrområder, som under Anden Verdenskrig husede henholdsvis Frøslevlejren og KZ-udekommandoen Husum-Schwesing. De to lejres historier er knyttet sammen derved, at omkring 100 deporterede Frøslevfanger endte i Husum-Schwesing-lejren cirka 30 km syd for grænsen.

Forbindelsen mellem Frøslevlejren og KZ-lejrene sydpå og hvordan en Frøslevfange oplevede forholdene i en KZ-lejr, er også temaet for et Virtual Reality projekt, som museet i 2018 etablerede i sin permanente udstilling. Projektet, som blev finansieret gennem en donation på 114.000 kr. fra Frihedsmuseets Venner's Fond, gør det muligt for publikum på en meget levende måde at følge Frøslevfangenen Henning Jensen på dennes deporta-

tion til Neuengamme og udekommandoen Versen i Emsland – og senere hjemturen til Danmark med De Hvide Busser.

Dennis Larsen har i 2018 arbejdet videre på et manuskript med arbejdstitlen: *Danske SS-straffefanger, desertører og henrettede i tyske SS-straffelejre, fængsler og interneringslejre 1941-1945*.

Henrik Skov Kristensen har i 2018 fået publiceret tre skriftlige arbejder:

"Sådan var ordene på Sankelmark" i *Der Nordschleswiger*, 15.2.2018.

"Täter oder Opfer? Der Nationalsozialismus, der Zweiten Weltkrieg und die Rechtsabrechnung in der Erinnerungskultur – in der Bundesrepublik und in der deutschen Minderheit in Nordschleswig" i *Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig* 2018, s. 8-52.

"De henrettede mytterister på Østre Kirkegård i Sønderborg" i *Dansk Kirkegårdskultur* 2018.

I december 2018 blev et skriftligt arbejde af Henrik Skov Kristensen med titlen: *Gerningsmænd eller ofre? Erindringer om nazismen, Anden Verdenskrig og efterkrigsårenes retsopgør med særligt henblik på det tyske mindretal i Sønderjylland* sammen med bogen *Straffelejren* fra 2011 af Syddansk Universitet antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad.

Museet har ved flere lejligheder i 2018 betjent både de skrevne og de elektroniske medier i forbindelse med formidlingen af Anden Verdenskrig

Internerede i Fårhuslejren graver i lejrens kartoffelkule. De interneredes arbejde bestod primært i at opretholde lejrens drift, ligesom det havde været tilfældet med Frøslevlejren. Billedkilde: Udstilling i Frøslevlejrens Museum.

og besættelsestiden. Henrik Skov Kristensen har endvidere fungeret som censor i faget historie ved landets universiteter samt som fagfællebedømmer af videnskabelige arbejder.

Personale

Pr. 1. juni gik timelønnet museumsvært Bodil Svane på pension efter næsten 30 års tro tjeneste. Lisa Andersen, der hidtil havde været tidsbegrænset ansat som 30 timers museumsvært, blev fra 1. juni fastansat som sådan.

Kommandørgården på Rømø

Fra den 1. januar 2018 fik Frøslevlejrens Museum af Nationalmuseets direktion overdraget ansvaret for driften af Nationalmuseets Kommandørgård på Rømø. Denne opgave medførte nye opgaver for personalet i Frøslev, som i løbet af 2018 har arbejdet på at få nogle helt elementære driftsfunktioner på Kommandørgården på plads, herunder ikke mindst ansættelsen af en ny forvalter, Alexander Köhler. Målet er – i samarbejde med lokale ildsjæle på Rømø – at revitalisere formidlingen af Kommandørgården, så besøgstallet øges. Og dermed også øge den indtjening, som er en forudsætning for nye og spændende formidlingsaktiviteter. Målet er, at aktiviteterne ved Kommandørgården i al væsentlighed skal udtænkes og styres decentralt.

Henrik Skov Kristensen

Museum Oldemorstof

2018 blev året, hvor Museum Oldemorstof rent organisatorisk kom ind under Aabenraa Kommune. Overgangen er gået godt, og museets personale føler sig godt taget imod af forvaltningen for kultur og fritid. Overgangen har betydet, at museets medarbejdere overtager det administrative og budgetmæssige arbejde, som i Museum Sønderjylland blev varetaget af en fuldmægtig. Ud over den øgede administrative opgave ligner museets daglige opgaver og arbejde sig selv.

Da museet i 2017 holdt lukket hele året for at hellige sig oprydningen og ombygningen af genstandsmagasinet, er det næppe nogen overraskelse, at besøgstallet i 2018 blev en kende lavere. I alt kom knap 2600 gæster forbi museet i perioden fra 1. april til 31. oktober. Men sommervejret, der netop satte ind, som museet slog dørene op for sæsonen, kan også være en årsag.

På eventsiden bød året på et podkursus, Oldemors Kaffebord, Aktiv Ferie for børn og andre kreative sjæle, julestuen for daginstitutioner og indskoling, samt som noget nyt: Et kursus i beskæring af frugttræer.

Formidlingsmæssigt var museet flere gange i medierne i forbindelse med eftersøgningen af de gamle, sønderjyske frugtsorter. Det er et projekt, som nu spreder mange ringe i vandet, blandt andet er der indgået et samarbejde

Som en del af museets indsamling, bevaring og formidling af de gamle – og i nogle tilfælde hidtil forsvundne – sønderjyske frugtsorter arrangerede Museum Oldemorstof i 2018 et kursus i beskæring af frugttræer. Mange af de godt 20 deltagere havde tidligere været på podkursus og selv podet af de gamle sorter, så museet gør her en bred indsats for at få folk til selv at bevare deres gamle æbletræer. Spørgsmålene var så mange og interessen så stor, at kurset måtte være en god times tid længere end planlagt. Underviser var museets frivillige gartner, Kim Hellese. Fotograf: Mads Mikkel Tørsleff.

med byrådsmedlem Rikke Lock Harvig og Sønderborg Kommune, der har taget handsken op, og især har deres undersøgelse af Ingvard Madsens have i Sønderborg ført til, at flere gamle, endda særligt sønderjyske, sorter kan reddes fra at uddø.

Da kaffebordet var overstået kunne vi byde velkommen til en gammel kending på museet, nemlig dukkekunstner Inge Harck, Flensborg, der udstillede sin fine samling af hjemmelavede og antikke dukker samt dukkehushmiljøer. I centrum stod især Inges egen historie som sydslesvigsk ferie-barn efter krigen – her gengivet i miniature.

I vinteren 2018-2019 har museet fortsat sin kraftige udskillelsesproces inden for området "landbrugsgenstande", ligesom den ene udstillingspavillon er blevet delvist tømt. Gæsterne kan i 2019 derfor glæde sig over en ny, permanent opsætning af museets landbrugsudstilling, ligesom vi på denne måde har skabt rum til nye udstillinger i fremtiden.

I 2019 åbner museet en ny miniudstilling om Dr. Hans Lorenzen fra Bov. Han var en af de særlige, sønderjyske skæbner, der både nåede at bære tysk pikkelhue under 1. Verdenskrig, være dansk modstandsmand under

2. Verdenskrig, og sidenhen bar han dansk officerskasket som overlæge af forstærkningen i Padborglejren. Det giver et stærkt indtryk, når både pikkelhuen, frihedskæmperarmbindet og officerskasketten, som Hans Lorenzen bar, sættes sammen med et rigt billedmateriale, hvoraf en stor del ikke tidligere har været anvendt.

Derudover byder 2019 på en kunstudstilling. Det er billedkunstner Joan Riis, Kollund, der i en serie meget smukke malerier har fortolket sine egne og andres følelser og stemninger omkring temaet "Migration". Denne udstilling åbner 5. juni 2019.

Mads Mikkel Tørsleff

Museum Sønderjylland

Forord

Museum Sønderjyllands årsberetning for 2018 afspejler museets nye struktur bestående af tre afdelinger, der arbejder på tværs af hele museet. Som det fremgår af årsberetningen for 2018 er det en krævende opgave at omorganisere et stort museum, hvis enkeltmuseer er spredt over hele Sønderjylland. Det medfører nye arbejdsgange, og i en sådan proces er det nødvendigt også at have fokus på de forandringer, som en del af medarbejderne oplever, og at sikre, at overgangen til en ny virkelighed foregår på en ordentlig måde, som forstås af alle. Omorganiseringen er sket for at sikre et mere publikumsrettet Museum Sønderjylland, som også økonomisk bliver bedre rustet til fremtiden.

Forandringer tager tid, når det drejer sig om ti museer på tværs af Sønderjylland. En række tekniske udfordringer og nye løsninger har udgjort store opgaver, men ændring af formidlingsprofil og udstillinger sker heller ikke fra dag til dag. Aftaler om udstillinger kan være indgået flere år ud i fremtiden, og derfor vil publikum forhåbentlig både opleve nogle synlige tiltag inden for kort tid og på nogle områder se en langsommere, gradvis forandring.

Museum Sønderjyllands nye bestyrelse konstituerede sig i foråret 2018 og afspejler den nye sammensætning, der følger af museets ændrede vedtægter fra oktober 2017. De fire kommuner er fortsat repræsenteret med hver ét politisk udpeget bestyrelsesmedlem, og derudover er bestyrelsen suppleret med eksterne kompetencer inden for forskning og ledelse, turisme og markedsføring, museumsdrift og indsigt i den sønderjyske udvikling og det sønderjyske erhvervsliv. Museets medarbejdere har desuden valgt en repræsentant til bestyrelsen, som i alt tæller ni medlemmer. Bestyrelsens sammensætning kan ses på museets hjemmeside.

Museum Sønderjyllands nye strategi 2018-2025 udstikker den overordnede retning for museet og har som overordnede sigtelinjer peget på udvikling af de følgende hovedområder:

- Orden på samlingerne – styr på indsamling, opbevaring og registrering. Det nye magasin er omdrejningspunktet.
- Sammenhæng og tværfaglighed – fremme af tværfaglige forskningsprojekter og skabelsen af et godt forskningsklima.
- Interessant, vedkommende og synligt – styrkelse af markedsføring og synlighed, profilering af museets besøgssteder, modernisering af stående udstillinger og færre, men flottere og mere attraktive særudstillinger for at tiltrække et øget alment publikum.
- Stabilitet og råderum – styrkelse af driftsgrundlaget og hele museets teknisk-administrative fundament.
- En lærende organisation og en attraktiv arbejdsplads – fastholdelse af arbejdskraft i museet og skabelsen af en attraktiv arbejdsplads, der søges af kompetente medarbejdere.

Strategien er tilgængelig på museets hjemmeside.

*Bestyrelsesformand Simon Møberg Torp
Direktør Henrik Harnow*

Årsberetning 2018

Overordnede projekter

Din Kulturarv – Dit Museum – nyt magasin, konserveringscenter og læringsfacilitet til Sønderjylland.

Ved årsskiftet 2017-18 lykkedes det at opnå tilsagn om finansiering af Museum Sønderjyllands nye magasin, konserveringscenter og læringsfacilitet. Museets magasiner har siden dannelsen af Museum Sønderjylland i 2006 været utilfredsstillende, både opbevaringsmæssigt og logistisk. Da der forelå tilsagn om finansiering af byggeriet til knap 80 millioner kroner fra henholdsvis de fire sønderjyske kommuner, A.P. Møller og Hustru Chastine McKinney-Møllers Fond til almene Formaal og Augustinusfonden, kunne en arbejdsgruppe bestående af en række af museets medarbejdere med relevante kompetencer i samarbejde med eksterne rådgivere udarbejde det udbudsmateriale, som i december 2018 kom i EU-udbud. Museets rådgiver KUBEN har styret processen, og desuden har museet inddraget arkitekt Per Anker Hansen i processen som særlig ekstern rådgiver. Såfremt der indkommer tilfredsstillende bud på opgaven, som er i omvendt licitation, forventes kontrakt indgået medio 2019 med forventet påbegyndelse af byggeriet primo 2020 med henblik på levering af et færdigt byggeri medio 2021. Det nye byggeri er omgærdet af store forventninger i museet og vil skabe en radikalt forbedret situation for opbevaring og konservering af den sønderjyske kulturarv – og for formidlingen af denne vigtige del af museets virke til skoler og uddannelsesinstitutioner.

Højer Møllers omdannelse til den kulturhistoriske port til Vadehavet

Højer Mølle lukkede for publikum medio 2018, da omdannelsen til den kulturhistoriske port til Vadehavet blev påbegyndt. Projektet er en del af Tøndermarsk-initiativet, der støttes af en række store fonde som Realdania, A.P. Møller-fonden og Nordea-Fonden. Gennem 2018 og frem til efteråret 2019 gennemgår Højer Møllens to magasinbygninger, Store Spiker og Lille Spiker, en gennemgribende restaurering og indrettes med nye, indbydende og engagerende udstillinger, der fokuserer på det særlige kulturlandskab, som marsken og dens byer er udtryk for. I sammenhæng med dette projekt gennemfører Museum Sønderjylland en omfattende ombygning og om-

Højer Mølle ser en ny, lovende fremtid i møde med nye udstillinger om Tøndermarskens særlige kulturlandskab samt en ny café, der skaber langt bedre forhold for publikum.

dannelse af møllerboligen til billetsalg og café, som skal stå færdig samtidig med det øvrige anlæg. Endeligt arbejder Museum Sønderjylland tæt sammen med Mølléfonden på at sikre midler til at genopsætte vinger på Højer Mølle, der er et vartegn, som er synligt på lang afstand i det flade landskab.

Omdannelsen og restaureringen vil skabe en helt ny situation for Højer Mølle, som vil fremstå med nye, moderne udstillinger og tilhørende faciliteter til publikum i form af café, butik og den smukke møllerhave.

Sønderjylland 1920-2019

Museets store satsning med nye permanente udstillinger om Sønderjylland 1920-2019 på Sønderborg Slot blev bragt et afgørende skridt fremad, og selve opbygningen af de fem rum, som udstillingen udspiller sig i, blev påbegyndt. Den rå opbygning af scenografi og monteret indhold var i gang. Samtidig begyndte arbejdet med opbygningen af det tredje rum. Udstillingen opererer med omfattende brug af elektronisk formidling, og i løbet af 2018 blev det meste af indholdet til installationerne gjort færdigt, herunder en panoramafilm, der fortæller historien om den vanskelige tid mellem 1920 og 1940. Udstillingerne designes af Torben Nielsen og Rasmus Grønbæk Hansen, begge Arkitektskolen i Aarhus. Til udstillingen produceres der en omfattende 'companion book', som gør det muligt for gæsterne i ro og mag at dykke yderligere ned i historien og genstandene, når de har set selve udstillingen. Udstillingerne åbnes planmæssigt i januar 2020 som optakt til genforeningsjubilæet.

Viden & Samlinger

Samlingsgennemgang

I den danske museumsverden er der i disse år stærkt fokus på, at museerne gennemgår samlingerne, tæller op, undersøger genstandenes tilstand, samt kvaliteten af indførsler og overensstemmelse i databaser og ældre protokoller. Formålet er at sikre kulturarven for fremtiden, men der lægges også op til, at museerne udskiller genstande, som der er for mange af, eller som ligger uden for museernes ansvarsområde. Slots- og Kulturstyrelsen understøtter dette arbejde, blandt andet ved hjælp af puljer, hvorfra museerne har mulighed for at søge om bistand til det arbejde, der også har styrelsens stærke fokus. Det nød Museum Sønderjylland godt af i 2018. Ved årets udgang var genstandsgrupperne håndværk (13.000 genstande), møbler (1.400 genstande), våben og uniformer (400 genstande) gennemgået på alle museets lokaliteter. Hver enkelt genstand blev vurderet ud fra en række parametre, og Slots- og Kulturstyrelsen blev ansøgt om og gav tilfaldelse til udskillelse af en del heraf, enten ved overdragelse til andre stats-

anerkendte museer eller ved kassation. Samtidig blev der givet tilsagn om støtte til gennemgang af nye genstandsgrupper. Den vigtige proces fortsætter således i de kommende år.

Nye retningslinjer for magasiner og håndtering af genstande

Et statsanerkendt museum skal til enhver tid have orden i samlingerne, men samlingsgennemgangen viste desværre, at det ikke var tilfældet på alle områder. Det er ikke enestående i den danske museumsverden og dækker ofte over årtiers forskellige tilgange, men det er heller ikke længere en undskyldning, og derfor gøres der en særlig indsats for at rette op på disse forhold i Museum Sønderjylland. Nogle steder var der ikke fuld overensstemmelse mellem databasen og det, der rent faktisk var i museets magasiner, og ved efterforskning i ældre protokoller kunne museets samlingsmedarbejdere konstatere registreringsfejl, og at uregelmæssighederne er opstået årtier tilbage. Derfor gennemførte museet nye retningslinjer for adgangen til alle magasiner. Disse er lukkede for offentligheden, men ved nærmere eftersyn kunne det konstateres, at der var behov for en mere klar og restriktiv procedure for adgang også for museets eget personale. Alle lokaliteter blev derfor opdelt i sikkerhedszoner, og der blev indført nye regler for tildeling og udlån af nøgler. En enkelt genstandsgruppe blev samlet flyttet til et andet dansk museum med høj fysisk sikkerhed. Når det nye magasin i Brunde ved Rødekro tages i brug, finder disse problemer deres endelige og fuldt forsvarlige løsning.

Indsamlingsstrategi og forskningsstrategi

Et statsanerkendt museum af Museum Sønderjyllands størrelse får nærmest dagligt tilbudt genstande til mulig indlemmelse i museets samlinger. Det er vi glade for og betragter det som en stor tillidserklæring, men alligevel er det ofte nødvendigt at takke nej. Det er vigtigt for en god betjening af borgerne, at beslutningen om at modtage eller afvise et tilbud ikke kun begrundes subjektivt af den pågældende medarbejder, men så vidt muligt også i en indsamlingsstrategi, som tages op til revision med jævne mellemrum. Museum Sønderjylland har haft behov for en ny indsamlingsstrategi, og der blev derfor i 2018 gennemført en proces med deltagelse af alle faginspektører og samlingsansvarlige i afdelingen Viden & Samlinger i arbejdet med at formulere nye indsamlingsstrategier for kunst, historie og arkæologi. Arbejdet blev afsluttet og er nu en del af afdelingernes daglige arbejde med kulturarven.

Samtidig med at dette arbejde foregik, nedsatte museet et forskningsudvalg med deltagelse af de tre ovennævnte enheder samt museets palæontologiske enhed. Forskningsudvalget skal udarbejde en samlet forskningsstrategi for hele Museum Sønderjylland, en strategi der redegør for god

forskningsskik på museet og for museets forventninger til de forskende medarbejdere samt de vilkår, forskerne har for deres arbejde. En vigtig del af dette arbejde er også at indkredse vigtige fokusområder for forskningen, gerne med tværfagligt sigte. Arbejdet sigter mod at identificere og udbygge museets styrkepositioner på de respektive fagområder og at tilskynde til samarbejde om forskningsprojekter internt i organisationen såvel som med relevante eksterne partnere. Formuleringen af forskningsstrategien har været i gang gennem 2018 og afsluttes i foråret 2019. Udvalget består af Lene Heidemann Lutz (arkæologi) Anders Hartvig (arkæologi), Anne Blond (kunst) og Axel Johnsen (afdelingschef Viden & Samlinger). Museet har udpeget historiker dr.phil. Carsten Porskrog Rasmussen (Historie) til formand for forskningsudvalget.

Erhvervelser/fund/indsamling

Museet har i løbet af 2018 fundet, modtaget eller erhvervet en række spændende og vigtige enkeltgenstande. Historieenheden erhvervede fra Jørgen Bendorff i Tønder en enestående samling af genstande fra "tysk tid", herunder 1. Verdenskrig. Det er et område, hvor museet i forvejen står stærkt, men Bendorffs samling på cirka 5.200 genstandsnumre og 7.000 dokumenter supplerede Museum Sønderjyllands samlinger på afgørende punkter. En række genstande vil finde plads i de permanente udstillinger på Sønderborg Slot. Erhvervelsen af Bendorffs samling blev muliggjort af velvillige bidrag fra Johanne og Aage Louis-Hansens Fond, oberst Parkovs Mindefond, P.J. Schmidts Fond og Sydbank.

Kunstenheden modtog en stor samling af gipsmodeller af billedhuggeren Jørgen Gudmundsen-Holmgreen (1895-1966). Gudmundsen-Holmgreens væsentligste inspirationskilde var den græske skulptur, og mange sønderjyder og grænsepassanter kender Gudmundsen-Holmgreens skulptur af Folke Bernadotte kort før grænseovergangen ved Kruså. Samlingen af modeller vil i de kommende år blive registeret, konserveret og bearbejdet.

Museets arkæologiske arbejde er vidtrækkende og bringer mange fund for dagen. Det er ikke altid de umiddelbart spektakulære fund, der er de vigtigste, selv om de ofte får størst opmærksomhed. Den arkæologiske enhed afsluttede i løbet af året de meget omfattende udgravninger ved Kassø, hvor Google og Apple planlagde at etablere datacentre. Det drejer sig om det største enkeltprojekt, enheden nogensinde har gennemført, og det har givet et helt enestående indblik i menneskets udnyttelse af et landskab igennem 8.000 år. Et af de bemærkelsesværdige fund i 2018 fandt sted i januar af detektorarkæologerne Kenny Thygesen, Karin Krag og Søren Torbensen. På en mark i nærheden af Bjerndrup ved Klipleve fandt de en sølvskat fra vikingetiden og kontaktede med det samme museet, der foretog en udgravning. Skatten består af mønter, klippet sølv og sølvbarrer,

Gram Lergrav, hvor der fortsat gøres vigtige fund med bistand fra publikum, rummer med kombinationen af museum og aktiviteter i lergraven et stort potentiale for formidling af naturhistorie til børn og unge.

som tilsyneladende har været nedgravet i et stort vikingehus. Det tyder på, at skatten har tilhørt en stormand, som har gemt sin opsparring af vejen. Mønterne er præget så langt væk som i Mellemøsten og Frankeriget, der dækkede det nuværende Italien, Frankrig og Tyskland.

Det er ikke en konkurrence om, hvilke fund der er vigtigst, men et af de mest spektakulære fund i 2018 var unægtelig et naturhistorisk fund i Gram Lergrav, hvor der i 1980'erne blev fundet fossile skeletter efter hvaler, der svømmede rundt i havet på dette sted for 10 millioner år siden. Det er meget få steder i verden, den slags fund ligger så tæt på jordoverfladen, så i den henseende er Gram Lergrav på verdensplan noget enestående.

Hver sommer graver hundredevis af museumsgæster i leret efter forstenede muslinger og højtænder, men i september fandt en praktikant ved museet noget væsentligt større, nemlig en del af en knogle, som viste sig at være en 85 cm lang kæbe fra en 10 millioner år gammel tandhval. Fundet blev møjsommeligt gravet ud af museets naturhistoriske konservator Trine Sørensen og udgravningsassistent Danny Olson. Først når konservatorerne har afrenset fossilet yderligere, vil museets palæontolog kunne foretage en egentlig artsbestemmelse og videnskabelig vurdering. Udgravningen og bjærgningen blev dokumenteret på film, som senere vil blive vist i museet i Gram.

Publikum & Formidling

Afdelingens fokusområder

Afdelingens arbejde har på mange områder været rettet mod at skabe nye arbejdsgange og faste procedurer. Publikum & Formidling dækker vigtige områder som årsplanlægning, herunder planlægning af udstillinger, deltagelse i og projektstyring af udstillinger og aktiviteter, arbejdet med frivillige medarbejdere samt området billetsalg, butikker og varesalg med kontakt til museets publikum. Arbejdet har desuden været koncentreret om at skabe en ny model for ensartet tælling af gæster på museets forskellige besøgssteder og at sikre hurtig indtastning lokalt, sådan at museet hurtigt får valide data for besøgstal. I sammenhæng hermed sker der desuden en præcisering af principperne for tælling af gæster.

I forlængelse af Museum Sønderjyllands overordnede strategi for perioden 2018-2025 har afdelingen udarbejdet specifikke strategier og handlingsplaner for to vigtige områder, henholdsvis for museets PR og markedsføring og for tilbud til skoler og uddannelsesinstitutioner.

Endelig har afdelingen arbejdet med modeller for projektstyring og budgetlægning, som skal implementeres på tværs af museet ved udstillinger og større aktiviteter. Årsplanlægningen søges i 2019 rykket frem, således at der tidligere på året foreligger en plan for udstillinger og aktiviteter i det følgende år.

Cathrinesmindes enestående velbevarede kulturmiljø danner rammen om styrkede formidlingsaktiviteter hen over sommeren med både levendegørelse af arbejdet og livet knyttet til teglværket og med den fire dage lange festival Levende Teglværk, hvor hele teglværket er bemanded og summer af liv.

I december 2018 blev der oprettet en stilling med fokus på forretningsudvikling; det vil sige udvikling af museets butikker og billetsalg, sikring af et vareudbud, der er tilpasset de enkelte museer og er salgbart, samt forskellige andre tilknyttede aspekter som for eksempel udlejning. Udviklingen af Museumsklubben, som der er store forventninger til, er placeret i Publikum & Formidling i tæt relation til disse områder.

I 2018 har museet på forskellige lokaliteter gennemført en lang række arrangementer og aktiviteter, hvoraf nogle enkelte skal fremhæves. Historiefestivalen på Sønderborg Slot løb over en weekend og var en succes, der formentlig rummer et potentiale for en videreudvikling af dette format. I museet arbejdes der således i en projektgruppe med at udvikle arrangementet, som vil blive afholdt med forskellige temaer i både 2019 og 2020 – gerne med et gradvist udbygget program.

Et andet projekt, som ligeledes fortsættes og videreudvikles er levendegørelsen af Cathrinesminde Teglværk over fire dage i højsæsonen, hvor museet med bistand fra frivillige igen skaber liv i det gamle teglværk. I 2018 var aktiviteten en stor publikumssucces, og både den fire dages festival og yderligere levendegørelse vil have museets fokus i de kommende år.

Strategier for PR og markedsføring og for museets tilbud til børn og unge

PR og markedsføringsstrategien skal sikre, at museets midler anvendes målrettet og efter en gennemtænkt plan, som også muliggør vurdering af effekten. Museets PR- og markedsføringsansvarlige, Nina Nørgaard Jørgensen, har forestået udarbejdelsen i samarbejde med blandt andre museets direktør og i en dialog med bestyrelsen. Der foreligger nu en kort og klar strategi for dette arbejde, som i korte træk opererer med et 'corporate fællesspor' for Museum Sønderjylland og lokale spor for hvert af enkeltmuseerne. Strategien føres blandt andet ud i livet ved etablering af en gruppe på tværs af museet bestående af lokalt ansvarlige, som efter overordnet vejledning og rammesætning lokalt varetager sociale medier med videre i henhold til strategien.

Tidssvarende og attraktive tilbud til uddannelsessøgende børn og unge har høj prioritet i museets strategi, selv om det ikke i kommerciel forstand giver afkast til museet. Museum Sønderjylland ser det som en af museets fornemste opgaver at gøre de sønderjyske museer og landsdelens historie til en uomgængelig del af børn og unges uddannelse og dannelse og at skabe en god museumsoplevelse, som følger disse børn og unge hele livet. Museets enhed Uddannelse & Læring har gennem 2018 udarbejdet en ny samlet strategi for Museum Sønderjyllands tilbud til de sønderjyske børn og unge – og til alle børn og børnefamilier, der besøger Sønderjylland. Et af de vigtigste mål er at udfordre de fire kommunegrænser i strategiperioden 2019-2025 for derved at sikre, at flere børn krydser kommunegrænserne

og stifter bekendtskab med dele af den sønderjyske kulturarv, som også er deres – uanset hvilken kommune de bor i. Uddannelse & Læring er i årets løb blevet opnormeret med yderligere et årsværk, således at enheden nu tæller 5 fuldtidsansatte museumspædagoger og har medarbejdere placeret i hver af de fire sønderjyske kommuner.

Videre tiltag efter 2018

Museets oprindelige udspring i syv selvstændige statsanerkendte museer har på en række felter fortsat været mærkbart, ikke mindst når det gælder tekniske løsninger, hvor der har været valgt meget forskellige løsninger i Museum Sønderjyllands respektive enkeltmuseer. På økonomi- og driftsområdet har der været stærkt fokus på at skabe ensartede forhold på tværs af museet, og inden for Publikum & Formidlings ansvarsområde er der tilsvarende behov for at anskaffe og implementere ensartede systemer og arbejdsgange.

Et af de væsentligste moderniseringstiltag vil være anskaffelse af ensartede kassesystemer i museernes butikker, billetsalg og caféer samt at få optalt museets samlede varelager på tværs af de ni lokaliteter og få enten stregkodet eller nedskrevet og udskilt usælgelige lagervarer. Dette er et stærkt ønske for 2019 og vil både med hensyn til lagerstyring, let betjening for museumsværterne, analyser af salg og generering af ensartet besøgsstatistik på øjeblikkelig basis være et væsentligt og tiltrængt nybrud på dette område – og skabe en ensartet, tidssvarende situation fri af gamle systemer.

Økonomi & Drift

I forbindelse med omorganiseringen pr. 1. januar 2018 blev museets administrative medarbejdere samlet på en fælles arbejdsplads i administrationsbygningen i Haderslev, der nu rummer alle arbejdsfunktioner vedrørende it, personale og økonomi. Ved samme lejlighed blev økonomifunktionen samlet i enheden Økonomi. Dette har skabt bedre samarbejde og vidensdeling mellem de administrative medarbejdere og sikret en mere robust administration og ikke mindst økonomifunktion, hvilket har medvirket til at forbedre opgaveløsningen.

Ved museets omorganisering pr. 1. januar 2018 blev der etableret tre afdelinger med eget budget og herunder en række enheder, heraf flere med eget budget. Dette nødvendiggjorde en helt ny opbygning af museets budgetplan samtidig med en implementering af en række nye procedurer og rutiner for at skabe hensigtsmæssige arbejdsgange og en større ensartethed i museets handlemåde og økonomistyring, hvilket har været en ikke ubetydelig arbejdsopgave for Økonomi-enheden.

Museum Sønderjyllands driftsgrundlag udgøres – ud over egenindtjeningen fra entré, butiksalg og eksterne bevillinger til for eksempel forsk-

ningsprojekter – især af tilskuddet fra den største bidragsyder, Slots- og Kulturstyrelsen, og dernæst fra de fire sønderjyske kommuner, Haderslev, Sønderborg, Tønder og Aabenraa. 1. januar 2018 trådte den nye fireårige økonomiaftale med de sønderjyske kommuner i kraft og sikrer et stabilt kommunalt driftstilskud for den kommende fireårsperiode efter princippet om, at kommunernes andel af den samlede årlige bevilling udregnes efter 'per capita'-princippet og med løn- og prisfremskrivning af tilskuddet. Den nye aftale fastholder det hidtidige tilskudsniveau. Som en del af den indgåede aftale er der yderligere indgået en samarbejdsaftale med kommunerne, der sikrer god kommunikation mellem de relevante forvaltninger og museet. På museets initiativ kan der indkaldes til temamøder med relevante parter fra de respektive forvaltninger. Det er museets intention at skabe en tæt relation til gensidigt udbytte inden for de nye rammer, som er sikret via økonomiaftalen.

Som en del af omorganiseringen og for at sikre mobilitet på tværs af de mange enkeltmuseer blev museets bilpark i 2018 suppleret med yderligere tre biler. Målet er dog ikke at køre mere end nødvendigt, og med etablering af tre virtuelle møderum i Tønder, Sønderborg og Haderslev er forventningen, at medarbejdernes kørsel mellem de forskellige besøgssteder kan mindskes, og at den nødvendige kørsel i højere grad kan foregå i museets biler. Derudover er der implementeret ny telefoni, sket en ensartning af indkøb, samt indført central styring af museets it, både med hensyn til hardware og software samt kontakt til museets hosting-leverandør.

På HR-området er der i 2018 implementeret elektroniske medarbejderudviklingssamtaler (MUS) og arbejdspladsvurderinger (APV) for alle medarbejdere én gang om året med udarbejdelse af handleplaner i forlængelse af APV'en. Ultimo 2018 blev arbejdet med implementering af elektronisk tidsstyring for alle medarbejdere påbegyndt, hvilket forventes afsluttet primo 2019. Derudover har en arbejdsgruppe, nedsat af MED-udvalget (MED: medbestemmelsessystem), revideret museets personalepolitik. Det er planen, at samme arbejdsgruppe fortsætter med revision af museets Lokalaftale om Medindflydelse og Medbestemmelse. Selvom der i 2018 er udført et betydeligt stykke arbejde på HR-området, er der fortsat behov for at arbejde med at beskrive og formalisere en række arbejdsgange, herunder blandt andet et struktureret forløb for modtagelse af nye medarbejdere og en opdatering af museets håndtering af sygefravær.

Større forestående opgaver

I 2019 afsøges muligheden for køb og implementering af en ny kasseløsning på samtlige af museets besøgssteder. Ud over de åbenlyse fordele ved en fælles kasseløsning vil en sådan også muliggøre en mere ensartet statistik i forhold til museets besøgende samt give et løft til museets mar-

kedsføring. Arbejdet udføres af en projektgruppe med deltagelse fra både Økonomi & Drift og Publikum & Formidling.

På it-området forventes gennemført køb og installation af tidssvarende antivirus på lokale pc'ere og mobiltelefoner samt afsøgning af muligheden for en ny hosting-løsning. Sidstnævnte er en for museet krævende opgave, der desuden skal løses inden for begrænsede økonomiske rammer.

Udstillinger

Kunstmuseet i Tønder

Finland 100 – til 3. april

Som museum for nordisk kunst fejrede Kunstmuseet i Tønder sammen med en lang række andre danske kulturinstitutioner Finlands 100 års selvstændighed. I forbindelse med jubilæumsåret viste museet en udstilling af finsk keramik og glas, fremstillet i guldalderen for finsk kunstdesign, som er perioden 1940-1970.

Island Life i mol – 30. juni til 4. november

Annesofie Sandal, Charlotte Bergmann Johansen, Christina Hamre og Nanna Starch har siden 2005 optrådt som kunstnergruppen Island Life. På udstillingen undersøgte de fire kunstnere, om man kan frembringe en særlig nordisk fornemmelse hos de besøgende.

Per Kirkebys opera-bronzer – fra 13. januar

I 2018 fejrede Kunstmuseet i Tønder 80-årsdagen for et af de største danske kunstnernavne, Per Kirkeby, der desværre døde kort efter i maj 2018. Det skete med en præsentation af fire store bronzerelieffer fra Operaen i København. Bronzereliefferne er imponerende store, 285 x 154 cm, og hører til de af Per Kirkebys værker, der har et tydeligt religiøst indhold. De er dramatiske i deres komposition og indeholder symbolerne tværbjælken, strålekranen og fødderne, som kunstneren bruger som henvisning til Jesu død på korset.

First Movers – fra 24. november 2018

First Movers viser miniatureudgaver af møbler, designet af Hans J. Wegner og Finn Juhl, sammen med egyptiske miniaturemøbler. De egyptiske møbler ligner ikke umiddelbart typiske møbler, som vi kender det hjemme fra stuen. Eller gør de? Arkitekt Dan Svarth har siden begyndelsen af 1990'erne forsket i egyptisk møbelkunst fra faraotiden og rejst til museer i hele verden for at nærstudere, opmåle og optegne de møbelfund, man har gjort i egyptiske grave. Derefter har Dan Svarth omsat registreringerne til møbler i modelstørrelse. Udstillingen First Movers går på opdagelse i mere end 5.000 års møbelhistorie. Midt imellem guldbelagte senge, mæje-

stættiske tronstole, helt almindelige taburetter og trebenede borde kan publikum følge trådene mellem de mere end 100 egyptiske møbelmodeller og de moderne klassikere og lede efter ligheder i både stil, teknik, samlinger, funktionalitet og materialer.

Kulturhistorie Tønder

Mangfoldighed – Verden i Tønder – til 29. april

Den lokale udstilling afspejlede den lokale historie her og nu ved at vise den nationale mangfoldighed blandt borgerne i Tønder Kommune. 50 nationaliteter var repræsenteret, og nye og gamle tilflyttere fortalte om deres baggrund.

BOLIG: Derfra hvor vi stod – sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne – fra 20. oktober

Udstillingens titel er inspireret af det klassiske rocknummer fra hippietiden. Med *Derfra hvor vi stod* giver Museum Sønderjylland et kærligt og kritisk blik på en tid, der både er mytologisk og karikeret i nutiden, men som helt tydeligt stadigvæk har en stærk fascinationskraft.

Udstillingen vises på samme tid på tre lokaliteter under Museum Sønderjylland, i henholdsvis Haderslev, Aabenraa og Tønder og udgør dermed reelt tre fysiske udstillinger. Emnet er overordnet det samme, men der sættes fokus på forskellige sider af sønderjydernes liv i 1960'erne og 1970'erne på de forskellige lokaliteter. I Haderslev er temaet: HVERDAG, i Tønder: BOLIG og i Aabenraa: MUSIK. Udstillingen giver et indblik i en tid, der prægede hele Danmark og hele den vestlige verden og viser, hvordan den tid udspillede sig for sønderjyderne. Udstillingen er tilrettelagt sammen med sønderjyder, der selv har oplevet tiden og lånt museet genstande, der både har været en del af sønderjydernes almindelige hverdagsliv og af deres drømme. Udstillingerne kan opleves enkeltvis, selvom de er tilrettelagt samlet.

Kniplingsstrik – Nu! – fra 22. juni

Udstillingen var skabt af en lille gruppe strikkere fra Trekantområdet. Kulturarven er levende og kan være en rig kilde til inspiration og fornyelse. Gruppen går gerne i gemmerne på kulturhistoriske museer for at finde inspiration til, hvordan man kan omsætte den tekstile kulturarv til nyt og dermed sætte fokus på de gamle tings og teknikkers kvaliteter. Her var inspirationen de supertynde kniplinger fra begyndelsen af 1800-tallet, og ét håndværk – kniplingen – inspirerede til et andet, strikningen, som blev anvendt til fremstilling af både dragttekstiler og boligtekstiler i smukke mønstre.

Med særudstillingen "Derfra hvor vi stod" har museet sat fokus på en vigtig del af nyere tids danmarkshistorie, som mange stadig kan huske og var en del af. Udstillingen blev opbygget med inddragelse af sønderjyder, der selv havde oplevet den tid, og som blandt andet har udlånt vigtige genstande til museet og bidraget med levende, personlige erindringer om, hvordan de oplevede 1960'erne og 1970'erne.

*Kunstmuseet Brundlund Slot**Sig det med blomster! O.D. Ottesen og den tvetydige idyl – til 21. maj*

Den sønderjyske maler Otto Diderich Ottesen (Broager 1816-1892) høstede stor anerkendelse i sin samtid for sine smukke malerier af blomster. Efter kunstnerens død visnede hans eftermæle dog langsomt hen sammen med blomstermaleriet, der blev en udskældt og nedgjort genre. Denne udstilling var det første forsøg på at revurdere synet på kunstneren og hans virke. O.D. Ottesens malerier er nemlig meget andet og mere end smukke roser og poetiske, idylliske buketter. I flere værker udfordrer han det traditionelle blomstermaleri med overraskende og usædvanlige kunstneriske greb, hvad enten det drejer sig om symboler, beskæring, komposition eller motiv, og man inviteres ind i en smuk og foruroligende tvetydig idyl.

The White House – Søren Behncke på Brundlund Slot – 2. juni til 4. november

Søren Behncke alias Papfar indtog Kunstmuseet Brundlund Slots tre etager. Udstillingen indeholdt værker af Behnckes kunst fra de seneste år og nye værker med inspiration fra kunstneren Franciska Clausen (1899-1986). Udstillingen viste blandt andet, hvorfor kunstneren har fået kælenavnet Papfar.

Gitte Kath's plakatkunst fra 1980'erne til 2015 – fra 17. november

Udstillingen var en præsentation af den internationalt anerkendte plakatkunstner Gitte Kath fra Christiansfeld, som har arbejdet med plakater siden 1980. Udstillingen rummede et udvalg af hendes enestående og særprægede plakater.

*Kulturhistorie Aabenraa**Drømmen om Afrika – Sønderjyderne og de tyske kolonier – til 1. maj*

For første gang blev historien om de mange sønderjyder, der tog del i den tyske kolonialisme fortalt – fra de tidligste ekspeditioner til tabet af kolonierne under 1. Verdenskrig. Udstillingen byggede på Museum Sønderjyllands fantastiske samling af genstande fra kolonierne og på indlån fra private og fra andre museer.

*MUSIK – Derfra hvor vi stod – sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne**– fra 20. oktober*

Se beskrivelsen ovenfor under Kulturhistorie Tønder.

*Arkæologi Haderslev**HVERDAG – Derfra hvor vi stod – sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne**– fra 20. oktober*

Se beskrivelsen ovenfor under Kulturhistorie Tønder.

Forskning og publikationer

Som det fremgår af beretningen om aktiviteter i afdelingen Viden & Samlinger, har forskning høj prioritet i Museum Sønderjylland, og museet har en flot tradition for arbejde af høj kvalitet. Med den forskningsstrategi, som omtales ovenfor, vil museet systematisere og målrette forskningen i de kommende år og gøre det attraktivt at forske og meritere sig for de medarbejdere, som forskning er relevant for.

*Historie**Forskning, peer reviewed*

Carsten Porskrog Rasmussen "Manors and states: the distribution and structure of private manors in early modern Scandinavia and their relation to state policies", *Scandinavian Economic History Review*, Volume 66, 2018 – Issue 2.

Carsten Porskrog Rasmussen, "Dronningebloed. Danske dronningers dynastiske betydning for kongeslægten fra 1100-tallet til 1600-tallet", i Jeppe Büchert Netterstrøm og Kasper H. Andersen (red.): *Dronningemagt i middelalderen. Festskrift til Anders Bøgh*, Århus, 2018, s. 431-457.

Carsten Porskrog Rasmussen, "Yeoman capitalism and smallholder liberalism. Property rights and social realities of early modern Schleswig marshland societies", i Linde Egberts & Meindert Schroor (eds.): *Waddenland Outstanding. History, Landscape and Cultural Heritage of the Wadden Sea Region*, Amsterdam, 2018, s. 227-238.

Mikkel Leth Jespersen, "Dronning Christines politiske rolle", i *Dronningemagt i middelalderen. Festskrift til Anders Bøgh*, Århus, 2018, s. 367-400.

Mikkel Leth Jespersen, "Sønderjyder i de tyske kolonier i Afrika", i *Sønderjylland-Schleswig Kolonial. Kolonialismens kulturelle arv i regionen mellem kongedømmet og Ejderen*, Syddansk Universitetsforlag, 2018, s. 215-232.

Mikkel Leth Jespersen, "H.P. Hanssen og kolonikrigen i Tysk Sydvestafrika 1904-1908", i *Sønderjylland-Schleswig Kolonial. Kolonialismens kulturelle arv i regionen mellem kongedømmet og Ejderen*, Syddansk Universitetsforlag, 2018, s. 249-255.

Anne Marie Overgaard, "Living with water in the Tøndermarsk and Gotteskoog", i Linde Egberts & Meindert Schroor (eds.), *Waddenland Outstanding. History, Landscape and Cultural Heritage of the Wadden Sea Region*, Amsterdam 2018, s. 137-150.

Axel Johnsen "Martin A. Hansen og Sydslesvig-debatten 1945-1946", i Jørgen Jørgensen (red.), *Martin A. Hansen og Besættelsen*, 2018, s. 297-307.

Forskning, ikke peer reviewed

Carsten Porskrog Rasmussen, *Hurtig Præcis Transport. H.P. Therkelsen 1918-2018*, udg. af H.P. Therkelsen A/S, Padborg 2018, 176 sider.

Øvrige publikationer

Lisette Juhl Hansen, Henrik Harnow, Katrine Kampe, Mariann Kristensen og Axel Johnsen, *Derfra hvor vi stod, Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne*, udstillingskatalog til udstillingen af samme navn, Museum Sønderjylland, 2018.

Elsemarie Dam-Jensen, Markvejenes kulturhistorie i Sønderjylland, i *Sønderjysk Månedsskrift*, nr. 3, 2018, 90-95.

*Arkæologi**Forskning, peer reviewed*

Silke Eisenschmidt, „Ausgrabungsbefunde und „Metallreichtum“ am Beispiel ausgewählter Regionen in Nordschleswig“, i Thorsten Lemm & Volker Hilberg (eds.): *Viele Funde – große Bedeutung? Potenzial und Aussagewert von Metalldetektorfunden für die siedlungsarchäologische Forschung der Wikingerzeit*, Bericht des 33. Tverfaglige Vikingsymposiums 9. Mai 2014, Wikinger Museum Haithabu, Schriften des Museums für Archäologie Schloss Gottorf, Ergänzungsreihe Bd. 12. Schleswig 2018, s. 93-107.

Anders Hartvig, „What do the finds from Petersborg reveal? Small finds from a deserted rural settlement, 12th – 14th centuries AD, the value of objects in medieval rural settlement“, i *24th EAA annual meeting 2018, Reflecting futures*. Barcelona 2018. Abstract book vol. 2, 777.

Astrid Tummuscheit og Frauke Witte, „The Danevirke in the light of recent excavations“, i J. Hansen og M. Bruuns (eds.): *The fortified Viking age*, Odense 2018, 69-74.

Frauke Witte, „Beschriftung auf Keramikgefäßen. Der skandinavische Raum einschließlich des Herzogtums Schleswig-Holstein im 16. bis 19. Jahrhundert“, i H. Stadler (ed.): *Keramik zwischen Werbung, Propaganda und praktischem Gebrauch*, Nearchos 23, Brixen 2018, 613-626.

Frauke Witte, „The writing on the plate – written statements on ceramics in Northern Europe“, i A. Haak og E. Russow (eds.): *2nd meeting of Baltic and north Atlantic pottery research group*. Abstract book. Tallin 2018, 10.

Frauke Witte, „Kugeltöpfe auf den Kopf gestellt. Mittelalterliche Kugeltöpfe – Opfer und Ritus in Dänemark“, i C. Anghel og K. Rosca (eds.): *Internationales Keramiksymposium des Arbeitskreises für Keramikforschung: Gebrauchskeramik/Ritualkeramik*. Abstractbuch. Sibiu 2018, 39.

Frauke Witte, „Small finds express religious beliefs. Interpreting and understanding the past through medieval small finds“, i *24th EAA annual meeting 2018, Reflecting futures*. Barcelona 2018. Abstract book vol. 1, 41.

Frauke Witte, „Art for everyone? Production, form and symbolism of earthenware, 1500-1800“, i *24th EAA annual meeting 2018, Reflecting futures*. Barcelona 2018. Abstract book vol. 2, 938.

Forskning, ikke peer reviewed

Per Ole Schovsbo, *Landtransport i Danmark, Vogne og veje fra 1100 til 1800*, Slesvigske Vognsamling og Museum Sønderjylland, 2018.

Øvrige publikationer

Lennart S. Madsen, Jens Chr. Gjesing, Christa Hansen og Anker Thygesen, *Reformationen – set fra Haderslev*, Historisk Arkiv for Haderslev Kommune, 2018.

Lennart S. Madsen, Hærvejen, i *Sønderjysk Månedsskrift*, nr. 3, 2018, 83-89.

*Kunst**Forskning, peer reviewed*

Morten la Cour, “[...] men jeg er også surrealist. Franciska Clausen og surrealismen“, i *Kvindernes Surrealisme*, Kunstforeningen Gl. Strand og Museum Sønderjylland/Kunstmuseet i Tønder, 2018, s. 34-53.

Søs Bech Ladefoged, „Kvindernes surrealisme, Franciska Clausen, Rita Kernn-Larsen og Elsa Thoresen“, i *Kvindernes Surrealisme*, Kunstforeningen Gl. Strand og Museum Sønderjylland/Kunstmuseet i Tønder, 2018, s. 14-33.

Søs Bech Ladefoged, „Rita Kernn-Larsen og den surrealistiske krop“, i *Kvindernes Surrealisme*, Kunstforeningen Gl. Strand og Museum Sønderjylland/Kunstmuseet i Tønder, 2018, s. 60-77.

Søs Bech Ladefoged, Elsa Thoresen: „Bjerke-Petersen maler. Om kunstnerrollen på og bagved lærredet“, i *Kvindernes Surrealisme*, Kunstforeningen Gl. Strand og Museum Sønderjylland/Kunstmuseet i Tønder, 2018, s. 100-103.

Øvrige publikationer

Anne Blond og Søs Bech Ladefoged, *MOL af Island Life*, katalog til udstillingen MOL, Museum Sønderjylland – Kunstmuseet i Tønder, 2018.

Besøgstal 2018

Museums Sønderjyllands besøgs- og aktivitetstal

Lokalitet	2018	2017	2016
Sønderborg Slot	53.148	56.322	50.689
Cathrinesminde Teglværk	15.417	16.604	15.924
Kulturhistorie Tønder / Kunstmuseet i Tønder	25.607	32.875	27.088
Højer Mølle	3.184	4.241	6.413
	(delvis lukket)		
Drøhdes Hus	2.863	1.736	3.467
Arkæologi	4.681	11.203	8.811
	(delvis lukket)		
Kulturhistorie Aabenraa	2.712	5.092	6.116
Kunstmuseet Brundlund Slot	15.575	17.234	20.239
Gram Lergrav	6.786	7.259	7.019
I alt	129.973	152.566	145.766

Besøgstallene ovenfor er for 2016 og 2017 kun optalt for de lokaliteter, Museum Sønderjylland drev i 2018. Det vil sige, at de tidligere opgivne samlede besøgstal er større, fordi de også rummede nu udskilte enheder.

Efter udskillelse og lukning af museumsenheder i 2016 og 2017 er der foretaget en gennemgang af måden at tælle museumsgæster på. Det har ført til nedskrevne principper for tælling af gæster, der både tager hensyn til ensartede, overordnede principper og på samme tid tager besøgssteders og enkeltmuseers store forskelligheder i betragtning med henblik på at nå så dækkende tal som muligt. Dele af dette arbejde er endnu ikke afsluttet og kan føre til justeringer af museets besøgstal med henblik på at nå et så dækkende billede som muligt på det antal, der årligt besøger Museum Sønderjylland.

Museets samlede besøgstal for 2018 var på i alt 129.973 gæster, hvilket samlet set udgør et fald på hele 15 % i forhold til det gode år 2017 og på 12 % i forhold til normalåret 2016. De lavere tal skyldes dog især nogle særlige, forklarede forhold.

Fleere museer var lukkede gennem en stor del af året, og trods det forhold, at der var tale om mindre steder, påvirker en egentlig lukning også mærkbart de samlede tal. På grund af et meget omfattende vejarbejde, der

lukkede gader på begge sider af museet med meget dårlig adgang til følge, var det arkæologiske museum i Haderslev de facto lukket helt frem til efterårsferien 2018, ligesom der pågik omfattende renovering af særudstillingslokalet, som derfor var ude af brug i en længere periode.

Yderligere er Museum Sønderjylland i tæt samarbejde med Tønder Kommune og Tøndermarsk Initiativet i færd med at omdanne Højer Mølle til kulturhistorisk port til Tøndermarsken – en meget omfattende transformation, der har medført fuldstændig lukning for publikum gennem hele andet halvår af 2018.

Museets to fyrtårne, Sønderborg Slot og Museerne i Tønder, udviste trods den varmeste sommer til dato målt i Danmark udmærkede besøgstal omkring det normale niveau. I 2018 var der ikke som i 2017 en landsdækkende spejderlejr med flere tusinde gæster, hvorfor et besøgstal på 53.148 mod 56.322 er ganske udmærket, ikke mindst sommeren taget i betragtning; det vil sige et fald på 6 %, hvilket må betragtes som normaludsving.

Museerne i Tønder består af kunstmuseet og det kulturhistoriske museum, der begge har hjemme i et museumskompleks, som kan måle sig med de bedste i landet og i sig selv er et besøg værd. Henry Moore-udstillingen viste, at større og ambitiøse særudstillinger kan påvirke besøgstallet positivt.

Museerne i Tønder oplevede et lidt større fald fra 2017, men 2018 er udtryk for et normalår for Tønder. I 2017 viste museet den velbesøgte udstilling af Henry Moores værker og præsterede et af de tre bedste år nogensinde med 32.875 gæster.

Cathrinesminde Teglværk, Kunstmuseet Brundlund Slot, Drøhøes Hus og Gram Lergrav udviste også kun små udsving i forhold til normalen. Kun Kulturhistorie Aabenraa oplevede et markant fald i 2018 med kun 2.712 gæster. Museet i Aabenraa har været meget afhængig af få periodiske arrangementer, og da den såkaldte Piratuge i efterårsferien ikke havde succes i konkurrencen mod en række gratis aktiviteter i Aabenraa, gav det et negativt udslag på årets besøgstal.

Museum Sønderjyllands foredrag og omvisninger gennemført ved museets medarbejdere, men uden for museernes fysiske rammer, havde i 2018 15.322 gæster mod 18.272 i 2017. Tallene er sammensat af meget blandede aktiviteter og har over de seneste 8 år svinget mellem godt 12.000 og godt 23.000 i rekordåret 2014 (jubilæet for 1864).

Henrik Harnow

Rigsarkivet Aabenraa

Den største begivenhed i 2018 var etableringen af to frivillige fotogrupper, som hver tirsdag og onsdag fotograferer originale arkivalier med henblik på netpublicering på arkivalieronline.dk. Fotogrupperne lagde ud med straffelister og formyndersager fra de preussiske amtsretsarkiver og er siden gået i gang med de ældre kommunale melderegistre. I samarbejde med Ancestry gennemførtes en nyfotografering af de sønderjyske kirkebøger, så kvaliteten af siderne på arkivalieronline.dk hermed kan få et tiltrængt løft.

Modtagelse og registrering af arkivalier

Rigsarkivet i Aabenraa modtog supplerende afleveringer fra de sønderjyske dommerarkiver, der også krævede en del opfølgende ordningsarbejde. Endvidere modtoges mindre afleveringer fra Sønderborg købstad og Gråsten sognekommune samt private afleveringer fra Tinglev Danske Forening, Aabenraa Skyttelaug, Aabenraa Sejclub og seks private personer. Biblioteket blev forøget med udskilte bøger fra Rigsarkivet Københavns bibliotek.

Læsesal

Besøget på læsesalen var i 2018 på 1.293 personer mod 1.413 året forud, altså et mindre fald. Antallet af ekspeditioner var derimod stigende med 1.925 mod 1.669 i 2017. Tallene tyder på, at brugerne har fundet sig tilrette i den reducerede åbningstid tirsdag-onsdag kl. 10-15. Brugernes oplevelse en forandring, da den mangeårige læsesalsvagt Bitten Lund Thonesen den 1. marts skiftede arbejdsplads til Historie Haderslev. I stedet ansattes Lars

Holmgard Bak som studentermedhjælper fra den 1. august. Som medhjælper ved ekspeditionen af arkivalier og andre opgaver i forbindelse med læsesalen fungerede i længere tidsrum Nils Chr. Rullmann og Lea Rosenlund Meilandt.

Crowdsourcing

Leo Vinther Pedersen stod for 11 tastedage i forårs- og efterårsmånederne, heraf tre i aften timerne, så erhvervsaktive kan være med. Her samledes tastegruppens 25-30 frivillige til indtastning/transskribering af originale dokumenter i Rigsarkivets indtastningsportal, så som dødsattester, alfabetiske lister, pas- og vandreprotokoller og straffelister. Lørdag den 17. november afholdtes en tastefest. Det frivillige arbejde omfattede også den frivillige vejledning på læsesalen, hvor seks garvede slægtsforskere og arkivbrugere otte torsdage tilbød nye slægtsforskere og andre deres hjælp.

Arrangementer

Der afholdtes som tidligere år workshops om slægts- og ejendoms historie og alfabetiske lister samt kurser i brugen af Daisy. De historiske foredrag spændte vidt. Kristian Bruhn berettede om dansk efterretningsvæsenets virke i Sønderjylland mellem 1864 og 1920. Lars N. Henningsen fortalte om vognmaler Iver Henningsen fra Haderslev som sanitetssoldat på østfronten i 1915. Besættelsestiden blev behandlet i tre foredrag: Peter Fransen om Horserødlejren, Henrik Skov Kristensen om stikkeren Grethe Bartram og Hans Schultz Hansen om den 29. august 1943 i Sønderjylland. Tre andre foredrag fokuserede på familie og familiehistorie: Mette Andersson om Fødselsstiftelsen i København, Mette Seidelin om vold i familien 1930-70 og Adam Jon Kronegh om forsvundne arvinger. Den 28. november dannede foredragssalen rammen om præsentationen af Rigsarkivets afsluttede projekt med indtastning af næsten 100.000 ansøgninger om erindringsmedaljer fra krigene 1848-50 og 1864. Der var indlæg ved Hans Schultz Hansen, Allan Vestergaard og Preben Clausen, og Tom Buk-Swienty holdt foredrag om "kunsten at interviewe de døde". Disse arrangementer samlede i alt 668 deltagere. Der blev derudover givet rundvisninger med tilhørende foredrag, blandt andet til hold fra Aabenraa Statsskole og Deutsches Gymnasium Nordschleswig.

Genforeningen 1920 – fra Rigsarkivets hylde

Rigsarkivet var blandt de heldige, da der i december blev uddelt penge fra Kulturministeriet og Folketinget til markering af 100-året for Sønderjyllands genforening med Danmark i 1920. Bevillingen er på 263.000 kr. Genforeningen har afsat et stort autentisk kildemateriale i Rigsarkivet, som i 100-året skal bringes i spil for nye og større brugergrupper. Rigsarkivet

vil således følge op på sin succes med digitale undervisningstilbud, som rummer originale og transskriberede kilder. Der skal fremstilles en tidslinje med cirka 30 nedslag i form af dokumenter og beretninger fra årene 1918 til 1920. Dertil kommer en mere omfattende digital kildepakke med centrale kilder til Genforeningens historie. I tilknytning til disse digitale tilbud vil der være en række tilknyttede aktiviteter så som en børnekonference, en skolekonkurrence og workshops med eleverne fra Aabenraa Statskole og Deutsches Gymnasium Nordschleswig. Bevillingen skal endvidere gå til en udstilling om afstemning, afstemningskamp og genforening, som skal vises i København og Aabenraa. Medarbejdere fra Aabenraa spiller en central rolle i projektet.

Forskning

Leif Hansen Nielsen arbejdede i 2018 videre med en udgivelse i uddrag af Historisk Samfund for Sønderjyllands spørgeskemaundersøgelse vedrørende besættelsestiden og med sit studium af landsdelens yderligtgående politiske bevægelser. Han fik trykt artiklen "Hjælp, selvhjælp, filantropi – Den sønderjyske Fond" i *Sønderjysk Månedsskrift*. Hans Schultz Hansen fortsatte arbejdet med sin H.P. Hanssen-biografi. Nedennævnte første bind omhandlende årene 1862-1914 forelå til 100-årsdagen for mødet på Folkehjem den 17. november 1918. Desuden publicerede han artiklen "Das Deutsche unter Druck – Die Stadt Tondern und ihre Umgebung in den Jahren 1850-1853" i *Klaar kiming. Festschrift für Thomas Steensen*. Mindre bidrag fra hans hånd var en artikel om den 29. august 1943 i Sønderjylland til *Sønderjysk Månedsskrift* og en artikel om sønderjyderne og krigen 1914-18 i *Noter/ Historielærerforeningen for Gymnasiet og HF*. Desuden offentliggjorde han en artikel om og kilder til historien om prins Frederik af Nørs kup mod Rendsborg Fæstning den 24. marts 1848 på hjemmesiden danmarkshistorien.dk.

Studiecenter for Sønderjyllands Historie i Aabenraa

Christian Egander Skov blev optaget som nyt medlem af Studiecentret. Han er ansat i en stilling som postdoc ved Norges teknisk-naturvidenskabelige universitet i Trondheim, hvor han er tilknyttet det transnationale forskningsprojekt *Conservatism at the Crossroads – A Comparative and Transnational History of Conservatism in Britain and Scandinavia in the Mid-Twentieth Century*. Forskningsprojektet har til formål at undersøge de konservative partiers ideologiske udvikling 1930-1963 i Storbritannien, Danmark, Norge og Sverige. Han står for den danske del af dette projekt. I denne forbindelse vil han behandle Ole Bjørn Krafts stillingstagen til det sydslesvigske spørgsmål efter krigen.

Gæsteforsker Merete Bo Thomsen forsvarede sin ph.d. afhandling om danskheden i Sydslesvigs landdistrikter i mellemkrigstiden på Syddansk Universitet.

Der blev i årets løb afholdt seks netværksmøder med diskussion af forskningsprojekter og manuskripter.

I 2018 publicerede medlemmerne af Studiecentret følgende bøger:

Hans Schultz Hansen: *De danske sønderjydere førstemand: H.P. Hanssen 1862-1914*. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa. 359 s.

Lars N. Henningsen: *Vojens viser vejen. En sønderjysk stations- og industriby. Tiden 1864-2006*. Lokalhistorisk Forening for Vojens-området. 263 s.

Martin Bo Nørregård (sammen med Niels Bo Poulsen og Claus Bundgård Christensen): *Fra verdenskrig til borgerkrig – Østfronten 1914-1924 set med danske øjne*. Gyldendal. 343 s.

Carsten Porskrog Rasmussen: *Hurtig Præcis Transport. H.P. Therkelsen 1918-2018*. H.P. Therkelsen A/S. 176 s.

Dertil kom en snes større eller mindre videnskabelige afhandlinger i tidsskrifter og antologier og adskillige kronikker. Centrets formidlingsvirksomhed bestod derudover af mere end 100 foredrag.

Hans Schultz Hansen

Mogens Rostgaard Nissen, Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Syd-slesvig, talte om "Det slesvigske spørgsmål i København og Mellemslesvig", da Historisk Samfund i samarbejde med Sprogforeningen fejrede hundredåret for mødet på Folkehjem den 17. november 1918. Foto: Rita Jespersen.

Fra den historiske arbejdsmark i Sønderjylland 2018

Historisk Samfund for Sønderjylland – årsmøde 2019

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 27. april 2019 årsmøde på Jaruplund Højskole. Cirka 80 medlemmer deltog. Forsamlingen lyttede med stor interesse til det indledende foredrag ved forhenværende generalkonsul, dr. phil. Henrik Becker-Christensen om *Det slesvigske spørgsmål på Fredskonferencen og i Versaillesfreden januar – juni 1919*. Efter flere spørgsmål og gode svar fra foredragsholderen var der kaffebord, hvor højskoleforstander Karsten B. Dressø fortalte om Jaruplund Højskole før og nu. Derpå afholdtes generalforsamlingen. Formanden for Sydslesvig kreds Kirsten la Cour valgtes til dirigent. Hun konstaterede, at årsmødet var indvarslet i henhold til foreningens vedtægter. Da formanden, Hans Schultz Hansen, havde måttet melde forfald, aflagde næstformanden, Lars N. Henningsen, styrelsens beretning:

November 1918 – da verdenshistorien kom til Sønderjylland

I november 1918 blev sønderjyderne inddraget i begivenheder af verdenshistorisk rækkevidde. Krigstrætte matroser og arbejdere rejste revolutionens røde fane også over vores landsdel. De allierede og Tyskland indgik våbenhvile, og de sønderjyske soldater kunne vende hjem. Undertrykte nationaliteter, herunder de danske sønderjyder, krævede deres selvbestemmelsesret realiseret. 100-året for alt dette markerede Historisk Samfund i samarbejde med andre gode kræfter.

Den 6. november 1918 nåede den tyske revolution til Sønderborg. 100-året herfor blev markeret om eftermiddagen med et flytbart teaterstykke. Med udgangspunkt på kasernen, hvor Bruno Topff udråbte revolutionen på Als, gik de 2-300 deltagere i samlet flok til Sønderborg Slot, hvor Bruno Topff overtalte garnisonen til at undlade at skyde på folk. Herfra gik det videre til landrådets hus, hvor Topff overtog magten og landrådets bil. I den kørte Topff videre til rådhuset, hvor han afsatte borgmesteren. Revolutionen havde sejret på Als! Om aftenen var der foredrag på Sønderborg Slot ved Carsten Porskrog Rasmussen om Bruno Topff og revolutionen i Sønderborg og ved Frode Sørensen om Arbejder- og Soldaterådets videre arbejde. 100-årsdagen blev markeret i et samarbejde

mellem Historisk Samfund Sønderborg kreds, Arbejderarkivet LAASK, Det lille Teater i Gråsten, Historisk Samfund for Als og Sundeved, Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot og Sønderborg Kommune. Til dette arrangement knyttede sig en rundgang i Sønderborg, hvor Axel Johnsen førte deltagerne i Bruno Topffs fodspor. Her stod kredsen som arrangør.

Våbenstilstanden den 11. november 1918 kl. 11 blev mindet overalt i landsdelen. Historisk Samfund engagerede sig i den centrale markering i Haderslev. Den begyndte med en særgudstjeneste i Haderslev Domkirke, og klokken 11 blev der nedlagt krans ved monumenterne for de faldne på Damager Kirkegård og Klosterkirkegården. Efter et let traktament på Haderslev Kaserne stod vi for et foredragsarrangement i gymnastiksalen. Her søgte Niels Bo Poulsen, chef for Institut for Militærhistorie, Kulturforståelse og Krigsteori på Forsvarsakademiet, at besvare spørgsmålet: "Kan det ske igen – læren af Første Verdenskrig i lyset af den sikkerhedspolitiske situation i Europa". René Rasmussen fortalte om våbenstilstanden den 11. november 1918 og soldaternes hjemvenden fra fronten, mens Louise Klinge fra Christiansfeld Centret berettede om den Første Verdenskrigs lange skygger, særligt krigsinvalidere og de faldnes efterladte. Hans Schultz Hansen sluttede af med at tale om Foreningen af Dansksindede Sønderjydske Krigsdeltagere 1914-18 og mindekulturen omkring våbenstilstandsdagen. Der var 225 deltagere på kaserne. Markeringen af våbenstilstandsdagen i Haderslev foregik i forbilledligt samarbejde med Haderslev Stift og Domsogn, Haderslev Garnison og Haderslev Kommune. Til dette arrangement knyttede sig Lars N. Henningsens foredrag på Rigsarkivet, *Vore faldnes minde*, om monumenterne for Første Verdenskrigs faldne på de sønderjyske kirkegårde i samarbejde med Aabenraa Provsti. Der var cirka 90 tilhørere.

Den 16. og 17. november 1918 mødtes Vælgerforeningen for Nordslesvigs bestyrelse og tilsynsråd med stedfortrædere på Folkehjem i Aabenraa. Her vedtoges "Aabenraa-resolutionen", der krævede det slesvigske grænsespørgsmål løst gennem en folkeafstemning. Rigsdagsmand H.P. Hanssen holdt derefter sin store tale, hvor han kunne fortælle, at vejen til genforening med Danmark lå åben. Dagen blev markeret i et tæt og godt samarbejde med Sprogforeningen. Medindbydere var Sønderjyds Skoleforening, H.P. Hanssens Mindefond og Aabenraa Byhistoriske Forening. De 395 deltagere fyldte Kongesalen på Folkehjem til sidste plads. Efter velkomst ved Frode Sørensen og hilser ved kulturminister Mette Bock og borgmester Thomas Andresen holdt Hans Schultz Hansen foredrag om H.P. Hanssen og genrejsningen af det slesvigske grænsespørgsmål oktober-november 1918, fulgt af et foredrag ved Mogens Rostgaard

Historisk Samfunds og Sprogforeningens store arrangement på Folkehjem den 17. november 2018 blev noget af et tilløbsstykke. På billedet ses et udsnit af de 395 deltagere. Fotograf: Rita Jespersen.

Nissen om det slesvigske spørgsmål i København og Mellemslesvig. Efter fællesspisningen så deltagerne Kaj Nissens skuespil om H.P. Hanssen og hans store tale, fremført af Bjarne Christensen. Arrangørerne har fået mange roser for arrangementet.

Skrifter

Til den 17. november forelå første bind af Hans Schultz Hansens bog *De dansksindede sønderjyders førstemand: H.P. Hanssen 1862-1914*. H.P. Hanssen fik afgørende indflydelse på den dansk-tyske grænse fra 1920. Han krævede og fik grænsespørgsmålet løst ved en folkeafstemning, så flest mulige blev tilfredse. Dermed lagde han fundamentet til nutidens fredelige forhold mellem danskere og tyskere. Forud var gået årtiers arbejde for at fremtidssikre danskheden i Sønderjylland trods det tyske styre. Fra 1880'erne virkede H.P. Hanssen således som organisator, borgerrettighedsforkæmper og kulturel fornyer. Han blev de danske sønderjyders tillidsmand, som mange kom på fornavn med. Fra 1896 til 1918 repræsenterede han de danske sønderjyder i Berlin, først i landdagen og siden

i rigsdagen. Her opnåede han vigtige resultater, men hans pragmatiske politik gav ham også modstandere i den danske lejr. Andet bind om H.P. Hanssen om årene 1914-1936 vil udkomme i 2020. Det første bind er blevet godt modtaget af anmelderne, og salget har været pænt. Bogen modtog tilskud fra H.P. Hanssens Mindefond, Alving Fonden, Dansk Kultursamfund af 1910, Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II, P.J. Schmidt Fonden, Rislum Fonden, Sydbank Fonden og Vicepolitimester Per Thaulows og Hustru Eva Agnete Thaulow, født Kihlstrøm's, Fond. Tilskuddene omfattede også arrangementet på Folkehjem den 17. november og bogens andet bind.

Historisk Samfund udgav i 2018 to andre bøger. Gunnar Solvangs bog *En sønderjysk rømningsmand i Grønland* er historien om den 19-årige Jens Jepsen fra Bylderup ved Tinglev, der i 1915 rømmede over Kongeågrænsen for at undgå at blive tysk soldat i 1. verdenskrig. Fra Danmark sejlede han til Grønland, hvor han arbejdede tre år i kryolitminen. Først et halvt år efter verdenskrigens afslutning kunne han vende hjem. Igennem mange år drev han Straagaard ved Aabenraa. Gennem breve mellem Jens, hjemmet og broderen Hans i Amerika får vi et levende indblik i de følelser, tanker og beretninger, som fløj tværs over verdenshavet, mens krigen rasede i Europa. Desuden skildres det hverdags- og fritidsliv, som Jens oplevede sammen med kammeraterne i det fjerntliggende Ivigtut, og teksten understøttes af et righoldigt billedmateriale. Bogen forelå lige akkurat til Historiske Dage i foråret 2018. Salget har været behersket. Bogen udkom med tilskud fra Gunder Nissen og Mattes Mathiesens Nissens Fond.

Den tredje bog udkom i efteråret og handlede om Erik af Pommern og hans kamp for at vinde Sønderjylland tilbage fra de holstenske grever. Den har titlen *Danmark, Slesvig og Holsten 1404-1448 – konflikt og konsekvens* og er skrevet af Markus Hedemann. Bogen er den største analyse af hele denne strid i over hundrede år. Den følger kampen, fra den blev åbnet under Dronning Margrete i 1404 og indtil 1448, hvor den holstenske greve og slesvigske hertug Adolf stod som situationens herre. Central er en analyse af de store retssager og kongens diplomati. Salget har været tilfredsstillende. Der var tilskud til bogen fra Carlsbergfondet og Landsdommer V. Gieses Legat.

Arbejdet med vores store satsning, Sønderjysk Søfarts Historie, skred godt frem, og de fleste bidrag foreligger nu i mere eller mindre færdig tekst, og jagten på illustrationer er gået ind.

Sønderjyske Årbøger

Sønderjyske Årbøger 2018 spændte vidt kronologisk og tematisk. Thomas Bonnemann Egebæk skrev om præsten Johannes Oldendorph fra Haderslev. Han har efterladt sig én af de ældste selvbiografier i Danmark, som giver et indblik i en præsts mentalitet, kærlighedsliv og følelser. Artiklen behandler de sociale og politiske forhold i Haderslev set med et par lutherske præsteøjne. Martin Sejer Danielsen analyserede to sagn, der blev fortalt af den sønderjyske sagnfortæller Christian C. Haugegaard til den kendte folkemindesamler Evald Tang Kristensen i 1894 og 1902. Klaus Tolstrup Petersen kastede nyt lys over den såkaldte Krabbeaffære i 1901, hvor folketingspolitikeren fra Venstre, Christopher Krabbe, kom i problemer under valgkampen, fordi han støttede sin datter, der var redaktør af den sønderjyske avis *Det gamle Dannevirke*, som fulgte en tyskvenlig linje. Katrine Crone og Max Odsbjerg Pedersen belyste, hvordan dansksindede soldater under Første Verdenskrig håndterede voldsomme oplevelser af drab, vold og ødelæggelse.

Martin Göllnitz satte fokus på tysknationale studerende fra Nord-slesvig, som i København oprettede studentsammenslutningen "Verbindung Schleswigscher Studenten", der distancerede sig fra nazismen. Hans Flintholm Hansen skrev om egne oplevelser i modstandsbevægelsen i Sønderjylland 1943-44 og om sit ophold i Frøslevlejren, og hvordan han oplevede turen med De hvide Busser gennem Danmark til Sverige. Jens-Christian Hansen berettede om danske fanger i koncentrationslejren Husum-Schwesing i Sydslesvig. I den sidste artikel kortlagde Adrian Schaefer-Rolffs gennem en række interviews, hvordan mindretalspolitikken i det dansk-tyske grænseområde fungerer, og hvordan mindretalsledere vurderer betydningen af København-Bonn-erklæringerne fra 1955.

Sønderjyske Årbøger rummede som sædvanlig anmeldelser og beretninger fra det historiske arbejde i landsdelens institutioner og foreninger. Derimod udgik oversigten over de lokalhistoriske årbøgers indhold, da Institut for Sønderjysk Lokalhistorie ikke længere varetager funktionen som lokalhistorisk konsulent, og der var ingen andre til at udarbejde fortegnelsen. Årgang 2018 blev redigeret af Kristian B. Arentsen, Mogens Rostgaard Nissen, Anne Marie Overgaard, Klaus Tolstrup Petersen, Merete Bo Thomsen og Mads Mikkel Tørsleff.

Sønderjysk Månedsskrift

Sønderjysk Månedsskrift indledte 2018 med en fornyelse af omslagslayoutet, der ellers ikke har været ændret siden 2007. Dennis Paulsen fra Headquarters, der har lavet layoutet til årbogen, har også udarbejdet

omslagslayoutet til månedsskriftet, der i 2018 som sædvanligt udkom i otte numre. Årets tredje nummer var et temanummer om historiske veje, hvor der blandt andet kunne læses om Gendarmstien, Hærvejen, Klostersruten og Kongevejen. De øvrige numre bragte blandt andet artikler om arkitektur, sønderjyske forfattere, sønderjyske koncentrationslejrfanger og desuden historien om, hvorvidt H.P. Hanssen havde været spion. Året bød også på en artikelserie om Sønderborg Havn og ulovlige havne på Als og Sydfyn og selvfølgelig på Grænselandskronikken af Jørn Buch. Derimod blev der ikke bragt en undersøgelse af de lokalhistoriske årbøgers indhold af den samme grund, som er nævnt ovenfor.

Sønderjysk Månedsskrift 2018 blev redigeret af Lisette Juhl Hansen, Elsemarie Dam-Jensen og Lennart S. Madsen. Lisette Juhl Hansen er som hovedredaktør indtrådt i forretningsudvalget og deltager tillige i styrelsesmøderne. Månedsskriftet modtog i 2018 distributionstilskud fra Slots- og Kulturstyrelsens Bladpulje og støtte fra Traugott Møllers Fond, Alving Fonden og Dansk Kultursamfund af 1910. De sønderjyske kommuners kulturfællesskab gav et tilskud til redigeringen. Omdelingen af månedsskriftet ligger nu fast og foretages af Bladkompagniet. Sidste halvdel af 2018 brugte redaktionen og månedsskriftets faste grafiker Ove Kirketerp desuden på at udforme et nyt indvendigt layout, der blev sat i produktion med månedsskriftets første nummer i 2019.

Foredragsrækker, årsmøde og historiekursus

Foredragsrækken i februar-marts 2018 handlede om *Sønderjylland 1913 – med udblik til samtidens Danmark*. Den så på det preussiske samfund, som sønderjyderne levede i umiddelbart før udbruddet af den Første Verdenskrig. Foredragene blev holdt om aftenen på Rigsarkivet i Aabenraa og samlede gennemgående omkring 40 tilhørere. Under temaet demokrati og medbestemmelse fortalte Hans Schultz Hansen om det politiske system og forvaltningen, mens Jørgen Witte tog sig af presse, offentlighed og ytringsfrihed. De to næste foredrag havde det sociale system, sundhed og velfærd som overordnet emne. Her fortalte Johannes Brix om sygehuse og læger og Lars N. Henningsen om socialforsikringsordninger og fattigforsorg. Temaet skoler og undervisning blev belyst af Kim Furdal, der berettede om undervisningen, mens Helge C. Jacobsen så på skolernes bygninger og udstyr. Sidste emnekreds var kunst og arkitektur, hvor Peter Dragsbo fortalte om byggestil og Grethe Bay om billedkunst.

Historisk Samfund organiserede tillige i september en foredragsturné, hvor museumsinspektør Kristian Bruhn fra Mosede Fort Danmark 1914-

18 fortalte om dansk spionage i Sønderjylland mellem 1864 og 1920. Det gjorde han i alle fem købstæder. Foredragene foregik i samarbejde med Museum Sønderjylland, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig og Rigsarkivet. Der var i alt omkring 250 tilhørere.

Årsmødet blev afholdt lørdag den 21. april 2018 i Multikulturhuset på havnen i Sønderborg. Cirka 85 medlemmer deltog. Forsamlingen lyttede med stor interesse til det indledende foredrag ved forfatter og forlagschef Ole Sønnichsen om temaet *Rejsen til Amerika – på sporet af Jens Jensen fra Dybbøl*. Kristian Pallesen fortalte om Multikulturhuset og planerne for havnen i Sønderborg. Som nyt styrelsesmedlem blev Mette Pilgaard, Aarhus, valgt. Formanden præsenterede de to nye kredsformænd i Tønder og Aabenraa kredse, Jens Møller og Helge Søgaard, og hædrede Lars N. Henningsen for foreløbig 40 års arbejde i styrelsen.

Som i de tidligere år samarbejdede foreningen på bedste vis med Idrætshøjskolen i Sønderborg om et ugekursus i historie i uge 6. Denne gang handlede det om de slesvigske hertuger, og der deltog over 50, som traditionen tro var flittige bogkøbere.

Udflugter

I 2018 blev det til to udflugter, som vanligt ledet af Carsten Porskrog Rasmussen, Lars N. Henningsen og Mogens Asmund. Endagsturen gik søndag den 27. maj til det sydlige Holsten. Hovedmålet var Ahrensburg, hvor slægten Rantzau sidst i 1500-tallet byggede både slot og kirke. I dag står slottet sådan som det elegant blev ombygget af den stenrige Schimmelfmann-familie to hundrede år senere og rigt udstyret med møbler, malerier og Meissen-porcelæn. Vi fortsatte til Wandsbek og så Schimmelfmann-familiens pragtfulde klassicistiske mausoleum og resterne af deres byslot og industrielle anlæg. På hjemvejen var der kaffe i Bad Bramstedt og et kig på Kavalerhuset, hvor Christian IV hyggede sig med Vibeke Kruse.

Temaet for tredagedsturen 23.-25. august var det tidligere hertugdømme Braunschweig-Wolfenbüttel, hjemsted for to danske dronninger, Knud den 6.s Gertrud og Frederik 5.s anden dronning Juliane Marie. I Braunschweig besøgte vi byens markante domkirke i romansk stil og paladset Dankwarderode bygget af Gertruds far, hertugen af Sachsen, Henrik Løve. Vi var på byvandring og oplevede det magtfulde bygningsanlæg fra en af nazitidens store Napola-eliteskoler. Overnatningen foregik i hertugernes residensby Wolfenbüttel, hvor vi fik et godt indtryk af fyrstebyens velholdte bindingsværkshuse, det store slot og den storlåede bykirke. Der var også besøg i Helmstedt med det engang betyde-

lige universitet grundlagt af en af Braunschweig-hertugerne, og vi var på rundvisning på den store Helmstedt-Marienborn grænseovergang mellem Øst- og Vesttyskland fra DDR-tiden.

PR og kontor

Historisk Samfund var på ny repræsenteret på de Historiske Dage i Øksnehallen den 10.-11. marts i København, hvor vi deltog i den fælles sønderjyske stand. Der blev solgt bøger for over 17.000 kr. og tegnet 7 nye medlemmer. René Rasmussen holdt foredrag om sin og Martin Bo Nørregårds vellykkede bog *Den sorte Dag*, som vi trykte et nyt oplag af. Givende var også vores tilstedeværelse ved det store arrangement på den tidligere Zeppelinerbase nord for Tønder den 22. juli, hvor vi solgte bøger for over 6.000 kr. og tegnede 11 nye medlemmer. Generelt var vort bogsalg kronet med held i 2018, ikke mindst takket være Finn Bachs indsats. Vi opnåede således at få udsolgt vores leksikon *Sønderjylland A-Å*.

Hjemmesiden blev i 2018 redigeret af Kristian Pallesen, der i efteråret overgav opgaven til Mette Pilgaard. Han beholdt arbejdet med vore indstik og kontakten til pressen. Vores Facebook-profil blev som tidligere varetaget af Poul Müller Olsen. På kontoret arbejder Mogens Asmund flittig som sekretariatsleder, mens Henrik Posselt sørger godt for vores bogholderi og Maria Erbs står for forsendelse og fakturering og oprydning. Vores kasserer Arne Fredsted Jørgensen assisterer også kontoret – foruden at stå for regnskab og budget. Finn Bach varetager foruden salg ved arrangementer også den løbende forsyning af de sønderjyske boghandlere. Foreningen skylder alle her nævnte frivillige en stor tak for en helt uundværlig indsats. Takken skal udstrækkes til personalet på Museum Sønderjylland – ISL, som yder en uvurderlig assistance til vores kontor.

Blik ind i fremtiden

2019 er allerede stærkt præget af tilløbet til markeringen af 100-året for Genforeningen. Vi har her i foråret lagt ud med en lille foredragsrække med tre foredrag. Lars N. Henningsen fortalte om dagligdagen 1918-20 i skyggen af efterkrigstidens økonomiske og sociale nød, Jørn Buch berettede om Versaillesfreden i almindelighed, og vi har netop hørt Henrik Becker-Christensen fortælle om det slesvigske spørgsmål på fredskonferencen. Han har også fortalt bredt om Genforeningen i et arrangement i regi af Aabenraa kreds. Senere på året vil der følge foredrag om grænsestriden, og Aabenraa kreds vil fokusere på det delte Bov sogn. I samarbejde med Idrættshøjskolen bliver der et ugekursus om Genforeningen

i uge 45 – måske også i uge 6 i 2020, hvor endnu flere foredrag vil følge sammen med bogen *Genforeningens arkitekt: H.P. Hanssen 1914-1936*. Genforeningsjubilæet vil dermed sætte sit stærke præg på dette og næste år.

I tilslutning til beretningen motiverede næstformanden på styrelsens vegne, at der fra årsmødet blev afgivet nedenstående udtalelse til byrådet i Aabenraa vedr. H.P. Hanssen-monumentets placering i forbindelse med den planlagte genforeningspark foran Folkehjem i Aabenraa:

Historisk Samfund for Sønderjylland har med glæde noteret, at der nu er økonomisk sikkerhed for etableringen af en Genforeningspark foran Folkehjem i Aabenraa. Dermed foreligger der en ny situation for fortællingen om Genforeningens historie i Aabenraa. Tidspunktet er således kommet, hvor monumentet for H.P. Hanssen bør flyttes fra sin nuværende placering og op til den nye park. H.P. Hanssen var Genforeningens arkitekt, og det er derfor oplagt, at monumentet for ham bør stå her. Historisk Samfund finder, at det vil give anledning til forvirring i fortællingen, såfremt der fremover både er en Genforeningspark og en Genforeningshave i Aabenraa. Vi foreslår derfor, at der i forbindelse med monumentets flytning findes et andet navn til den hidtidige Genforeningshave. Monumentet for H.P. Hanssen blev i sin tid rejst for at mindes en af de store skikkelser i den sønderjyske historie, som med sin moderate grænsepolitik skabte grundlaget for nutidens fredelige dansk-tyske forhold i grænselandet. Derfor bør hensynet til historiefortælling og identitet veje tungere end hensynet til æstetik og harmoni i anlægget ved skøjtebanen.

Forsamlingen gav sin enstemmige tilslutning til både årsberetningen og udtalelsen, og sidstnævnte var dermed vedtaget til afsendelse. Dernæst fremlagde foreningens kasserer, Arne Fredsted Jørgensen, regnskabet, som viste et underskud på 48.210 kr. Kassererens beretning blev ligeledes enstemmigt godkendt. Kontingentet for 2020 fastsattes til uændret 325 kr. for medlemskab med Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, 225 kr. for medlemskab med årbogen alene og 275 kr. for abonnement på månedsskriftet alene. Der var ikke indkommet forslag til årsmødet. På valg til styrelsen var Henrik Skov Kristensen, Carsten Porskrog Rasmussen, Henrik Posselt og Mette Pilgaard, som alle blev genvalgt. På valg som revisorer var Jørn Andersen og Olaf Krag, der begge genvalgte. Eftermiddagen sluttede med en interessant rundvisning på højskolen ved Karsten B. Dressø.

Lars N. Henningsen

Aabenraa Kreds

Der afholdtes generalforsamling 25. april 2019, hvor bestyrelsen aflagde beretning for det forgangne år. Her blev det oplyst, at bestyrelsen siden sidste generalforsamling havde haft følgende sammensætning: Lone Janfelt, Iver Ottosen, Tove Nørgaard, Peter Rastrup, H.C. Jørgensen og Helge Søgaard. På mødet genvalgtes Lone Janfeldt, mens Bernd Larsen afløste H.C. Jørgensen, der i tilslutning til generalforsamlingen fortalte om flygtningelejren ved Holbøl.

Bestyrelsen har i årets løb afholdt 4 bestyrelsesmøder og 1 planlægningstur og haft følgende arrangementer:

Den 10. juni: En tur til Kalvø med Heinrich Callesen. Cirka 40 deltagere.

20. juni: Byvandring i Jørgensgård-kvarteret i Aabenraa med Lars N. Henningsen. Cirka 50 deltagere.

23. oktober: Det årlige møde med lokalarkiverne på Straagaards Smedie i Kliplev med 21 deltagere. Kaj Lassen fortalte om stedet med deres mange aktiviteter. De øvrige lokale foreninger og arkiver berettede om deres aktiviteter i årets løb. Der blev udvekslet nogle årsskrifter.

1. november på Oldemorstof: "H. P. Therkelsen gennem hundrede år". Firmaet har udgivet en jubilæumsbog skrevet af Carsten Porskrog Rasmussen, der sammen med Mogens Therkelsen fortalte levende og interessant for 48 deltagere.

I det nye år har vi den 12. marts været på virksomhedsbesøg hos H. P. Therkelsen. De 16 deltagere var imponerede, især over logistikken og forholdene for chaufførerne, også de mange udlændinge.

27. marts var der møde på Landsarkivet, hvor Henrik Becker-Christensen fortalte om grænsedragningen generelt. Det var meget velbesøgt og interessant, også som oplæg til de to ture i maj og september.

Søndag, den 12. maj kl. 14: Tur i bil for at se de specielle forhold ved grænsedragningen ved den vestlige del af Aabenraa kommune med start i Frøslev.

Søndag, den 15. september kl. 14: Tur i bil for at se de specielle forhold ved grænsedragningen ved den østlige del af Aabenraa kommune med start i Kruså.

I 2020 forventer vi at tage blandt andet arkæologien på programmet.

Helge Søgaard

Haderslev Kreds

Kredsbestyrelsen i Haderslev Kredsen har efterlyst nye kredsbestyrelsesmedlemmer i de sidste par år. Det gjaldt både på årsmødet i 2018 og i 2019. I beretningen vil vi derfor også benytte lejligheden til at efterlyse eventuelle nye medlemmer til kredsbestyrelsen.

Vi har i det forløbne år været med til at forberede flere lokale arrangementer i forbindelse med hundredåret for afslutningen af 1. verdenskrig og oplægget til afstemningerne i 1920. Derudover er vi startet på en foredragsrække, hvor vi fortæller mere nutidshistorie – eller en slags ikke afsluttede erindringer - fortalt af mennesker, der har været optaget af noget særligt inden for kulturområdet og fritidsområdet. De første foredrag handler om film i Sønderjylland og sønderjyske idrætsfolk i olympiadesammenhæng.

På generalforsamlingen blev der i år endvidere fortalt om Historisk Samfunds opbygning og ideen med at have kredsen både nord og syd for grænsen, desuden hvilken rolle kredsen kan have og koblingen mellem medlemskab og Sønderjysk Månedsskrift.

Der er planlagt et arrangement om grænseafstemningen og oplægget hertil set i et Skodborg perspektiv.

Karl Erik Olesen

Sønderborg Kreds

Bestyrelsen har på sine møder diskuteret mange emner og strategier. Skulle der være større sammenhængende projekter? Det har vi tidligere haft med succes, men vi kan se, at det ikke længere går, for fremmødet bliver ikke det samme som tidligere. Tiderne og deltagerne har åbenbart ændret sig. Vi har taget en principbeslutning om ét arrangement i hver måned undtagen i januar, juni, juli og august. Vi har altid besøg i en kirke, og vi lagde ud med Ulkebøl kirke, hvor pastor Christina Holm Egelund den 15. februar viste rundt på glimrende vis. Efter rundvisningen så vi degnegården og drak kaffe. Vores generalforsamling i Sønderborg kreds foregik i Ulkebøl forsamlingshus den 13. marts, hvor Helmer Sander-Larsen holdt foredrag om Kær Halvø.

1918 var året for 1. verdenskrigs afslutning, og vi indgik i et fællesprojekt med Museum Sønderjylland og Historisk Samfund for Als og Sundeved om planlægning af en markering, hvor Carsten Porskrog Rasmussen var initiativtager. Sønderborg kreds var desuden vært for Historisk Samfund for Sønderjyllands årsmøde, som fandt sted i Kulturhuset i Sønderborg lørdag den 21. april.

Historie er også at komme rundt i området. Vi besøgte Danfoss den 8. maj. Tilmeldingen var begrænset til 30, så den foregik via min mail. Rundturen tog 3 timer, og vi kom igennem administrationsbygningen og Mads Clausens kontor. Danfoss-museet er nyindrettet og kolossalt spændende, så vi kunne godt have brugt meget mere tid. Men så kan den enkelte besøge det – også med børn. Som optakt til eventen om Rådsrepublikken Als guidede Axel Johnsen os i september igennem Sønderborg, hvor vi stille og roligt gik i Bruno Topffs fodspor, selvfølgelig også til artilleriskolen (kasernen) i Sønderborg.

I oktober holdt Henning Mathiesen foredrag om hertug Hans og hertughoffets betydning for Sønderborg. Det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger er altid spændende og meget givende. Vi er paraply for de lokalhistoriske foreninger, selv om der også er SKLA. Det er en vigtig opgave for Historisk Samfund for Sønderjylland at have kontakten til lokalarkiverne. Mødet blev afholdt 14. november i Ulkebøl forsamlingshus, og mellem Sønderborg kreds og arkiverne er der en god kontakt.

Der var endvidere gang i Sønderjylland i anledning af 100-året for 1. verdenskrigs ophør. Den 6. november var der på moderne dansk en kæmpe event i Sønderborg. Revolution! Og cirka 250 vrede sønderborgerne marcherede igennem byen. Det lille Teater fra Gråsten stod for løjerne. Om aftenen var der foredrag på Sønderborg Slot med Carsten Porskrog og Frode Sørensen. Forarbejdet til alt dette blev lavet i fællesskab af Museum Sønderjylland, Historisk Samfund for Als og Sundeved og Historisk Samfund for Sønderjylland/Sønderborg kreds. Vores repræsentant var Hans. Tak til ham for det store arbejde. Afslutningen på året foregik i Sønderborg lufthavn d. 21. november med foredrag og rundvisning.

Christian Bo Bojesen

Tønder Kreds

Generalforsamlingen blev holdt den 10. marts 2019, hvor Marie Stærk og Jens Lautrup blev genvalgt, og hvor formanden afgav følgende beretning:

Beretningsåret har været specielt, fordi både jeg selv, næstformanden og protokolførerens mand har været sygemeldte, men nu vender vi langsomt tilbage til at tage os af opgaverne i foreningen, og ingen skal være i tvivl om, at vi glæder os, særligt til 2020; hundredåret for genforeningen, som jo er fundamentet for, at vi i dag kan sige, vi er danske sønderjyder. Dette betyder også, at vi har så meget at takke de mennesker for, der for

mere end hundrede år siden gjorde et kæmpe arbejde for at agitere for det danske overalt i Sønderjylland. Respekt og TAK for dette arbejde.

Kredsen har i det forgangne år stået for følgende aktiviteter:

26. marts 2018 afholdtes der generalforsamling, hvor Erik Sørensen fra Tønder og undertegnede fra Løgumkloster valgtes til bestyrelsen. Den 21. august holdt vi bestyrelsesmøde hos Marie Stærk.

19. september afholdtes der møde med de lokalhistoriske foreninger i Løgumkloster. Vi mødtes ude ved Krigsfangegravene, hvor Frede Gotthardsen fortalte om lejren og de udbrud af tyfus, som resulterede i, at man lavede en kirkegård ude på marken. Herefter drog vi ind til Løgumkloster Kirke, hvor Vagn Lauridsen fortalte uden for kirken om det område, der er ved kirkegården og om mindestenen for de faldne i Verdenskrigen, som alle kom fra Løgumkloster. Afslutningen fik vi så i kirken og klosteret, hvor Frede Gotthardsen fortalte os om restaureringen af kirken. Og så blev der efterfølgende tid til en kop kaffe efter en rigtig god aften, og dette kan vi takke den aktive forening Lokalhistorisk Forening i Løgumkloster for.

Den 21. januar 2019 havde vi bestyrelsesmøde i Løgumkloster, hvor der blev talt om en udflugt til Sydsjælland omkring grundlovsdag. Hertil var der allerede modtaget tilmeldinger fra 24 personer.

Som formand har jeg senest deltaget i et styrelsesmøde den 4. april på Folkehjem i Aabenraa, hvor vi hørte om et fantastisk godt bogsalg. Dette bogsalg kan vi selv gøre endnu bedre i aften, for vi har nemlig sørget for enkelte bogtitler, som i aften kan købes her på stedet; andre kan selvfølgelig bestilles hos os.

Vi har den glæde, at medlemstallet ligger rimeligt stabilt på 205 medlemmer, idet dødsfald og udmeldelser stort set opvejes af ny tilgang. Og her vil jeg gerne gøre jer opmærksom på, at hvis der er personer, som vil understøtte vores arbejde, er de meget velkomne i foreningen.

Vi står over for hundredåret for genforeningen, hvor Sønderjylland blev stemt tilbage til Danmark, og i den forbindelse vil der komme til at ske rigtig mange ting i Sønderjylland det kommende år, både seriøse og ikke særligt seriøse arrangementer, men det er bare op til deltagerne, at man kritisk vurderer disse arrangementer, og man har jo altid muligheden for at vælge nogle fra. Men de seriøse arrangementer er der også en overflod af på begge sider af grænsen, og her vil jeg opfordre jer til at holde øje med pressen. Der er mange arrangementer, som endnu ikke er endeligt på plads, men vi spreder arrangementerne overalt i Sønderjylland og i Sydslesvig.

Genforeningsjubilæet var også på dagsordenen til generalforsamlingen, idet Signe von Oettingen fra Ribe efterfølgende fortalte om arbejdet med at forberede fejringen af 100 året for genforeningen i Ribe.

Jens Møller

Sydslesvig Kreds

Sydslesvig-kredsen afholdt generalforsamlingen 2018 den 15. marts på Jaruplund Højskole. Efter generalforsamlingen holdt tidligere generalkonsul dr. phil. Henrik Becker-Christensen, Aabenraa foredrag under overskriften: "Min tid som generalkonsul i Flensborg". Det var et godt arrangement med omkring 50 deltagere.

Onsdag den 29. august 2018 havde kredsen indbudt til en kombineret aftenvandring og foredrag med udgangspunkt i Svesing-lejren ved Husum. Efter den guidede tur gennem KZ-mindeområdet ved landsbyen Svesing var der foredrag og kaffe på Husum danske Skole, hvor museumsinspektør og historiker Jens-Christian Hansen holdt sit foredrag under overskriften "Husum-Schwesing – en koncentrationslejr i grænselandet" - et uddrag af hans ph.d. afhandling fra 2017. De lidt mere end 20 deltagere udtrykte stor tilfredshed med arrangementet.

Den 6. september 2018 holdt Kristian Bruhn foredrag på - og i samarbejde med - Dansk Centralbibliotek under overskriften "Spioner i Sønderjylland 1864 – 1920". De 35 fremmødte fik et godt og interessant foredrag.

I september 2018 havde vi desuden to gange fokus på kolonialismen. I Egernførde holdt Mogens R. Nissen og Klaus Tolstrup Petersen oplæg om kolonialisme, og på Dansk Centralbibliotek gennemførtes en temadag om samme emne. Begge steder var der pænt besøg.

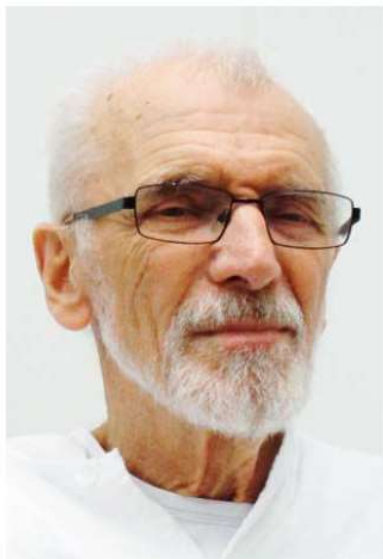
Samarbejdet med Dansk Centralbibliotek fungerer godt, og vi afholdt flere foredrag efter modellen "Tre-i træk". Kredsen har desuden været repræsenteret ved de møder, som hovedforeningen indbyder til. Det drejer sig om en generalforsamling, to styrelsesmøder samt et fælles kreds-møde. Ved alle arrangementer har vi haft en salgsbod med nye og lidt ældre bogudgivelser. Der har været et pænt salg.

Kirsten la Cour

På Sydslesvig Kredsens aftenvandring til KZ-mindestedet i Svesing i august 2018 øste kredsens formand, Kirsten la Cour, ud af sin viden. Fotograf Sybilla Nitsch.

**Finn Clemmensen, Skærbæk,
27.9.1941 - 20.6.2019**

Tidligere formand for Historisk Samfund for Sønderjyllands Tønder kreds, Finn Clemmensen, afgik ved døden den 20. juni 2019.

Finn Clemmensen var uddannet som snedker og arbejdede i mange år på møbelfabrik, indtil han blev selvstændig bygmester i Skærbæk. Han var en dygtig håndværker og byggede fine modeller af skibe og bygninger. Her forenedes hans håndværksmæssige kunnen med hans stærke historiske interesse. Sidstnævnte førte ham ind i det lokalhistoriske arbejde i Historisk Forening for Skærbæk og Omegn.

Finn ydede også en stor indsats for Historisk Samfund for Sønderjylland. Han blev medlem af kredsbestyrelsen i Tønder i 1997. Allerede to år senere blev han næstformand, og i 2001 afløste han Peter Madsen som formand. Denne post bestred han helt indtil 2014, hvorefter Finn fortsatte som menigt medlem af kredsbestyrelsen indtil sin død. Finn var flittig som bestyrelsesmedlem, og Tønder kreds var i hans tid vel kørende og havde et højt ambitionsniveau bl.a. med årlige flerdagesudflugter. Finn var en fornem repræsentant for foreningens folkelige, lokalhistoriske arbejde. Det viste sig også ved styrelsesmøderne, hvor han ofte mindede os om, at vore medlemstilbud ikke måtte blive for højtstuderede. Det var altid nemt at samarbejde med Finn; han var venlig og reel og veg ikke tilbage for at pege på problemer, men var også altid konstruktiv, når der skulle findes en løsning.

Finn var som ung på togt med "Georg Stage", og hans hjerte bankede varmt for søens folk og deres historie og sange. Sidstnævnte dyrkede han som medlem af Aabenraa Shantikor. Det var hans gentagne påmindelser om ikke at glemme søfartens historie, der gav foreningen ideen til at udarbejde tobindsværket Sønderjysk Søfarts Historie, der udkommer næste år.

I Historisk Samfund vil vi mindes Finn Clemmensen med varme og taknemmelighed.

Hans Schultz Hansen

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Forretningsudvalg:

Formand: Forskningsleder, dr. phil. **Hans Schultz Hansen**, Østergade 14, 6392 Bolderslev. 4171 7401 (Rigsarkivet Aabenraa), hsh@sa.dk
 Næstformand: Tidl. arkiv- og forskningschef, dr. phil. **Lars N. Henningsen**, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, 7462 7617, larsnhenningsen@gmail.com
 Kasserer: Tidl. områdedirektør **Arne Fredsted Jørgensen**, Mågen 53, 6270 Tønder, 7372 4417, ilaj5352@gmail.com
 Sekretær: Cand.oecon. **Mogens Asmund**, Nørreløkke 5, 6200 Aabenraa, 4036 0938, moas@post.tele.dk
 Journalist **Finn Bach**, Flensborgvej 26, 2.th., 6200 Aabenraa, 4068 2098, finnbach@hotmail.com
 Museumsinspektør **Lisette Juhl Hansen**, Museum Sønderjylland - ISL, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, 6537 0852, ljh@msj.dk
 Arkiv- og forskningschef, ph.d. **Mogens Rostgaard Nissen**, Dansk Centralbibliotek, Flensborg, Postboks 528, 6330 Padborg, 0049 461 8697 190, mrm@dcbib.dk
 Tidl. kommunikationschef **Kristian Pallesen**, Sletmarken 38, 6310 Broager, 6151 4788, pallesen6310@gmail.com
 Tidl. forretningsfører **Henrik Posselt**, Langløkke 10, 6200 Aabenraa, 3029 5674, langlokke@bbsyd.dk

Styrelsesmedlemmer i øvrigt:

Overinspektør **Elsemarie Dam-Jensen**, Markledgade 20, 6240 Løgumkloster, 7474 5134, elsemariendamjensen@gmail.com
 Museumsinspektør, ph.d. **Mikkel Leth Jespersen**, Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa, 6200 Aabenraa, 7462 2645, mije@msj.dk
 Afdelingschef, ph.d. **Axel Johnsen**, Stjernevej 27, 6300 Gråsten, 7172 5530, adj@msj.dk
 Overinspektør **Lennart S. Madsen**, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev, 6100 Haderslev, 7452 7566, lema@msj.dk
 Museumsinspektør **Anne Marie Overgaard**, Margrethevej 1, 6280 Højer, over@msj.dk

Arkæolog **Mette Pilgaard**, Katrinebjergvej 61, 2. th., 8200 Århus N, 8610 1753, bjoernsen12@gmail.com
 Enhedsleder, adj. professor, dr.phil. **Carsten Porskrog Rasmussen** Rodekær 1, 6200 Aabenraa, 6537 0851, cpr@msj.dk
 Museumsinspektør, cand.mag. **René Rasmussen**, Nygade 36, 6270 Tønder, 7372 0006, renerasmussen@bbsyd.dk
 Overinspektør, dr.phil. **Henrik Skov Kristensen**, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, 7467 6557, henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsudvalgsformænd:

Haderslev:

Karl Erik Olesen, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev, 2121 6380, keohaderslev@gmail.com

Aabenraa:

Helge Søgaard, Stubbæk Toften 5, 6200 Aabenraa, 2342 9488, hs.toften5@gmail.com

Sønderborg:

Christian Bo Bojesen, Havbo 2, 6470 Sydals, 7441 5974, havbo2@stofanet.dk

Tønder:

Jens Møller, Allégade 13, 6240 Løgumkloster, 2987 2572, jensmoller13@gmail.com

Sydslesvig:

Kirsten la Cour, Gammelau 2, D-24980 Schafflund, 0049 463 9782 402, kirsten@lacourfamily.dk

Samfundets sekretariat og ekspedition:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, 7462 4683, hssdj@hssdj.dk - hjemmeside: www.hssdj.dk
 Åbningsstid for sekretariatet: Tirsdag og torsdag kl. 09.00-13.00.

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger:

Arkiv- og forskningschef, ph.d. Mogens Rostgaard Nissen, Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg, 0049 461 8697 190, mnr@dcbib.dk

Sønderjysk Månedsskrift:

Museumsinspektør Lisette Juhl Hansen, Museum Sønderjylland - ISL, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, 6537 0852, ljh@msj.dk

Skriftrækken:

Overinspektør, dr.phil. Henrik Skov Kristensen, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, 7467 6557, henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsbestyrelser:

Aabenraa kreds:

Kredsformand **Helge Søgaard**, Skovhøj 14, 6200 Aabenraa, 2342 9488, hs.toften5@gmail.com
 Kasserer **Iver H. Ottosen**, Runesvinget 39, 6330 Padborg, iverho@mail.dk
 Sekretær **Lone Janfelt**, Jørgensgård 52, 6200 Aabenraa, lonejanfelt@gmail.com
Tove Nørgård, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, tovenoergaard@yahoo.com
Peter Rastrup, Jørgensgård 47, 6200 Aabenraa, peter@rastrup.net
Bernd Larsen, Nørrehaven 23, 6230 Tinglev, bernd.larsen@mail.dk

Haderslev kreds:

Kredsformand **Karl Erik Olesen**, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev, 2121 6380, keohaderslev@gmail.com
 Kasserer **Kirsten Fynbo**, Søndergade 34 E, 6630 Rødding, kirstenfynbo@hotmail.com
Ellen Jensen, Persillegade 9, 6630 Rødding, ellenjensen@skodborg-net.dk

Sønderborg kreds:

Kredsformand **Christian Bo Bojesen**, Havbo 2, 6470 Sydals, 7441 5974, havbo2@stofanet.dk
 Sekretær **Margrethe Iversen**, Farverløkke 33, 6310 Broager, mai@lhuset.dk
Svenn-Erik Outzen, Vester Søvej 11, 6430 Nordborg, buchoutzen@adr.dk
Anders Orris, Sønder Havnegade 10 st. tv., 6400 Sønderborg, beosystem@hush.com
Hans Stengaard Jessen, Egernvej 1, 6400 Sønderborg, stengaardjessen@mail.tele.dk

Tønder kreds:

Kredsformand: **Jens Møller**, Allegade 13, 6240 Løgumkloster, 2987 2572,
jensmoller13@gmail.com

Protokolfører **Marie Stærk**, Abterpvej 50, 6261 Bredebro,
nielsbock@mail.dk

Jens Lautrup, Overbyvej 4, 6520 Toftlund, meldkjaer@mail.dk

Erik Sørensen, Leosalle 37, 6270 Tønder, leneoge@gmail.com

Sydslesvig kreds

Kredsformand **Kirsten la Cour**, Gammelau 2, D-24980 Schafflund,
0049 463 9782 402, kirsten@lacourfamily.dk

Næstformand **Kristian Bøgebjerg Arentsen**, Vinkelvej 2, 6340 Kruså,
kbarentsen@hotmail.com

Kasserer **Sybilla Nitsch**, Königsbergerstr. 14, D-25852 Eggebek,
sybilla_nitsch@skoleforeningen.de

Klaus Tolstrup Petersen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Postboks 528, 6330 Padborg, ktp@dcbib.dk

Mogens Rostgaard Nissen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Postboks 528, 6330 Padborg, mrn@dcbib.dk

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

RESULTATOPGØRELSE

	Regnskab 2018	Regnskab 2017
	kr.	kr.
FORENINGSVIRKSOMHED		
<i>INDTÆGTER</i>		
Foreningskontingent og abonnement	527.565	540.103
Tilskud	214.276	231.330
Andre indtægter *	308.716	137.488
	<u>1.050.557</u>	<u>908.921</u>
<i>UDGIFTER</i>		
Sønderjyske Årbøger	-186.705	-176.121
Sønderjysk Månedsskrift	-394.148	-471.549
Medlemsaktiviteter *	-324.318	-149.138
	<u>-905.171</u>	<u>-796.808</u>
RESULTAT AF FORENINGSVIRKSOMHED	<u>145.386</u>	<u>112.113</u>
FORLAGSVIRKSOMHED		
Indtægter vedr. skrifter	337.729	260.251
Omkostninger vedr. skrifter	-141.176	-190.117
Lagerregulering	-90.893	34.460
RESULTAT AF FORLAGSVIRKSOMHED	<u>105.660</u>	<u>104.594</u>
DÆKNINGSBIDRAG	251.046	216.707
Sekretariats- og styrelsesomkostninger	<u>-241.506</u>	<u>-215.504</u>
RESULTAT FØR RENTER	9.540	1.203
Renteindtægter og udbytte	132.151	36.006
Kursdifferencer m.v.	<u>-189.901</u>	<u>38.569</u>
ÅRETS RESULTAT	<u>-48.210</u>	<u>75.778</u>

*) i tallet indgår markering af 100-året for Aabenraa-erklæringen den 17.11. på Folkehjem med 185 tkr på såvel indtægts- som udgiftssiden. Arrangementet påvirker ikke driftsresultatet, da det var fonds- og deltagerfinansieret.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

BALANCE

	31.12.2018	31.12.2017
	kr.	tkr.
AKTIVER		
Beholdning af skrifter	30.034	121
Debitorer	166.927	175
Tilgodehavende moms	0	0
Periodeafgrænsningsposter	621.032	523
Obligationer	0	0
Investeringsbeviser	2.066.659	2.256
Likvide beholdninger	844.526	643
AKTIVER I ALT	<u>3.729.178</u>	<u>3.718</u>
PASSIVER		
Ikke disponerede midler	1.929.737	
Fra årets resultat	<u>-48.210</u>	1.930
Hensættelser:		
Den sønderjyske søfarts historie	500.000	
Kommende års udgivelser	350.000	850
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER	<u>2.731.527</u>	<u>2.780</u>
Forudfaktureret kontingent	510.856	525
Skyldige omkostninger mv. i alt	387.588	307
Mellemregning med kredse	37.256	32
Skyldig moms m.v.	<u>61.951</u>	<u>74</u>
KORTFRISTET GÆLD	997.651	938
PASSIVER I ALT	<u>3.729.178</u>	<u>3.718</u>

Regnskabet for Historisk Samfund for Sønderjylland er revideret af Revisionscentret Aabenraa, Oluf Krag, samt den årsmødevalgte, interne revisor, Jørn Andersen. Revisionen har ikke givet anledning til bemærkninger, og er underskrevet af begge revisorer den 26. marts 2019. Regnskabet er godkendt på foreningens ordinære årsmøde den 27. april 2019.

